

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

„SVENDBORG AMTS HISTORISKE
SAMFUND“

DET 9. DANSKE HJEMSTAVNS-STÆVNE

BERETNING OG
F O R E D R A G

MEDLEMSSKRIFT 1932

(24. Bind).

NYBORG
C. SCHÖNEMANN'S BOGTRYKKERI
1932

Vejstrup Højskole i Sommerdragt.

Det niende danske Hjemstavns-Stævne.

FORHISTORIEN

I Høsten 1923, da Meddelelserne om det første danske Hjemstavnskursus kom frem gennem Dagbladene, var vi nogle indenfor »Svendborg Amts historiske Samfund«, som talte om, at det var ønskeligt at faa afholdt et lignende Stævne i Sydfyn. Aaret efter havde vi i Vejstrup Besøg af Professor *Mathias Bidstrup* fra Rønne, som i sin Ungdom havde været Elev paa Højskolen her. Vi kom da til at tale sammen om Hjemstavnsbevægelsen, og Professor Bidstrup opfordrede stærkt undertegnede til at søge Tanken om et saadant Stævne virkeliggjort med Vejstrup Højskole som Midtpunkt. Forholdene udviklede sig imidlertid saaledes, at der ikke blev noget af det dengang; men da vi indenfor »Historisk Samfund« gennem Ingeniør *C. Andreasen*, Odense, fik Meddelelse om, at Hjemstavns-Stævnet kunde komme til Fyn

i 1931, saa dukkede det gamle Ønske om at faa det til Sydfyn naturligvis op. »Historisk Samfund« traadte da i Virksomhed. Forstander Peder Bukh og hans Hustru lovede med Glæde at modtage Stævnet paa Vejstrup Højskole, og der blev gennem Ingeniør Andreasen knyttet Forbindelse med »Udvalget for Hjemstavnskultur«, og ved velvillig Imødekommenhed fra dette Udvalgs Side modtog vi Tilsagn om, at det vilde støtte et Arbejde paa at faa afholdt et Hjemstavns-Stævne paa Vejstrup Højskole i Tiden omkring 1. August 1931.

»Historisk Samfund« indbød da en Kreds af interesserede Mennesker til et forberedende Møde i Svendborg, og paa dette Møde forelagde »Samfundet«s Formand et Forslag til en Plan for Stævnet. Dette Forslag blev drøftet, og Planen i Hovedtrækene fastlagt; hvorefter der blev nedsat et Udvalg til at forbedre og lede Stævnet. Dette Udvalg kom til at bestaa af følgende Mænd: Godsejer *A. P. Andersen*, Leutved, Ingeniør *C. Andreasen*, Odense, Forstander *Peder Bukh*, Vejstrup, Pastor *J. Chr. Clausen*, Korinth, fhv. Forstander *Thøger Dissing*, Vejstrup, Seminarieforsstander *Th. Egebæk*, Skaarup, Overlærer *J. Høirup*, Nyborg, og Godsejer *Poul Teisen*, Tiselholt.

Udvalget tog straks fat paa Arbejdet. Der blev gennem Pressen udsendt Meddelelse om Stævnet, og der blev rettet Henvendelse til en Række Mænd og Kvinder, hvis Støtte man ønskede og maatte have, dels som Medindbydere, dels som Foredragsholdere og Ledere under Studieudflugter. Disse Henvendelser blev saa godt som alle Vegne mødt med Velvilje og Tilslutning, og efter en afsluttende Forhandling med ledende Mænd indenfor »Udvalget for Hjemstavnskultur« kunde den endelige Plan for Stævnet fastlægges, og Indbydelse til Deltagelse udsendes.

Det var ikke ventet, at der skulde blive saa stor Tilslutning til Stævnet i 1931, som der havde været til de fleste af de foregaaende Stævner og denne Antagelse viste sig at slaa til; men der kom netop saa mange, at Deltagernes Antal og Skolens Lokalteter passede godt sammen. Dog kneb det lidt med at kunne indkvartere alle Stævnets faste Deltagere paa Skolen under saa gode Forhold, som vi ønskede det; men saa var en Del af Skolens Naboer og gode Venner saa elskværdige, at stille deres Gæsteværelser til Raadighed, saa at alle tilrejsende Deltagere kunde bo under gode Forhold.

Vejstrup Højskole og Egnen.

»Nær. Kysten, hvor Bølgerne plasker i Mag,
der løfter en Skole sit teglhængte Tag;
der ligger i Rankernes, Rosernes Hegn
et Ungdommens Hjem i en smilende Egn —.«

Saaledes er der engang sunget om Vejstrup Højskole, og dejligt ligger den paa Skraaningen ned mod Store Bælt med en herlig Udsigt over dette til Langelands smilende Kyst. Herfra er der let Adgang til en Mængde Steder, der er mærkværdige ved Landskabets geologiske Opbygning, ved ejendommeligt Planteliv, ved Oldtidsmindesmærker, ved Kirker og skønne Herreborge og ved de Personligheder, hvis Fødsel og Virke har knyttet Mindet om dem til disse Egne, og saa er endelig Egnen saa venlig, saa frodig og skøn i Sol og Sommer, og Sol og Sommer havde vi under Stævnet; sjældent har vi haft herligere Vejr, og dette kastede Glæns over Samværet, og alt det nævnte bidrog til at give Stævnet gode ydre Betingelser.

Ankomst og indledende Møde.

Tirsdag den 28. Juli hen paa Eftermiddagen begyndte Deltagerne at strømme til. Biler brummede og Cykler snurrede og en hel Sværm kom med Toget til Vejstrup St. for derefter at tage nedad Vejen mod Højskolen, belæssede med Kufferter, Pakker og Tasker, medens Stævnets Leder i sin lille Bil søgte at transportere det størst mulige Antal Stykker Rejsegods frem. Snart var de fleste samlede nede ved Højskolen, Indkvarteringen i fuld Gang og — tilendebragt og Deltagerne forsynede med Sanghefte og Emblem, som var fremstillet i Emaile efter Gudme Herredssegl fra 1854. Saa ringede Skoleklokken og kaldte til Bords i Højskolens Spisestue, og der lod Deltagerne Aftensmaden vederfares fuld Retfærdighed; men Snakken blev derfor ikke forsømt; og summende

Ordlarm ledsagede Tallerkenmusikken, og Ordstrømmene gik videre i Gaard og Have, da Bordet var hævet, og hvad Under var det; her mødte de jo igen gamle »Stævninge«, Bekendte og gode Venner fra tidligere Stævner. Ikke sært, at der var meget at dele og drøfte.

Kl. 8 ringede Klokken atter til Samling, denne Gang i den venlige Skolestue, hvor Sangen: »Der er et yndigt Land —« snart klang fuldtonigt, og som de dog kan synge, de »Stævninge«. Saa stod Stævnets Leder, fhv. Forstander Thøger Dissing, paa Talerstolen og talte omtrent saaledes:

Vejstrup Højskole, hvor De nu befinder Dem, ligger her som et Vidnesbyrd om den aandelige og folkelige Sans hos denne Egns Befolkning, og igennem to Menneskealdre har den været Midtpunktet for det folkelige Oplysningsarbejde i Egnen. Det tør ogsaa siges, at dette Arbejde har sat dybe Spor, ikke blot her i Egnen, men ogsaa vidt ud over Landet; navnlig gennem den lange Aarrække, da Skolen lededes af de to udmærkede Mennesker, hvis Mindesmærke De vil se lige overfor Skolens Hovedbygning, afdøde Forstander *Jens Lund* og hans Hustru, *Sofie Laurent Lund*.

Maatte De nu befinde Dem godt under Deres Ophold her, og maatte Stævnet forme sig paa en god og fornøjelig Maade, saa det kan gaa ind som et smukt og værdigt Led i denne snart lange Række af Hjemstavnstævner.

Naar De ser paa Planen for Stævnet vil De maaske tænke, at den er noget overlæst. Fra højst kompetent Side er der da ogsaa rettet en venlig Henstilling til mig om, at jeg ikke maatte glemme, at Stæv-

net ogsaa skulde være til Rekreation. Jeg haaber imidlertid, at det skal kunne forløbe ganske »glat«, som man siger, og efter Planen, og jeg beder Dem hver især medvirke til, at dette Haab kan ske Fyldest.

Gennem Arbejdet med at tilrettelægge og lede en lang Række lignende Kursus har jeg vundet den Erfaring, at naar man levende interesserer sig for et Arbejde og giver sig hen i det med et glad og fornøjet Sind, saa vinder man derigennem den allerbedste Rekreation. Og jeg tror, at De alle møder med Interesse og et saadant Sind. Derfor og dermed et hjerteligt Velkommen til alle og et særligt Velkommen til Amtmand *Ove Koefoed*, som mange af Stævnedeltagerne har i taknemmelig Erindring fra Hjemstavns-Stævnet paa Bornholm, og som nu vil gøre os den Glæde at tale til os.

Amtmand Ove Koefoeds Tale. *)

FOR anden Gang oplever jeg den Glæde at kunne bringe Velkomst til Deltagere i et dansk Hjemstavns-Stævne. Paa Bornholm var jeg med til at indbyde og planlægge, og jeg kunde i nogen Maade optræde blandt Lærerne. Her er jeg ganske Eleven — en ikke helt uforberedt, en nyfign Elev — men som Stedets Amtmand efterkommer jeg en ærefuld Opfordring til at være den, der siger de andre Elever — forberedte og uforberedte, sikkert alle nyfigne — et hjerteligt »Velkommen til vort!« Og saa vil jeg udtale vort Fællesønske: At vi maa komme ogsaa vel herfra, det vil sige som stævnemæssigt bedre Mennesker.

*) Her efter Talerens Manuskript.

Hvad er det, vi vil?

Høre Historier og lære Historie. Selve denne *Jords* Historie, vi træder paa, saadan som den kyndigt kan læses af Landskabets Linier, af Lagenes Beskaffenhed og Aflejringer, det øverligt liggendes og de dyberes. *Landets* Historie overleveret os i Stenes Sprog og i Højenes, i Fortidens Bygværk til det ene eller det andet Brug, fornemmere og jævner, i gammel Tale og Sang om Stormand og Smaamand, om Folkets skiftende Kaar og Oplevelser, dets Sæd og Virke-maader. Og vi vil med egne Øjne lære vor egen *Tids* Historie, naar vi føres rundt paa Vandet, paa Landet og i Købinge og faar at se, hvem der lever her, og hvordan de bygger og bor og færdes; Fuglene vil sætte Farver og Toner til, mens vi nyder dette fine og frodige, skønne og mangfoldige Stykke Danmark.

Vi vil ære Fortiden, saadan som vi haaber, at det gode fra vor egen Tid vil blive æret af vore Børn i Mange Led. Gør mod Fortiden hvad du vil, at Frem-tiden skal gøre mod Dig.

Derfor: vogt de gamle Minder — allerede i en Indberetning af 1744 fra Amtmanden over Nyborg Amt klages der over ilde Medfart, og vi maa vel snarest undre os over, at dog saa meget er bevaret gennem Aarhundreder; men der er ikke Raad til at synde mere væk — jeg tænker paa Højene og Bygningerne og Stengærderne og det altsammen, og jeg vil gerne overfor den voksende Hjemstavnsfølelse, dejligt handle-kraftigt bl. a. her paa Fyn, sige: Fortræffeligt at be-vare som Museumsgenstand (ogsaa Friluftss-), hvad der er gaet af Brug, men endnu bedre, om I gør Jert til at bevare *levende*, hvad der endnu kan tjene til sit Brug.

Videre: vøgt paa, at det, som *Du* gør, bliver det gode gamle værdigt! Gør Dig klart, det er ringere, men ikke billigere, at forme grimt, hvad vi lever i og med, end det er at forme det kønt. Vi staar i denne som i andre Henseender paa Fortidens Skuldre, kan ikke rokke os løs derfra, bør heller ej forsøge at gøre det. Men vi skal arbejde videre, lægge til af vort eget efter vore Øjnes Lyst og Hænders Evne, til vort Behov. Mennesket kan intet skabe af intet; derfor gaar hele Mægtigheden af Ordet »skabe«, naar det bliver til at »skabe sig«. Hermed vil jeg dog ikke have sagt, at ikke noget, der »skabes« nyt kan blive virkeligt og godt »nyt«, naar det er blevet gammelt nok til at vedkende sig Afstamningstanken og ordner sig derefter, — et Tidens Barn og dog sine Forældres.

Altsaa: vi skal samtidig vogte skønsomt paa det gamle og arbejde paa at give Tiden vort Ansigt. Amtmanden fra det 18. Aarhundrede sagde om Bønderne paa disse Kanter, at de »inklinerer mere for gamle Skikke end nye Forandringer, som de ikke kan faa i Hovedet«, ja, ja, altsaa godt for noget, men lad os føje til overfor os i Nutiden: vær frisk, vær Dig selv:

Og hvad naar vi saa ved det, vi saaledes vil lære her paa et dansk Hjemstavns-Stævne?

Vi naar at vise Kærligheden til vort Land og at give den endnu flere Kræfter i os, ikke en Kærlighed i »Længe leve«, men i glade og støtte Arbejdstimer. Og jeg haaber og tror, at noget af denne Danmarks-kærlighed maa fremmes her hos de Stammefrænder, vi har den Glæde at se iblandt os. Thi naar denne vor dybeste og stærkeste Evne er levende, nøjes vi ikke med et »Kærlighed helt op til Skagen«; Kærligheden kender ingen Landegrænser, den er i sin fulde

Udfoldelse, i sin rige Kløgt, det mærkværdigt vanskelige og dog saa enkle Middel for det store Fællesmaal: Fred og Arbejdsglæde paa Jorden. Man begynder sikrest indefra og i det smaa. Nu begynder vi med hinanden og tager saa smaat fat i det sydøstlige Fyen, og derfor i denne Aand. Velkommen, alle Hjemstavns-Stævninger, til Svendborg Amt.

Sluttelig talte Forstander *Peder Bukh* omtret saaledes:*)

Det er ikke første Gang, et Stævne som dette holdes paa en Højskole, hvilket formentlig er et Tegn paa, at der er Slægtskab mellem Hjemstavnsbevægelsen og Højskolens Arbejde. Hjemstavnsbevægelsen har dog sin egen Idé, og der er antagelig i Tiden noget for Højskolen at lære af den. Den er et Udtryk for Brydningen eller Sammenspillet mellem Natur og Kultur. Man ser paa Kulturudviklingen med en vis Ængstelse og tænker paa Rousseaus Budskab: Tilbage til Naturen. Og Højskolen maa naturlig være med i denne Stræben efter at hjælpe Mennesker til Forbindelse med det oprindelige. Johs. V. Jensen siger i en af sine Betragtninger efter Verdenskrigen: Man staar sig ved at vende sig indad og fatte sig om sit eget Væsen. En saadan Tilbagevenden til det oprindelige, til Naturen, vil ogsaa vise hen til Folkets eget indre Liv, til det nationale.

Vi er inde i en Tid, hvor man prøver at omspænde hele Kloden, at være international, at føle verdensmæssigt. Men det gælder at faa fat i det, som kan gavne Folkesjælen og faa Folkelivet til at vokse, at benytte alt det store, der kommer til os udefra, til Næring

Her efter Referat i »Svendborg Avis« 29. Juli 1931.

for vort eget Folkeliv. Vi maa vogte os for at komme til at leve for meget paa Laan eller Paavirkning udefra, og det synes da ogsaa, at Forstaaelsen af alt, hvad der har Hjemstavn i vort Folk er ved at vokse, og lad os da ønske, at Hjemstavnsbevægelsen maa blive en Fremhjælper af et saadant dansk nationalt Folkeliv.

Dermed Velkommen til Stedet her.

Onsdag den 29. Juli.

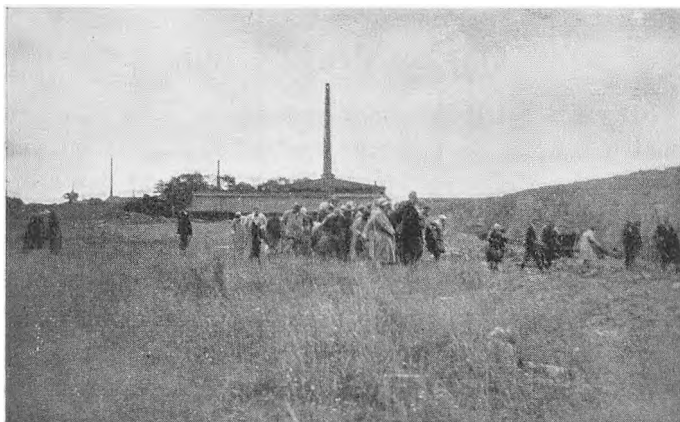
Stævnets første Arbejdsdag var inde. Efter Morgenmaden og en kort Morgenandagt i Skolestuen ved Forstander *Bukh* samledes alle Deltagerne i den store Foredragssal, hvor Vinduerne var blændede, og hvor Statsgeolog, Dr. phil. *V. Nordmann* gav en livfuld Skildring af de geologiske Forhold i den sydlige Del af den fynske Øgruppe og navnlig af de ejendommelige Istidsaflejringer, som her findes, alt illustreret ved store ophængte Tegninger og en Række fortrinlige Lysbilleder.

Saa blot et lille Frikvarter, og Deltagerne kaldtes paany sammen; denne Gang i Skolestuen, hvor Bygningshistorikeren, Dr. phil. *Vilhelm Lorenzen*, talte om sydfynske Herregaarde betragtet som Kunstværker. Dr. Lorenzen ejer en mærkelig Evne til at gøre sine Tilhørere *seende*, og Kirker og gamle Borge bliver forunderlig levende under hans Tale om dem. Under dette Stævne havde vi gentagne Gange Lejlighed til at glæde os over denne hans gode Evne.

Efter Middagen havde vi en kort Hvilepause, men saa kørte en Række store og smaa Biler frem paa Vejen udenfor Skolen, og nu gjaldt det om at faa

dannet Vogngrupper. Der var et Øjeblikks Forvirring, men det varede kun faa Minutter, saa gik det hele naturligt og godt i Orden, og Kl. 1 drog Toget af Sted efter Istidssøen og Teglværkerne ved Stenstrup.

Paa denne Tur havde vi det eneste mindre gunstige Vejr, vi var ude for, under hele Stævnet. Der faldt nogle Regnbyger, og da vi stod af i Stenstrup og

I Lergraven ved Stenstrup.

vandrede ud i Lergraven var der mange, der gyste lidt ved at se de vaade og fedtede Stier; men Dr. Nordmann gik uforfærdet ud i Pløret og hele Skaren fulgte efter, saa godt vi kunde; men hvor kom vi til at se ud nedenom. Dog trængte vi os trøstigt sammen om Dr. Nordmann, hvergang han standsede, og vi lyttede anspændte til hans Tale om og Paavisninger af de interessante Aflejringer. Dog maatte denne lærerige Vandring desværre forkortes meget paa Grund af det umulige Føre. Saa gik da Turen til et af Gods

ejer *Andersens* Teglværker, som under kyndigt og elskværdigt Førerskab blev beset baade inde og ude, og det interesserede i høj Grad alle at følge Forvand-

Dr. Nordmann taler paa Lerbjerg.

lingen af Istidssøens Ler til smukke og fortrinlige Mursten og Tagsten.

Sluttelig kørte vi ned til den lille Landsby, *Rødme*, hvorfra hele Selskabet togede af Sted gennem en sølet Hulvej og henover en Græsmark til Lerbjerg nord for *Rødme*; herfra havde vi en storartet og saare ejendommelig Udsigt over hele det gamle Søterræn, og

mens Dr. Nordmann stod der paa Bakkeskrænten og talte, dukkede det gamle Urtidslandskab op for vort indre Syn.

Saa atter af Sted til Vognene og nu kørte vi til Forsamlingsbygningen i Stenstrup, hvor Selskabet

Egeskov.

snart sad bænket om Kaffebordene, og hvor smagte den varme, brune Drik lifligt efter Lergravsbesværlighederne.

Atter til Vogns og nu af Sted til *Egeskov*, hvor vi vandrede ind gennem den anselige Park og besaa den gamle mærkelige Gaard fra alle Sider. Sluttelig samledes vi alle om Dr. Vilh. Lorenzen, der gav os en kyndig og interessant Redegørelse for den skønne

Herreborgs historiske Udvikling. Klokken var nu bleven mange og vi maatte vende os hjemad. Paa Hjemvejen tog vi os dog Stunder til at aflægge et lille Besøg i Kværndrup Kirke, hvor vi især dvælede i »Ulfeldernes Kapel«, og hvor Dr. Lorenzen i en kort Tale redegjorde for Kirkens Stilart og Udviklingshistorie. Saa gik Turen ind igennem Landet forbi Herregaardene Mullerup og Broholm, tilbage til Vejstrup Højskole, hvor Aftensmaden ventede og smagte os fortræffeligt. Og dermed var Stævnets første Arbejdsdag fuldendt paa en god og fornøjelig Maade

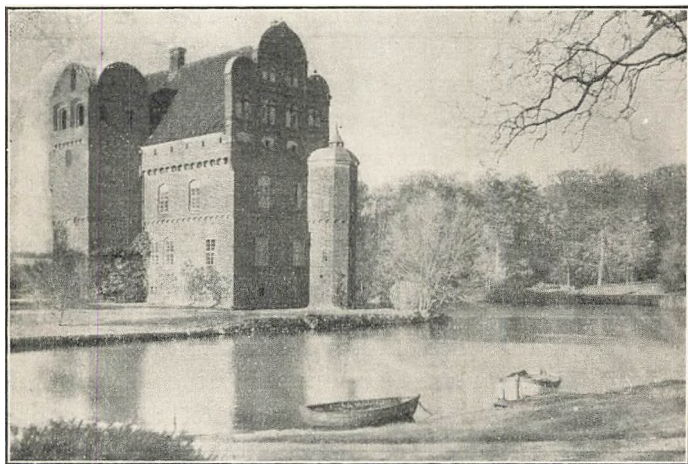
Torsdag den 30. Juli.

Det dejligste Vejr fra Morgenstunden af. Dagens første Foredragsholder var Dr. phil. *Holger Hjelholt*. Hans Emne var »Sydfynske Vandmøller«, og han indledede sin Tale med en Lovprisning af den sydfynske Natur: »Jeg har mange smukke Erindringer om skønne Landskaber i Udlandet, og jeg venter at faa endnu flere, men kommer dog næppe til at opleve noget saa skønt som det sydfynske Landskab. I Dalarne har jeg nylig beundret de lyse Birketræer, de store Søer og vidtstrakte Skove, men skønnere er her. En svensk Journalist, der spurgte mig ud om, hvor han skulde søge hen paa en Rejse i Danmark, maatte jeg naturligvis anbefale først og fremmest at tage til de Steder, som Stævnets Deltagere skal se i Eftermiddag og de følgende Dage.« *)

Derefter gav han en lunerig Skildring af Vandmøllernes Historie i Danmark og sluttelig omtalte han nærmere enkelte Møller i det sydøstlige Fyn.

*) Efter Referat i »Svendborg Avis« 30. Juli 1931.

Den næste Taler var Magister *Poul Andersen*, som talte om *fynske Dialekter*, i et Foredrag, baaret af ungdommelig Livfuldhed og en dybtgaaende Fortrolighed med Emnet. Kl. 1 gik Biltoget til *Hesselagergaard*, hvor Selskabet blev særdeles venligt modtaget af Baron og Fru Baronesse *Blixen Fineche*, som ejer

Hesselagergaard.

den skønne Renaissanceborg. Vi maatte her vente en lille Tid paa Gruppen i en af de store Biler; Bilen havde lidt en Smule Havari paa Vejen, men da den lykkelig var ankommen, tog vi Plads paa en af Plænerne i Parken, saaledes at den skønne Borg laa i fuldt Sollys frem for os, og saa talte Dr. Lorenzen om den gamle Gaard og den Livsglæde og Skønheds-
trang, den er et kunstnerisk Udtryk for. Stævnets Leder bragte derpaa Baron Blixen Fineche og hans Frue en Tak, fordi de saa venligt havde givet os Lov

til at komme, hvorefter Baronen udtalte, at det havde været ham en Glæde at have vort Besøg, idet han tillige udtrykte sin Sympati over for den Stræben, der havde samlet os. Efter en Vandring rundt i Parken, stadig med den røde Borg for Øje, gik Turen videre gennem gl. Hesselager og ud til »Damestenen« paa Hesselager Mark. Her talte Dr. Nordmann om, hvorledes den vældige Stenblok, hvis Vægt er be-

»Damestenen«.

regnet til ca. 1000 Tons, engang for Aartusinder siden er bleven løssprængt fra det Grundfjæld, hvor den oprindelig er dannet og transporteret hertil af Skridbræen i den store Istid.

Fra »Damestenen« drog vi ned forbi den smukke gamle *Vormarks Mølle*, en levende Illustration til Dr. Hjelholts Foredrag om Formiddagen, og videre til Langaa Forsamlingshus, hvor der blev drukket Kaffe. Videre gik Turen Vester paa til *Rygaard*, den mest middelalderligt prægede af Syd fyns mange Borge.

Her tog Dr. Lorenzen atter Ordet og fortalte om Adelsslægten *Urnes* gamle Borg, skildrede dens Udviklingshistorie og det ejendommelige ved denne Gaard, som synes at tyde paa, at Hovedhuset i dets oprindelige Form har haft et øverste Stokværk af Bindingsværk med Vægtergang paa begge Sider. Saa vandrede vi op ad Vindeltrappen i det gamle Hoved-

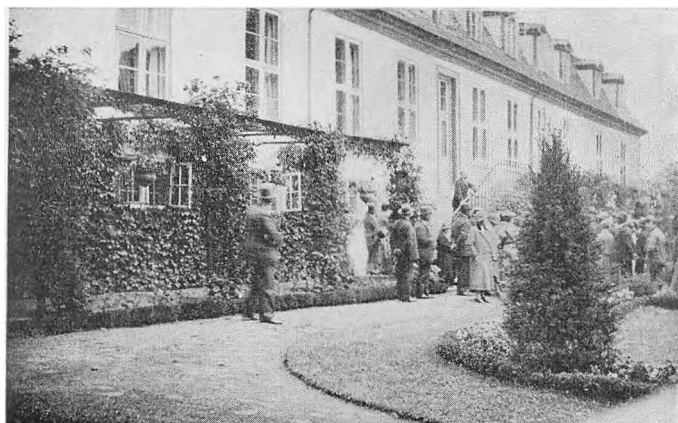

»Rygaard«.

hus til Riddersalen, der optager hele andet Stokværk, derefter højere op til det store, høje Loft, som bæres af vældige Egebjælker, og sluttelig vandrede vi rundt om Borgen og beundrede de smukke Blændinger i Storhusets Gavle.

Fra Rygaard kørte vi gennem Glorup Skovene mellem de dejlige høje Bøgehegn ad Landevejen og videre gennem Svindinge til Glorup, hvor Bibliotekar *Ejler Haugsted* fra den høje Trappe paa Sydsiden af Slottet fortalte interessant om Gaardens Bygningshistorie og om dens Bygherre *Adam Gottlob Moltke*. Der er saa smukt i Haven og Parken ved Glorup,

og det var fristende at dvæle der endnu en Stund; men Tiden var løbet fra os, og vi maatte bryde op. Saa gik da Turen hjemefter, mens Solen sank bag Skovene i Vest. En Del af Egnens Beboere deltog i denne fornøjelige Tur og det var en anseelig Bilrække, der rask bugtede sig frem gennem Landskabet, indtil Hovedparten satte deres Passagerer af ved Vejs

Bibliotekar Ejler Haugsted taler ved Glorup.

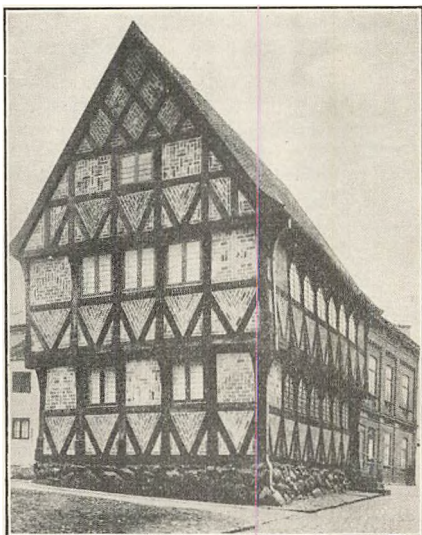
strup Højskole, hvor Aftensbordene længst stod dækkede.

Samme Dags Aften talte Lærer *H. C. Frydendahl*, Krarup, om »*Jærnudvinding paa Fyn i gamle Dage*«. Lærer Frydendahl har her opdyrket sig et særligt lille Omraade; han har været heldig i at gøre flere ret betydelige og interessante Fund, og han fortalte fornøjeligt og oplysende om den gamle Kunst og foreviste mange Prøver — blandt dem et Par vældige Klumper — af det fynske Jærn.

En lang og rigt fyldt Dag var dermed til Ende.

Fredag den 31. Juli.

Dagens Arbejde begyndte med et Foredrag om det gamle Svendborg af Museumsinspektør *Johs. Olsen*, Svendborg. Kyndigere Mand end Johs. Olsen kunde vi ikke faa til dette Arbejde. Utrættelig er han til at udforske sin Bys Historie og til at fremsøge Byens

Museet i Svendborg.

og hele Egnens synlige Minder og søge dem bevarrede for Efterslægten. Det særdeles smukke og righoldige Museum i »*Fru Anne Hvides Gaard*« i Svendborg vil til sene Tider staa som et Mindesmærke om Johannes Olsens frugtbare Arbejde paa dette Omraade. Fornøjeligt var det at følge ham paa hans friske og djærve Togt gennem Svendborgs Historie,

og Foredraget støttedes af en Række udmærkede Lysbilleder.

Om Eftermiddagen gik saa Turen til Svendborg. Vi stod af Bilerne i Caroline Amalielund, som ligger ved Foden af det mægtige Bakkefremspring, som omgivet af dybe Slugter mod Syd og Nordvest i Middelalderen bar den stærke Borg, *Ørkild*, som sidst hørte under Fyns Bispestol, og som blev totalt lagt øde i Juli 1534 under Grevefejden. Snart stod Stævnedeltagerne oppe paa den gamle Borgplads med Blikket rettet mod Sydvest ind over Svendborg By, Havnen og det smilende Sund, og her fortalte Museumsinspektøren i korte og malende Træk *Ørkilds* Historie. Efter at have drukket Kaffe i Caroline Amalielund kørte vi til *St. Nikolaj Kirke*, hvor Dr. Vilh. Lorenzen endnu engang talte til os omtrent saaledes: *)

»Hvor prægtfuld og stemningsfuld er ikke dette Kirkerum, naar Solen som i Dag sender sit Lys gennem Vinduerne, saa det røde faar mere Farve, og det hvide mere Glans. Denne store Kirke er bygget til et stort Samfund, de mange Søfolk, der havde Hjemsted her, og den er indviet til deres Skytshelgen *St. Nikolaj*. Den har derfor faaet det rummelige, tredelte Skib, Basilikaen. Koret har oprindeligt været noget mindre, afrundet omtrent, hvor Knæfaldet nu er, og Rummet har derved haft noget mere samlet over sig. Bygmesteren har fra første Færd af været klar over sit store Maal og de Midler, han kunde anvende. Han har til Grundfladen anvendt Kvadratet. Midterskibet har to Kvadrater, Sideskibene igen to for hver af disse. Dette har i den romanske Tid været en stærk

*) Her efter Referat i »Svendborg Avis« 1. August 1931.

og nem Konstruktion. Til Hvælvingerne krævedes noget mere teknisk Viden og Kunnen. Vor Bygmester har haft den, og Resultatet er blevet denne skønne mægtige Bygning. Naar Spørgsmaalet rejser sig: Hvor gammel er Bygningen? Da har vi intet skriftligt her, men maa lade Stenene tale. Vi ser, at de runde Buer i Hvælvinger og Vinduer er en Arv fra den romanske Bygningsmaade. Men den er ikke helt gennemført. Nogle af Arkaderne er spidse i Buen. Altsaa Kirken er præget af Overgangen fra den romanske til den gotiske Stil. Hvælvingerne i Sideskibene er Krydshvælvinger, i Midterskibet er der Ribbehvælvinger; dette sidste er en nordfransk Opfindelse fra det tolvte Aarhundrede og denne Kirke er altsaa næppe ældre. Der er her den særlige Spidsfindighed med Ribbernes Ottedeling af Hvælvingerne. Denne Metode er udviklet i Westphalen i de første Aartier af det trettende Aarhundrede og Kirken kan derfor næppe være ældre end 1230—40erne. Det stærke, næsten overdrevent muskuløse ved Mure og Piller fører os hen til Midten af det trettende Aarhundrede, og det skulde saa blive Kirkens Alder efter dens egen Mund og Mæle.

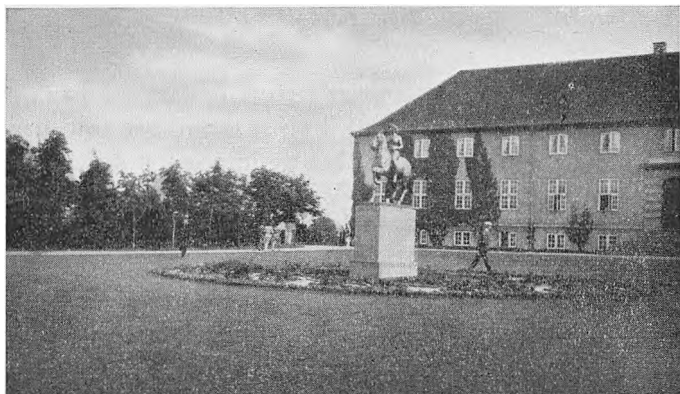
I Holsten ser man en ganske lignende Kirke, og det aabner os Indblik i den kulturelle Forbindelse mellem Landene omkring Østersøens vestlige Del. Andre Ting tyder paa, at her er den første Milepæl i den kulturelle Paavirkning Syd fra paa dette Omraade. Anden kunstnerisk og aandelig Paavirkning er fulgt paa. —«

Inden vi forlod Kirken rettede Stævnets Leder en hjertelig Tak til Dr. Lorenzen, som nu skulde rejse efter at have været en god Vejleder for os i tre Dage.

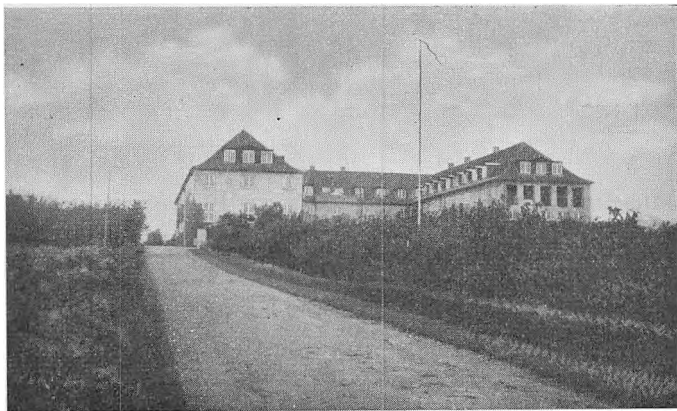
Karnaphuse i Bagergade 1910.

Museumsinspektør Olsen førte nu Deltagerne ud paa en kort Byvandring gennem Kyseborgstræde, Gaasestræde og ad Voldstien; under denne Vandring fik vi Lejlighed til at se de sidste Levninger af Svendborgs Volde og Voldgrave. Derefter gik Turen til Museet, som vi frydede os ved at gennemvandre;

Ollerup Gymnastikhøjskole (set fra Landevejen).

mange ønskede at dvæle her en længere Tid, men det tillod Planen ikke; vi maatte ty til Bilerne, som venede os paa Svendborg Torv. Da alle var samlede, kørte vi ud ad Faaborg Landevej, forbi det skønt beliggende Hvidkilde til *Ollerup Gymnastikhøjskole*. Desværre for os stod Skolen nu tom. Sommereleverne var nylig rejst hver til sit, og *Niels Bukh* og hans

Ollerup Gymnastikhøjskole (set fra Syd).

udvalgte Ungdomsskare var netop draget ud paa det »verdenserobrende« Togt, hvis Dønninger nu gaar gennem de danske Lande. Men de imponerende »Værksteder« for Niels Bukhs Virksomhed og den stor-slaaede og skønne Ramme om disse saa vi, og vi fyldtes med Undren og Beundring.

Fra Ollerup gik Turen hjemad til vore mere beskedne, men for Resten saa venlige Pavluner og — til de hjemlige Kødgryder.

Endnu engang samledes vi til Foredrag paa denne begivenhedsrige Dag. Det var Overlæge *Helms*, *Nakke*

bølle Sanatorium, som nu stod paa Talerstolen. Overlægen indledede sit Foredrag med en Hyldest til Sydfyns Skønhed.

Derefter talte han ud fra sin enestaaende Fortrolighed med det sydfynske Fugleliv om sine vingede Venner og gjorde det saaledes, at vi med ham næsten aandeløse var Vidne til Fuglelivets sødeste, muntreste,

Vi gaar om Bord.

skønneste Scener, hjulpet dertil ogsaa af Overlægens dejlige Lysbilleder. En saare fornøjelig Time var det, men et Referat af Overlæge Helms Tale om Fuglene kan desværre ikke gives.

Lørdag den 1. August.

Straalende skøn og forjættende steg denne Dag frem. Saasnart Morgenmaden var sat til Livs, flokkedes vi om Bilerne, og en halv Time senere stod vi paa Dampskibet »Thorseng«s Dæk i Svendborg Havn. Værtsfolkene i de Hjem, som havde Indkvartering af

Stævne-Deltagere, var indbudte til at deltage i denne Dags Udflugt, og de fleste af de indbudte var mødte. Kl. 9 gled vi ud fra Bolværket, og saa sejlede vi

Museumsinspektør Johs. Olsen taler paa Drejø.

Vester ud over det spejlblanke Sund. Ubeskrivelig smukt var det Billede, vi saa, hvorhen vi end vendte vore Blik.

Halvanden Time senere fortøjede vi ved Drejø Skibsbro, hvor vi gjorde Landgang, og derefter togede vi ind over den lange Mole til Øens Kyst. Her besteg Museumsinspektør Olsen en Udsigtsbænk, der

maatte fungere som Talerstol, og saa gav han en kortfattet Skildring af, hvad vi her paa Øen skulde se og særlig lægge Mærke til.

Saa vandrede vi da op til den gamle Drejøby og ad vildsomt slyngede Veje ind mellem tæt sammenbyggede Huse og Gaarde. — Der fortælles om en tidligere Præst paa Øen, at han havde været der i

Parti fra Drejø By.

flere Aar, inden han selv kunde finde tilbage til Præstegaarden, naar han havde været paa Besøg ude i Byen. — Forunderligt, at denne Bygningsklynge har faaet Lov til at ligge saaledes i Aarhundreder uden at blive hærgnet af Ild. De allerfleste Bygninger har Bindingsværksvægge og mosgroede Straatage; hist og her ses dog en Længe med ny Grundmur og Cementstenstag eller dækket af Pandeplader. Underlig uharmonisk virker de mellem de gamle Huse.

Vi kommer forbi Drejø gamle Skole; den skal være opført omkring Aar 1700; men bærer sin Alder

godt. Huset ejes af Førstelærer *Mortensen*, Skaarup, hvis Barndomshjem det er; men det er nu ubeboet. Vi kigger ind gennem de smaa Ruder og ser et Udstyr i Stuerne, som om vi var sat nogle Menneskealdre tilbage i Tiden. Efterhaanden samledes hele Selskabet i *Hans P. Hansens* Gaard, hvor vi blev venligt modtagne af Ejeren og hans Hustru, og hvor vi

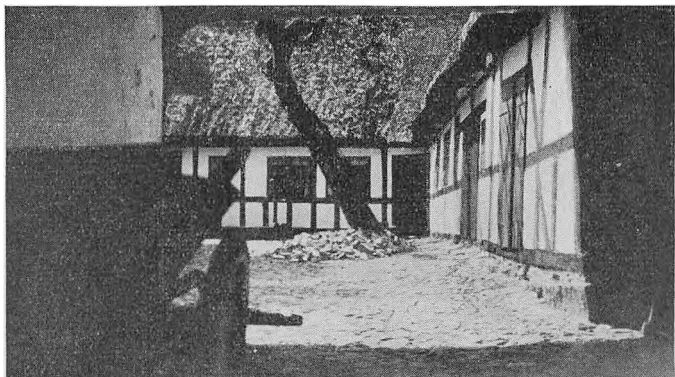

Drejø gamle Skole.

fik Lov til at gaa ind gennem Beboelsesrummene og se noget af Indretningen i en gammel Drejøgaard; her er nemlig endnu lidt af det gamle Præg bevaret, og hvor var der velholdt, morsomt og hyggeligt derinde. Sluttelig besøgte vi endnu et gammelt Hus, som ligger i den østlige Side af Byen tæt ved Mosen. Det ejes af Skoleinspektør *Lundahl Nielsen*, Odense, som bruger det til Sommerbolig i sin Ferie. Vi traf Skoleinspektøren, som venligt indbød os til at gaa ind gennem det lille Hus, hvis Indretning er holdt saa nær som mulig til det oprindelige. Paa en svær

Egebjælke over den aabne Skorsten er Aarstallet 1720 indhugget, Huset er da rimeligvis opført i dette Aar.

Vor Tid paa Drejø er nu opbrugt; »Thorseng«s Fløjte lyder kaldende. Langsomt glider Menneskestrømmen under den brændende Sol ned mod Skibsbroen. Paa denne Vandring kommer vi forbi den nu værende Skole, som er en meget anselig Bygning,

Hjørne af Gaardsplads (Drejø).

opført 1830 af Herskabet paa *Hvedholm*, som dengang ejede hele Drejø. Nu er Øen i Selveje.

Endelig er vi alle om Bord og Farten gaar saa videre ind mellem »Sydhavsøerne«. »Søen tærer«, siger det gamle Ord, og det stadfæstedes paa denne Tur. Hvor var vi bleven sultne, men Fru Bukh havde heldigvis givet os en forsvarlig Madkurv med, og sandelig, vi lod os Maden smage.

Mætte og glade sejlede vi da ind i Ærøskøbing Havn, hvor Borgmester *Vilh. Andersen* og Byraadsmedlem, Snedkermester *Petersen* stod og tog imod os.

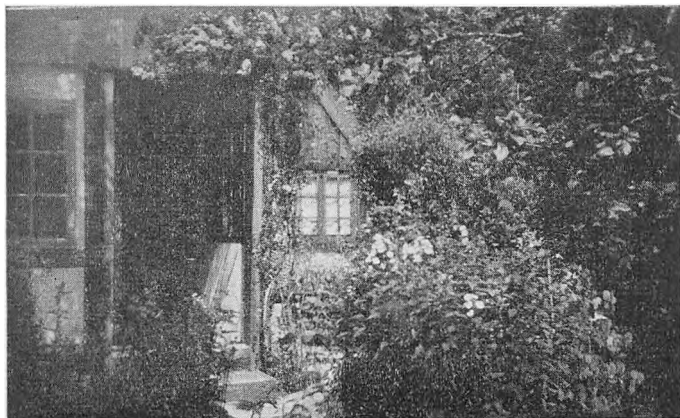
Straks efter Landgangen spadserede vi til Hotel »Harmonien«, i hvis store, smukt pyntede Sal et festligt dækket Kaffe bord ventede paa os. Snart var vi alle bænkkede om det, og her bød saa Borgmester *Vilh. Andersen* i jævne og hjertelige Ord Velkommen, idet han udtalte sin Glæde over, at Stævnet havde lagt sin Vej om igennem Ærøskøbing. »Vi vil

Gammelt Hus paa Drejø (1720).

nu vise Dem vor gamle By, og vi haaber, at De maa drage herfra med et godt Indtryk af den«. — Sluttelig bad Borgmesteren Deltagerne om at medtage som et synligt Minde et smukt lille Skrift om Ærøskøbing og Omegn, som var lagt ved alle Kuverter paa Bordene. Museumsinspektør Johs. Olsen og Snedkermester Petersen holdt hver for sig smaa orienterende Taler, hvorefter Stævnets Leder delte Forsamlingen i to Flokke og derpaa bød Velbekomme. Under henholdsvis Borgmester Andersens og Snedkermester Petersens Førerskab drog de to Flokke saa ud paa en

kort Byvandring gennem de snævre Gader og mellem de ualmindelig velholdte og pyntelige Huse. Paa Torvet lagde vi især Mærke til det ejendommelige og stilfulde Genforenings-Mindesmærke, og i Søndergade besøgte vi Nr. 316 A, som er bygget 1690. Over Døren staar følgende Vers:

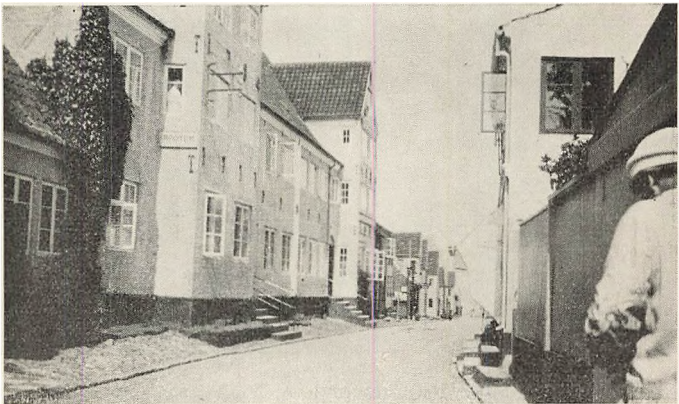

Parti fra Haven (Matr. 316 A, Æraskøbing).

O, Gud bevare dette Sted
 Fra Ildebrand, fra al Fortræd,
 Velsigne dem, som her skal bo,
 med Sundhed, Næring, Fred og Ro,
 Lad Huset staa til Raadnelse.
 Vor Ven til Lyst — Uven til Spe.

Huset bebos om Sommeren af Arkitekt *Alex. Prior*, København, og det er et saare skønt indrettet Hus med en lille Gaardhave, som er den herligste Idyl. Husets Beboere viste os den store Venlighed at lade os gaa ind gennem de ejendommelige og smukke Rum

i det gamle Hus. I Vestergade saa vi et særdeles smukt Gadeparti i Syttenhundredtallets Stil, og her lagde vi især Mærke til Apoteket, som er to Stokværk højt, har to smukke Karnapper og bærer Aars-tallet 1784. Længere ned mod Havnen i Vestergade ligger Museet, som vi ogsaa besøgte; men Tiden var alt løbet fra os, »Thorseng« lod sin Fløjte lyde, og vi maatte skynde os om Bord.

Apoteket i Ærøskøbing.

Inden der kastedes los, takkede Stævnets Leder Borgmester *Andersen* og Snedkermester *Petersen* for al udvist Venlighed under vort Ophold i den smukke gamle By. »Lad os give Udtryk for vor Glæde og Taknemmelighed ved at raabe et Hurra for den venlige By og vore elskværdige Vejledere her!« Dertil sluttede alle sig med jublende Hurra.

Atter gled vi frem over den spejlblanke Sø, saa forunderlig stille, saa straalende mildt og fredfyldt var det. Var vi mon komne til Lykkelandet? Havde

én eller anden af os en Følelse af Utryghed, saa skyldtes det alene, at vedkommende havde lagt Mærke til, at Vandet var saa saa forbløffende grundt, og at Bunden mange Steder var fyldt med store Sten. Ikke saa heldigt, om vi løb paa én af dem. Men »Thorseng« listede sig langsomt frem, og alt gik godt. Efter et Par Timers Forløb nærmede vi os Halvøen

Dr. Nordmann taler ved Ristinge Klint.

Ristinge paa Sydlangeland. Langt fra Land fik vi den første Hilsen, da vi saa Danebrog vaje fra mange Flagstænger i Ristinge By. Saa gled vi ind til Skibsbroen, der ligger paa Nordsiden af Halvøen, og nu var der ca. 3 km til Ristinge Klint, som ligger paa Sydsiden. Heldigvis var der imidlertid mødt en halv Snes elskværdige Mennesker med Biler, og de bragte hurtigt Deltagerne om til Klinten. Saa begav vi os til Fods mellem Klinten og Havstokken bag efter vor energiske Fører, Dr. Nordmann, indtil vi naaede et Punkt, hvor Klintens mærkværdige Opbygning laa i

aaben Dag, og her sprang Dr. Nordmann et Stykke op ad den stejle Skrænt, fandt Fodfæste og gav os derefter med knitrende Livfuldhed en Skildring af denne Jordbunds ejendommelige Tilblivelse. Under Spøg og Latter og med mere eller mindre fremtrædende gode Evner klatrede vi derefter op gennem en Slugt i den stejle Klint og gik saa ad en Sti langs

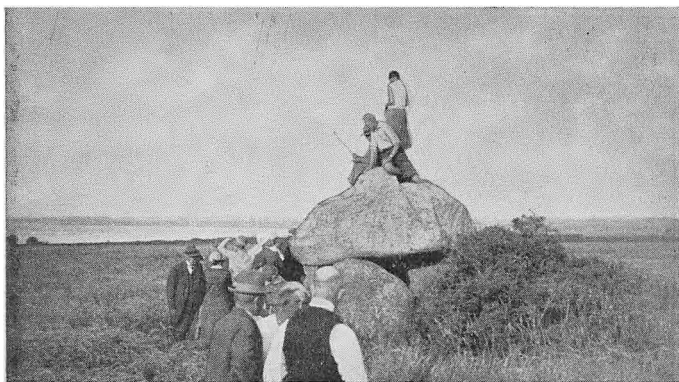

Langs ad Ristinge Klint.

Klintens Rand tilbage til det Sted, hvor Bilerne holdt rede til at føre os tilbage til Skibet. Hvor var der friskt, og hvor var der smukt deroppe paa den høje Sti med det frie vide Udsyn over det blegblaa Hav. Og heroppe paa et af de højeste Punkter, kun ca. 200 m fra Klintens Rand, ligger et mægtigt Dyssekammer med vældige Bæresten og en uhyre Overligger. Sandelig, den eller de, som valgte denne Gravplads, har ejet Storsyn og Høvdingesind.

Dagen hældede, og der er langt fra Ristinge Klint til Vejstrup; hvor herligt her end var at dvæle; vi

maatte paa Hjemvej. Snart var vi da atter samlede paa vor trofaste Damper. Før vi stod fra Land, tog Stævnets Leder Ordet og takkede Langelænderne for udvist Elskværdighed og Hjælp. »Tak til dem, som højste Flagene for os. Da vi fik Øje paa dem, vakte de Glæde i vore Sind som et venligt Velkommen. Tak til alle dem, som saa beredvilligt er mødt med

Dyssekammer paa Ristinge-Halvøen.

deres Biler for at hjælpe os frem til Klinten og tilbage. Vi takker Dem alle og hilser Dem med et Hurra!« Deltagerne sluttede sig med rungende Raab til denne Tak. Gaardejer *Valdemar Bendixen*, Humble, som havde deltaget i Stævnet nogle Dage, takkede for Besøget og udtalte Haabet om, at et Hjemstavnstævne engang ad Aare vilde opslaa sine Telte paa Langeland. »Vi har nøk at vise Dem, nok til at fylde et helt Stævne; Tak for i Dag!«

Saa sejlede vi da hjemad, mætte af rige Indtryk, glade, men ogsaa lidt trætte, og — hvorfor dølge det — tillige lidt sultne. Dog, det var der Raad for med

det samme; thi der var endnu levnet en rigelig Beholdning af Mad, som nu blev budt rundt, og hvor solid den end var, den svandt som Dug for Solen. Først Kl. 9 laa vi ved Bolværket i Svendborg Havn, og dér holdt Bilerne og ventede paa os, og de havde for Resten ventet et Par Timer. Nu var det godt at komme hjem, godt at faa Middagsmad, var det end

Oplagte Skibe i Svendborg Havn.

sent paa Dagen, godt ogsaa at komme i Seng for at sove, og godt og vel, tænkte nok mange, at det var Søndag den følgende Dag.

Denne Lørdagsfærd over det sydlige Øhav betegnede Stævnets Højdepunkt. Om denne Færd skriver én af Deltagerne: Godsekspeditor *Engelstoft*, Køge, saaledes: *)

»Stævnets største Oplevelse blev vel nok Heldagssejlturen fra Svendborg til Drejø, Ærø og Langeland.

»Turisten«, September 1931.

I det vidunderligste Sommervejr gled den lille Damp-
per hen over det spejlblanke Sund mellem de mange
frugtbare Øer: Taasinge, Skarø, Drejø, Hjortø, Ærø,
Birkholm, Strynø, Langeland, Thurø og hvad de nu
allesammen hedder. En hel ny Verden oplodes her
for de fleste af Deltagerne, som aldrig havde været
paa disse Egne. For første Gang saa og oplevede de
Sydfyns Herlighed, og de glemmer den aldrig.«

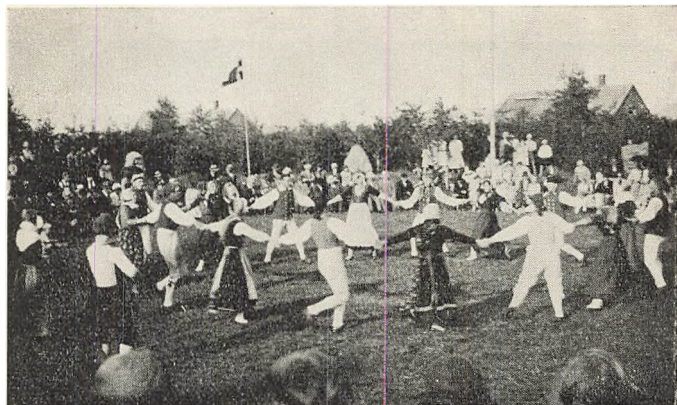
I »Gudbjerglund«.

Søndag den 2. August.

Nogle holdt nok Rast om Formiddagen, men mange
var paa Fart i Egnen fra Morgenstunden af, og mange
benyttede Lejligheden til at gaa i Kirke. Efter Mid-
dagsmaden og Kaffen mødte Bilerne, og vi kørte saa
til »Gudbjerglund« i Gudbjerg Sogn, hvor der var
ordnet et offentligt historisk Møde. Mange af Egnens
Beboere kom her til Stede for i nogle korte Stunder
at være sammen med Stævnets Deltagere.

Her talte først Museumsinspektør *Carl Neergaard* om *Egnens Oldtidsminder*, bl. a. ogsaa om Langdysserne i »Gudbjerglund«. Derefter talte cand. mag. *R. Balslev* om *Johan Friis til Hesselagergaard*, og sluttelig talte Dr. phil. *Marius Kristensen* om *Brødrene Wegener* fra Gudbjerg Præstegaard.

De tre Foredrag belyste hver for sig paa en for-

Folkedans i »Gudbjerglund«.

træffelig Maade baade Egnens og vort Folks Historie, og de blev hørte med den største Opmærksomhed. Sluttelig fremviste en Kreds af Egnens unge en Række smukke Folkedanse. De dansende var klædte i smukke og *rigtigt* fremstillede Folkedragter fra gammel Tid; blandt dem var ogsaa nogle smukke Dragter fra Sydfyn. Hvor virkede det hele festligt og smukt. Rundt om Mødepladsen stod de friske grønne Træer. Volden rundt var fyldt med Hundreder og atter Hundreder af Mennesker, unge og ældre mellem hverandre, og saa paa selve Pladsen de friske, glade, smi-

dige unge Mennesker i yndefuld Kædegang eller fejende Hvirvel. Et uforglemmeligt Indtryk af Ungdom, af Skønhed og Ynde gav det. Der var da ogsaa fuld Tilslutning til den varme Tak, som Stævnets Leder udtalte til de unge og deres fortræffelige Leder for den Glæde, de havde givet alle, som var til Stede.

Paa Hjemvejen standsede Stævnets Deltagere ved en stor Langdysse paa Brudager Mark, som har udmærket sig ved en dobbelt Række af mægtige Randsten, af hvilke ca. Halvdelen endnu er bevarede. Her holdt Museumsinspektør Neergaard en kort orienterende Tale. Saa gik Turen hjemad til den ventende Aftensmad og et hyggeligt Samvær om Aftenen.

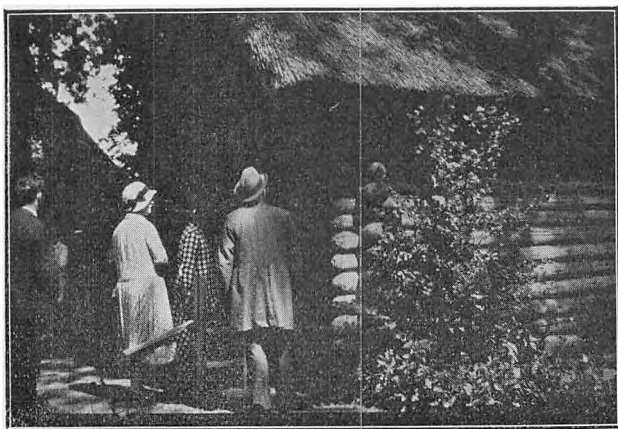
Mandag den 3. August.

Dagens første Foredrag blev holdt af Dr. phil. *Marius Kristensen* og hans Emne var: *Landsbynavne i Sydfyn*. Mange af os havde glædet os til at høre dette Foredrag, og vi blev ikke skuffede. *Marius Kristensens* store Kundskabsfylde og hans jævne og naturlige Fremstilling gør, at det er saa godt og udbytte rigt at lytte til hans Tale; og saaledes var det den Morgenstund.

Efter dette Foredrag kørte vi til *Broholm*, hvor vi foran Hovedbygningen fandt en skyggefuld Plads paa en Plæne. Der lejrede vi os i Græsset, og saa talte Museumsinspektør Neergaard om Kammerherre *N.F.B. Sehested* og hans enestaaende arkæologiske Arbejde.

Vi fik under dette Foredrag et levende Indtryk baade af Kammerherre *Sehesteds* og af *Talerens* Kærlighed til vor Oldtidshistorie og deres dybe Fortroelighed med den.

Efter Foredraget besaa vi Museet og undredes over, at der her i Broholmegnen er fundet en saa overvældende Mængde Oldsager, som denne Samling bærer Vidnesbyrd om. Sluttelig besøgte vi ogsaa det ejendommelige Bjælkehus i Oldtidsstil, som Kammerherre Sehested lod bygge udelukkende ved Brug af Stenredskaber for at vise, hvor brugbare de i Virkeligheden var.

Ved Bjælkehuset i Broholm Have.

Broholms nuværende Besidder, Hofjægermester *Jørgen Sehested*, havde velvilligst givet Tilladelse til, at Stævnedeltagerne ogsaa maatte bese de nyrestaurerede Renaissancerum i Slottets Hovedbygning, men Tiden var blevet saa fremrykket, at kun faa fik Tid til at komme derind; vi maatte skynde os hjem, for at de ikke der skulde faa alt for lang Ventetid med Middagsmaden.

Kl. 2 kørte vi atter ud. Denne Gang gjaldt Turen Skaarup Seminarium, hvor vi blev venligt mod-

tagne af Forstander *Th. Egebæk*, der førte os op i Lærerskolens Musiksal, og efter at vi der var komne til Sæde, gav Forstanderen en kort Fremstilling af Seminariets Historie og sluttede med at redegøre for den forestaaende Ombygning af Lærerskolens Lokaler. Derpaa gik vi rundt for at bese de forskellige Anlæg omkring Seminariet og de der opstillede Mindesmærker.

Inden vi forlod Seminariet, samledes vi endnu en gang i Musiksalen, hvor Stævnets plantekyndige Vejleder, stud. mag. *Graversen*, gav en orienterende Redegørelse for, hvad vi særlig maatte være opmærksomme paa og kunde vente at finde under den forestaaende Vandring gennem Vejstrup Aadal.

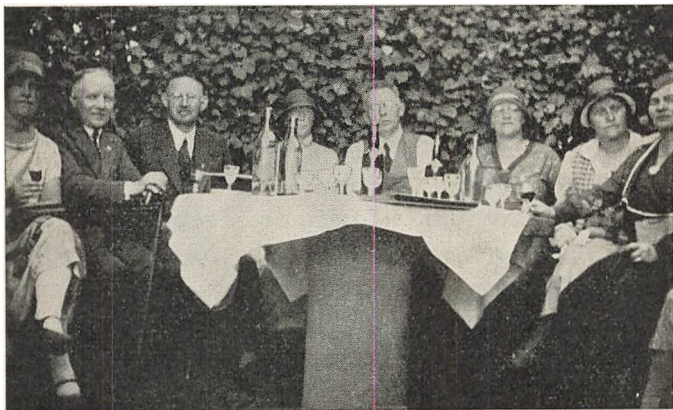
Efter at have takket Forstander *Egebæk* for udvist Gæstfrihed kørte vi ned til »Lille Mølle«, der hvor Aadalen gennemskæres af *Svendborg-Nyborg Landevej*. Herfra vandrede vi saa mod Øst gennem den skønne og maleriske Dalslugt med de mange sjældne Planter.

Det havde oprindelig været Meningen, at vi skulde følge Dalen helt ud til Store Bælt; men det maatte opgives; vi kom kun langsomt frem paa Grund af, at der blev fundet saa mange sjældne Planter, som skulde undersøges og bestemmes. Da vi naaede til »*Edelgaard*«s Indhegninger, enedes vi derfor om at afbryde Vandringen i Dalen. Vi tog os en kort Hvil paa det bløde Græstæppe, mens *Dr. Nordmann* i korte og livfulde Rids gav os Besked om, hvorledes den ejendommelige Dal var dannet i Tidernes Morgen.

Saa vandrede vi opad den stejle Brink og fandt tæt ovenfor denne »*Edelgaard*«, hvor vore Vogne holdt, og hvor Ejeren, *Niels Larsen*, som allerede var stødt

til os nede i Dalen, indbød os til et lille Hvil i »Edelgaard«s venlige Have.

Denne Indbydelse efterfulgte vi gerne, og vor Fornøjelse blev ikke mindre, da Niels Larsens Svigerdatter og hendes Piger frembar og bød os den lifligste Drik af Frugtvin. Aa, hvor det smagte ovenpaa den lidt anstrengende Vandring gennem Aadalen.

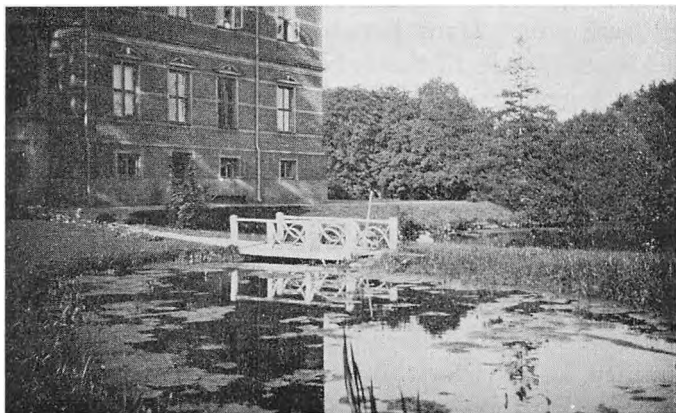
Hvil i »Edelgaard«s Have.

Efter et taknemligt Farvel til de venlige Mennesker paa »Edelgaard« kørte vi til *Tiselholt*, i hvis Park der findes et ualmindeligt velbevaret Voldsted omgivet med dobbelte Grave; paa dette Voldsted laa i Middelalderen en Borg, men nu er kun Syldstenene bevarede og mellem dem nogle Brokker af Munkesten. Paa *Tiselholt* blev vi venligt modtagne af Godsejer *Teisen* og hans Frue, som førte os op paa det gamle Voldsted, og her fremførte Godsejeren nogle Træk af Gaardens Historie. Desværre er det kun lidt, man ved fra den gamle Tid. *Tiselholt* nævnes første Gang

1525; men Borgen er sikkert fra en langt, ældre Tid. Den skal være bleven lagt øde i Grevens Fejde, men Krøniken tier om de nærmere Omstændigheder.

Fra Tiselholt kørte vi hjem og for én Gangs Skyld lykkedes det virkelig for os at naa frem i rette Tid.

Om Aftenen talte Forstander *Peder Bukh* om *Hjemstavn* og *Folkesindet*, et Foredrag, som Deltagerne

Fra »Tiselholtes Park.

havde glædet sig til, og fik Glæde og Udbytte ved at høre.

Tirsdag den 4. August.

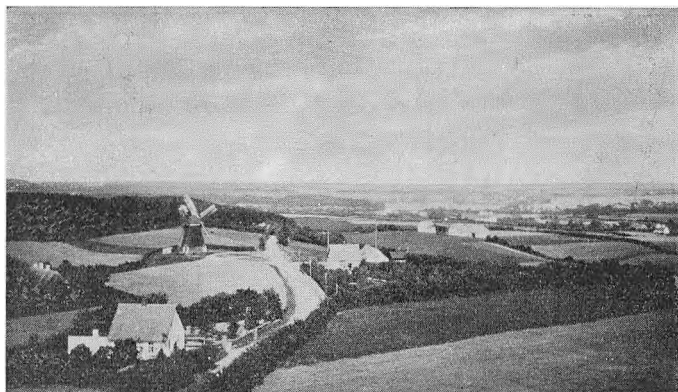
Vi var nu naaet frem til Stævnets sidste Arbejdsdag; Vejret var fremdeles straalende og Humøret med det. Den Dag var Valgmenighedspræst *Nørgaard*, *Vejstrup*, første Taler, og han talte om den *aandelige Vækkelse i Sydøstfyn for hundrede Aar siden*. Pastor *Nørgaard* har indlevet sig saaledes i denne gamle Tids Brydninger og Kampe, og hans historiske Føl-

else er saa dyb og stærk, at han i en sjælden Grad evner at give en klar og levende Fremstilling af Hovedstrømningerne i en forgangen Tid. Disse gode Egenskaber gjorde dette Foredrag udbytterigt for os. Efter en kort Pause talte saa Arkivar *Hans Ellekilde* om *Rasmus Hansen og hans Folkemindesamling*. Arkivar Ellekilde er en gammel Ven af Hjemstavnsstævnerne, og hans Viden paa det Omraade, som er hans, er saare stor. Hans Foredrag sluttede sig paa den heldigste Maade til Pastor Nørgaards, og samlede gav de to Foredrag et fyldigt Billede af det aandelige og folkelige Liv i denne Egn for et Par Menneskealdrer siden, det Liv, som under sin Udfoldelse skabte sig Centre og Brændpunkter i Egnens Friskoler, Højskolen her og Vejstrup Valgmenighed.

Om Eftermiddagen til sædvanlig Tid kørte vi ud paa vor sidste Studieudflugt, som gjaldt Taasinge. Efter at vi var kommen til Svendborg og over med Færgen, kørte vi først til *Bregninge*, hvor vi fra Kirke taarnets Platform, ca. 85 m. over Sundets Vandspejl, saa udover ca. 5000 Kvadratkilometer Land og Vand, et saa skønt og mangfoldigt vekslende Rundskue, at man sikkert skal lede gennem mange Lande for at finde et skønnere. Efter Besøget i Taarnet samledes vi i Kirken, hvor Lærer *Høgstrøm*, *Bregninge*, som er saare vel bevandret i Øens Historie, meddelte os nogle Hovedtræk af denne.

I Randen af Kirkebakken er der lavet en stor Grusgrav, hvor vi nu lejrede os om den medbragte Chokolade, som endnu var ganske varm og smagte fortræffeligt sammen med den gode Julekage. Saaledes styrkede kørte vi til *Valdemars Slot*. Under Vejs kom vi forbi den vældige Eg, som nu kaldes *Ambrosius*

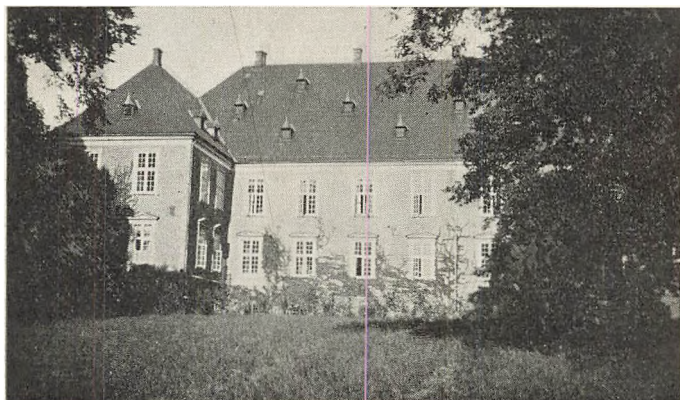
egen, men sikkert er nogle Hundred Aar ældre end den store Lyriker, hvis Navn den bærer. — Saalangt var alt gaaet planmæssigt og godt; men intet paa denne Jord er fuldkomment, heller ikke det niende danske Hjemstavnstævne. Her skulde vi møde en Skuffelse: Der var givet Stævnets Ledelse Tilsagn om, at vi maatte komme til Slottet, bese Kirken, og at vi

Udsigt fra Bregninge Kirke.

skulde faa anvist en Plads, hvor Foredraget om *Niels Juel* kunde holdes. Vi traf imidlertid desværre ikke Godsejer, Baron Juel-Brockdorff hjemme, og ved en beklagelsesværdig Misforstaaelse eller Forglemmelse var der ingen af de hjemmeværende Mennesker, der vidste noget om vort Komme, de søgte endogsaa med stor Nidkærhed at drive os bort fra Slotspladsen, som om de troede, vi vilde volde Fortræd. Vi maatte da under Foredraget tage til Takke med en noget uheldig Plads under nogle Træer udenfor den søndre Portbygning. Her talte saa Orlogskaptajn, Baron Cai Schaffalitzky de Muckadell om *Niels Juel*, og trods

de ugunstige ydre Forhold blev det et fortræffeligt Foredrag, saa frisk og saa livfuldt. at vi sent vil glemme det, og det gav det smukkeste Billede af Niels-Juels keredanske Gerning og Personlighed. Efter Foredraget lykkedes det os at komme ind i det smukke Slotskapel, som er bygget af Niels Juel og indviet af hans gode Ven *Thomas Kingo*. Inden vi

Valdemars Slot set fra Parken.

forlod Valdemars Slot var der opnaaet Forbindelse med Baron Juel Brockdorff, og han gav os gennem Telefonen en uforbeholden Undskyldning for den uheldige Modtagelse vi havde faaet.

Saa kørte vi hjemefter gennem den blomsterrige Skipperby, *Troense*, over Vindeby til Svendborg.

Derfra kørte vi op forbi Landstedet »Bellevue«, hvor vi standsede, og fra dette vidunderligt skøntbeliggende Sted tog vi et sidste Udsyn over Svendborgsund med dets venlige Kyster. Og endnu i denne Stund laa Sundets Vande som et Spejl luende i den synkende Sols Straaler.

Afslutning.

Om Aftenen samlede Stævnets Deltagere til en festlig Afslutning, og her talte først Stævnets Leder omtrent som følger:

Chr. Richardt synger et Sted saaledes:

»Venner, se'r paa Danmarks Kort,
se'r, saa I det aldrig glemmer,
til hver Plet har faaet Stemmer,
dette Fædreland er vort«. —

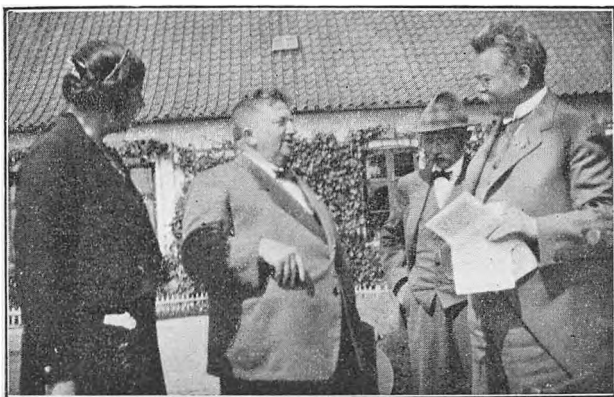
Nu har De i en Ugestid opholdt Dem i, færdedes rundt i en lille Del af Danmarks Land, vor Egn her, De har ikke blot set paa Kortet, men De har set paa selve Landet med dets Dragt af Skove og gyldne Kornmarker, og De har faaet Indtryk af en smilende Ynde og en stor Frodighed. De har hørt om Landets Opbygning og dets Kultur i gammel og ny Tid. De har set paa Kirker og Herreborge, gamle Bondehuse og Vandmøller, og De har hørt en Del om, hvornaar og hvorledes de blev til; men De har ogsaa hørt noget om det særegne aandelige og folkelige Liv, som har Hjemstavn i denne Egn. Vor Egn har faaet Stemmer i Deres Sind. Jeg tror, at De aldrig vil glemme den, og jeg ønsker for Dem, at Mindet om, hvad De her har set og glædet Dem ved, maa ligge som en Understrøm af Glæde i Deres Sind, naar Arbejdets Dage derhjemme snart atter er inde.

Før De kom hertil, var jeg noget ængstelig for, hvorledes det skulde gaa, og om vi kunde faa ordnet det hele paa en tilfredsstillende Maade for Dem. Naar jeg nu ser tilbage over den sidste Uge, synes jeg, at det hele har formet sig saa let og saa godt,

og jeg ved, at det skyldes et Samvirke af mange gode Kræfter. Naturligvis har der været Mangler ved vor Ordning og Brist hos Ledelsen; men De har været saa venlige og overbærende overfor saadant, og derfor siger jeg Dem alle Tak. Vi maa ogsaa takke vore gode Værtsfolk og deres mange flinke Hjælpere, og vi maa takke de Mennesker, som har aabnet deres Hjem for Deltagere i Stævnet, saa at Indkvarteringsforholdene kunde blive tilfredsstillende, og endelig og ikke mindst maa vi takke de mange gode Mænd, som har talt for os og været Førere under vore Studieudflugter. Jeg retter især her i Aften denne Tak til Dr. Nordmann, vor utrættelige Vejleder i Geologiens store Rige, til Bibliotekar Ejler Haugsted, som fortalte os saa smukt om Glorup og dets Bygherre, og til stud. mag. Graversen, vor Ekspert udi Botanik, som altid har været redebon til Hjælp og Retledning paa sit Omraade. En særlig Tak vil jeg slutelig bringe to af Deltagerne, Frøken *Valborg Houggen* fra Norge og Frøken *Ida Rosqvist* fra Finland, for deres Deltagelse i dette Stævne. Det har været os en Glæde at have disse to venlige Repræsentanter for vore Frændefolk iblandt os. Vi haaber og tror, at De tager en Skat af smukke og gode Minder med Dem herfra, og vi ønsker, at mange fra Deres respektive Hjemstavn vil deltage i danske Hjemstavnsstævner ad Aare. Hjertelig Tak til Dem alle.

Undertegnede har nu været saa ubeskedent at referere sin egen Tale; men overfor den Mængde af Talere, som nu meldte sig, giver jeg ganske op, nævner blot i Flæng følgende: Ingeniør Andreasen talte for og takkede Forstander Bukh og Frue. Bibliotekar

Haugsted talte for Lederen og Lærer Nielsen, Vester Hæsinge, for de unge Piger, der havde sørget saa godt for vor materielle Velvære. Forstander Bukh takkede Ingeniør Andreasen for hans gode Støtte til at faa Stævnet her ned, og Bibliotekar Haugsted indbød til det 10. danske Hjemstavnstævne, som vil blive holdt i Køge og forme sig som et Jubilæumstævne.

En Gruppe »Stævninge«.

Nævnes skal endnu, at Frøken Ida Rosqvist, Finland holdt en meget smuk Tale, hvori hun gav Udtryk for sin Taknemlighed og Glæde over at have faaet Lejlighed til at lære at kende en Del af det skønne Danmark. Endelig skal det ogsaa nævnes, at Adjunkt *Carl Langballe*, som havde deltaget i hele Stævnet, talte for Danmark og sluttelig paa en meget smuk Maade læste Chr. Richardts »Vort Land.« – Og til allersidst skal meddeles at vi naturligvis ogsaa ved dette sidste Samvær, som saa ofte før un-

der Stævnet. sang mange af de skønne Sange i vort Sanghefte.

Det hele sluttede med en Aftensang, efter at Forstander Bukh havde takket Stævnedeltagerne og alle for alt godt under Samværet.

Næste Morgen stod i Opbruddets Tegn. Flok efter Flok forsvandt opad Vejen efter Stationen, Bil efter Bil rullede bort, og endelig var det den sidste. Der er endnu en »Stævning«, som vifter med et Lommetørklæde ud af et Bilvindue; saa, nu forsvandt ogsaa det. Det er forbi. Vi er ene tilbage, og der er med et bleven saa stille baade ude og inde. Kun Mindet lever.

Thøger Dissing.

Sydøstfyns geologiske Forhold.

Af Statsgeolog, Dr. phil. V. Nordmann.

BETRAGTER man et Højdekort over Fyn, vil man lægge Mærke til, at der paa denne Ø findes to store Højdeomraader: et mod Sydøst, hvis højeste Punkt, Grønbanke (120 m), ligger 15 km N. f. Svendborg og ca. 13,5 km NV. f. Vejstrup Højskole, og et mod NV., hvis højeste Punkter er Frøbjerg Bavnehøj (131 m) og Bakkerne omkring Vissenbjerg (124 m). Disse to Omraader er forbundne ved et Bakkedrag, som løber forholdsvis nær Fyns Sydvestkyst norden om Faaborg og hvis højeste Punkter er Trebjerg Bavnehøj (128 m) og Lerbjerg i Svanninge Bakker (126 m). Sænkningen mellem de to Højdeomraader og N. f. det forbindende Bakkedrag er Oplandet for Odense Aa og dens Bifloder. Paa den sydøstlige Skraaning af det førstnævnte Højdeparti findes det Omraade, hvis geologiske Bygning skal gøres til Genstand for Omtale; det er begrænset af en Linje fra Svendborg over Stenstrup, Kværndrup, Glorup og Langaa ud til Kysten N. f. Hesselager.

De ældste Dannelser, vi kender fra dette Omraade, tilhører den yngste Del af Kridtperioden, nemlig Danium eller det nyere Kridt; det er dog paa det

her nævnte Omraade kun truffet ved en Boring paa Svendborg Gasværks Grund nede ved Havnen; her fandtes Bryozokalk i en Dybde af 60 m u. Jordens Overflade og nedefter. Længere mod N., lige norden for det her betragtede Omraade, nlg. mellem Vormark og Revsøre N. for Hesselager, kommer Bryozokalken tæt op til Overfladen og udvindes fra aabne Grave. Endnu nordligere, ved Rosilde og Rejstrup, V. og N. for Nyborg ligger Bryozokalken endog 4 til 6 m over Havfladen, men om det her drejer sig om »faststaaende« Kalk, eller om det kun er meget store, løsevne Kalkflager, indsluttede i Istidens Bundmoræne, vides ikke med Sikkerhed.

Oven paa Kridtperiodens Aflejninger følger Tertiærperiodens, men ogsaa om deres Udbredelse paa det her behandlede Omraade ved man meget lidt, da der kun er udført faa tilstrækkelig dybe Boringer. Den ældste af de paa Fyn kendte Aflejninger, der tilhører Tertiærperioden, er en marin Dannelse, det saakaldte Kertemindeler, som man først lærte at kende S. for Kerteminde, hvor det udgør de nederste 10 m af den bekendte Lundsgaards Klint, men som senere har vist sig at have meget stor Udbredelse paa Fyn og Sjælland. Noget fedt Ler, som blev truffet umiddelbart over Bryozokalken i den omtalte Boring paa Svendborg Gasværks Grund, og en lignende Lerart, som kendes fra Tved Bryggeri og Malteri i en Dybde af 28 m u. Markens Overflade (ikke gennemboret), hører rimeligvis til Kertemindeleret. Den næstældste Dannelse, Plastisk Ler, velkendt fra de maleriske Skrænter Øst for Strib, paa Rønæs o. a. St., er endnu ikke truffet paa det her behandlede Omraade, men paa Langeland er det ved flere Boringer truffet lig-

gende mellem Bryozokalken og Istidens Moræneler; ved Andelsmejeriet paa Strynø fandtes det c. 44 m u. Overfl. og var endnu ikke gennemboret i 85 m's Dybde; paa Drejø fandtes det mellem 42 og 53 m u. Overfl., ja ved Bryggeriet i Ærøskøbing endog mellem 27 og 192 m og ingen af Stederne blev det gennemboret.

Af andre Tertiærdannelser er der paa det paagældende Omraade truffet Glimmersand, dels i Ballast-Sandgraven ved Øxnebjerg Mølle ved Svendborg, dels ved Kværndrup, hvor det fandtes i 75 m's Dybde. Men om det tilhører det oligocæne Afsnit af Tertiærperioden, hvad der er det sandsynligste, eller muligvis det efterfølgende, miocæne Tidsafsnit, er ikke afgjort med Sikkerhed.

De bedst kendte af de geologiske Dannelser indenfor Omraadet er dog her som saa mange andre Steder i Landet Istidsdannelserne. Langt den største Del af den her omtalte Egns Overfladedannelser er Moræneler, det stenede, mere eller mindre sandede, usorterede og derfor ikke lagdelte Ler, som er afsat direkte af Indlandsisen under dens Bortsmeltning. Det træder hyppigt frem i Kystklinerne, hvor det ofte springer frem som »Næser«, medens det af Smeltvandet afsatte, krydslejrede »Diluvialsand« (Bakkesand) paa Grund af sin ringere Modstandskraft mod Havets Angreb lettere viger tilbage og danner Nicher, »Fald«, mellem Morænelernæserne.

Danmarks største Sten, Damestenen, ca. 46 m i Omkreds, findes paa det her behandlede Omraade, lidt N. Ø. f. Hesselager, delvis indesluttet i Morænen.

Mere interessante end disse over hele Landet almindeligt udbredte Dannelser er de Aflejringer, der

stammer fra Interglacialtiderne, de varme Periøder mellem Isdækningerne. I Gudbjerg Teglv., 6 km NNV. for Vejstrup Højskole, fandtes for adskillige Aar tilbage et Parti af stenfrit, blaat, fedt Ler, der stedvis vexlede med tynde Sandlag; dette Lerparti var dækket af Moræneler, og der er Grund til at tro,

Fig. 1.

Nematurella stenostoma.
Gudbjerg Teglv.
Den lille Streg
ved Siden angiver
Skallens virkelige
Længde.

at det ogsaa hvilede paa Moræneler og saaledes var en løs Flage; dets Indhold af Snegle- og Muslingskaller viser, at det er en Ferskvandsdannelse, og de allerfleste af de fundne Skaller tilhører Arter, som endnu lever i vore ferske Vande og kræver en saa høj Sommertemperatur, at vi alene deraf kan se, at Leret maa være dannet under en varm Periode, enten før Istiden eller mellem to Isdækninger. Men den mærkeligste Art var en lille Snegl, som fandtes i adskillige Exemplarer; dens

Navn er *Nematurella stenostoma* (Fig. 1 *]), og den tilhører en Slægt, som i Nutiden lever i Afrika og det sydlige Asien; selve den fundne Art levede her i Europa i Slutningen af Tertiærtiden og Begyndelsen af Kvartærtiden, men er nu fuldstændig uddød. Prof. Knud Jessen, som sidst har undersøgt de opbevarede Prøver af dette Lerlag, er paa Grundlag af de deri fundne Blomster-Støvkorn (Pollen) kommet til det Resultat, at *Nematurella*-Leret (som det er blevet kaldt) stammer fra første Interglacialtid. Da Indlandsisen senere er rykket frem over dette Ferskvandsbassin, er et Parti af Leret blevet løsrevet og indlejret i den yngste Isdæknings Moræne.

*) Alle Clichéerne, undt. Fig. 7 og 8, er velvilligst udlånte af Danmarks Geologiske Undersøgelse.

I Klinerne paa de sydfynske Øer og frem for alt i Ristinge Klint paa Langeland, som skal besøges af Hjemstavnstævnets Deltagere, træffer man en marin Aflejring, der forneden bestaar af sandet eller dyndagtig Ler, dannet i Nærheden af en Strand, foroven af rent Ler, afsat paa dybere Vand. Denne Lerart indeholder

en stor Mængde Snegle- og Muslingeskaller tilhørende Arter, hvoraf adskillige endnu lever mere eller mindre almindeligt i de nuværende danske Farvande, medens andre i Nutiden har deres Nordgrænse i den sydlige Del af Vesterhavet, i den engelske Kanal, eller ved Vestfrankrig, ja en enkelt

Fig. 2.

Tapes senescens. Et middelstort Exemplar i naturlig Størrelse.

Muslingeart, *Tapes senescens* (Fig. 2), er nu ganske uddød. Dette peger paa, at Temperaturen i dette fordums Hav har været højere end i vore nuværende Farvande. Denne Lerart kaldes fra gammel Tid *Cyprina*-Leret, fordi vor velkendte Molbo-Østers, *Cyprina islandica*, forekommer temmelig almindeligt deri. For Deltagerne i det 3die Hjemstavnstævne, i Tønder 1925, vil denne Dannelse være bekendt under Navnet Eem-Aflejringerne, og Deltagerne i det 8nde Stævne paa Rønshoved i 1930 stiftede Bekendtskab med dem i Klinerne ved Stensigmosse paa Broagerland. Boringer ved Tønder har godtgjort, at disse Aflejringer, der er afsatte i et Hav — Eemhavet — som har strakt sig fra Belgien og Holland over Sønderjylland helt ind i Polen og Østpreussen, tilhører den sidste Inter-

glaciertid. I Vestslesvig ligger Aflejringerne uforstyrrede, kun dækkede af den sidste Istids Hedesletter; i Østslesvig og paa de fynske Øer er Aflejringerne dækkede af den sidste Istids Moræneler, forstyrrede og mere eller mindre ødelagt skudt op i Flager. Vi vil særlig faa Lejlighed til at studere dem i Ristinge Klint. Her træffer vi en hel Lagserie, begyndende nederst med en overmaade fed, stenfri Lerart, som efter sine ofte stærkt skinnende Glideflader er bleven kaldt »det blanke Ler«. Der findes ingen Forsteninger i det og dets Oprindelse kendes ikke nærmere; men det antages for at være en Smeltevandsdannelse. Oven paa dette hviler lagdelt Sand og Grus med Skaller af saadanne Ferskvandssnegle og Muslinger, som ogsaa lever hos os i Nutiden. Derover kommer saa Cyprinaleret med den ovennævnte Dyreverden og begyndende som en Brakvandsdannelse for efterhaanden at gaa over til renere og renere Ler, afsat i noget dybere Saltvand. Ovenpaa Cyprinaleret kommer saa den sidste Istids Aflejring: Først hvidt Smeltevandssand, derpaa en gennemsnitlig 1 m tyk Bænk af Moræneler, »den tynde Moræne«, derover atter Smeltevandssand, gult med Planterester, og tilsidst en meget anseelig Morænelersbænk, »den tykke Moræne«. Hele denne Lagserie, der oprindelig er afsat regelmæssig og vandret, er under den sidste Istid bleven brudt i mindst 25 Stykker, hvert omfattende hele Lagserien og disse Stykker er da skudt regelmæssig op over hverandre, saa de nu fremtræder i Klinten som skraatstillede, mod S. Ø. hældende Flager (Fig. 3 og 4). Lad os gaa mod Øst langs Klinten og lad os begynde med den tykke Moræne i et af de opskudte Partier, saa træffer vi umiddelbart Øst for den og støttende

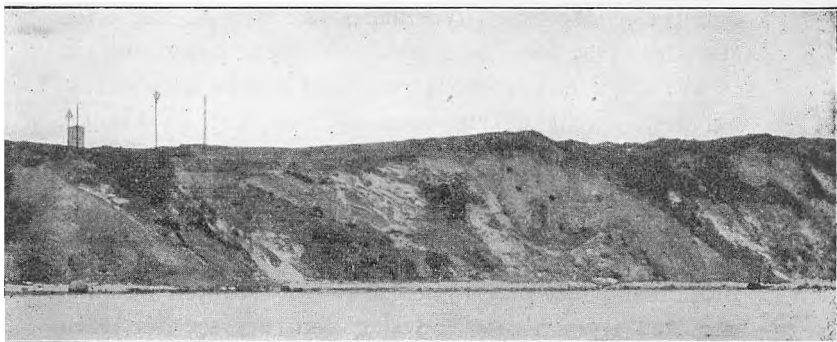

Fig. 3.

En Del af Ristinge Klint, set fra Havet. Nærmere Forklaring se under Fig. 4.

sig til dens Overflade den nederste Del af det nye Parti af Lagserien, det blanke Ler. Øst derfor kommer Ferskvandssandet og Cyprinaleret, der begge skyder sig skraat i Vejret mod V., saa at deres øverste Ender i Almindelighed ogsaa kommer til at støtte sig til den tykke Morænes Overflade; saa følger det hvide Sand, den tynde Moræne, det gule Sand og endelig

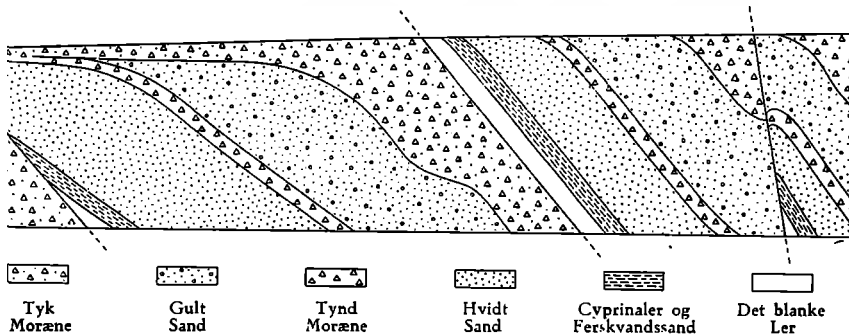

Fig. 4.

Skematisk Tegning af den Del af Ristinge Klint, som er afbildet i Fig. 3. De enkelte Partier, som omfatter hele Lagserien, er begrænsede af de Linjer, der fortsætter sig i Punktering udenfor Tegningen. Disse Linjer betegner altsaa Overskydningsfladerne.

den tykke Moræne, hvormed dette Parti af Lagserien afsluttes. Øst for denne tykke Moræne begynder saa et nyt Parti af Lagserien med »det blanke Ler« o. s. v. og dette gentager sig som sagt mindst 25 Gange. Hvorledes denne Itubrydning og Opskydning af Lagene har fundet Sted, har været Genstand for megen Diskussion blandt Geologerne; den almindelige Anskuelse er, at det skyldes Vægten og Trykket af en Indlandsis, som har ligget S. Ø. for Klinten og som, idet den trykker sit Underlag ned, presser det uden for Randen liggende Omraade voldformet i Vejret, hvorved Jordlagene foldes eller bøjes saa stærkt, at de brister i Partier, der saa skydes op over hverandre.

Hvorledes Forholdene har udviklet sig i Detailler under Indlandsisens Afsmeltning ved den sidste Istids Slutning, kan ikke nærmere udredes, idet der endnu ikke her er paavist sikre Israndslinjer, som betegner Isens Tilbagerykning. N. Ø. for Stenstrup, mellem Gaarden Cecielund og Landsbyen Høje findes i Række en Del Bakker bestaaende af Smeltevandssand og Grus med forstyrrede, skraat- eller stejltstillede Lag, undertiden dækkede af Moræneler; de opfattes af Direktør, Dr. *Victor Madsen* som »Tværbakker« og betegner rimeligvis en Israndstilling. Øst for Lunde, mellem Bolbjerg og Slædbæk danner Moræneaflejringerne ofte langstrakte, rygformede Bakker, som har Retning omtr. N—S og som er blevet opfattede som Randmoræner, dannede foran d. v. s. V. for en Isrand, hvis Spor kan følges ned til Sørup-Eggen N. V. for Svendborg. Lignende randmoræneagtige Bakker findes paa Sydsiden af de høje Bakker, der i Retning Ø. S. Ø.—V.N.V. strækker sig over Egebjerg Skovhuse og Skjoldemose henimod Landsbyen Hundstrup. Vi sy-

nes saaledes at have to Israndslinjer, der skærer hinanden, og hvoraf den nord—sydlige er den yngste.

Ved Kværndrup danner Stejlebjerg, Kværndrup Kirkebakke og Bakkerne V. for Jernbanelinjen en ca. 2 km lang, ikke helt sammenhængende Bakkeryg, bestaaende af lagdelt Sand og Grus; den opfattes som en Aas, dannet i en Istunnel. Nord for det her skildrede Omraade findes imidlertid langt aneligere »Aase«, nemlig Højbyaasene og Aarslev Aasen. Disse opfattes af *Victor Madsen* som virkelige Aase og som saadanne dannede i Isens Bevægelsesretning, altsaa i det store og hele vinkelret paa Isranden, medens Statsgeolog *V. Milthers* slutter sig til en Anskuelse, fremsat af afdøde Prof. *Steensby*, at disse Aase og Aarslev Aasens Fortsættelse, Vantinge Aas, er en Slags Randmoræner; *Milthers* begrundet denne Anskuelse bl. a. ved en Henvisning til Forholdene i Odense Aas Dal.

Da Indlandsisen smeltede bort fra det her behandlede Omraade, kom de ovenomtalte høje Bakker N.Ø., Ø. og S. for Stenstrup først tilsyne. Den Is, som oprindelig havde udfyldt den mod N. V. vendende Lavning mellem disse Bakker, gik efterhaanden over til »død« Is, d. v. s. en Ismasse, i hvilken der ikke længere er Bevægelse. Mellem denne stedse mere indskrumpende Is og Bakkerne, samlede Smeltevandet til en Sø, hvis nordvestlige Begrænsning var den omtalte Ismasse. Det er denne Sø, der gaar under Navnet »den glaciale, isdæmmede Sø ved Stenstrup«. Nu om Stunder er der ingen Sø og kan heller ikke være nogen; thi da Isen smeltede bort, forsvandt dermed den nordvestlige Kant af Bassinet, fordi der ingen Bakker fandtes under Isen. Paa Bakkernes Sider har Søens Vandspejl indskaaret Strandmærker til forskel-

Fig. 5.

Kystlinjer fra Stenstrup-Søen paa Skrænterne V. S. V. for Rødme.
Øverste Terrassehak ligger 63, nederste 55 m over Havfladen.

lige Tider, saaledes i en Højde af 79 m ved Sellebjerg Hede Ø. for Kirkeby Station, 71 m paa Bakken ved Lunde, 63 m paa de høje Skrænter V. S. V. for Rødme (Fig. 5), og 55 m mellem Rødme og Kroghenlund. Søbunden, der ikke er jævn, ligger ikke overalt i samme Højde; Ø. for en Linje, der strækker sig over Hundtofte, Stenstrup, Lerbjerg og Rødme, ligger Søbunden 57—72 m o. Havet, V. for Linjen 53—61 m o. H. Dette skyldes aabenbart, at den mod V. og N.V. tilbagevigende Isrand har gjort et Ophold ved den nævnte Linje, langs hvilken der ogsaa findes større Sandaflejringer, en Slags Strandsand, medens den øvrige Søbund udgøres af fint, stenfrit Ler, udmærket skikket til Raamateriale for den vældige Teglværksindustri, der hersker i Stenstrup Egnen. I Teglværksgravene kan man studere Lejringsforholdene og se, at Søleret hviler paa Moræneler og er afsat lagvis ovenpaa det, stundom afbrudt af mere eller mindre tykke Aflejringer af Sand og Grus. Flere Steder ses, at Leret er varvigt, d. v. s. at en regelmæssig Periodi-

citet gør sig gældende. Hvert »Varv« begynder forneden med et grovere Lag af Sand, der opad bliver finere og slutter foroven med fint, fedt Ler, hvorved der dannes en skarp Grænse mod det ovenover liggende Varv, der ligeledes begynder med forholdsvis groft Materiale. Denne Varvighed skyldes den vxlende Hastighed af det i Søen udstrømmende Smeltevand, der om Foraaret og Sommeren transporterer gennemgaaende groft Materiale, medens det fine

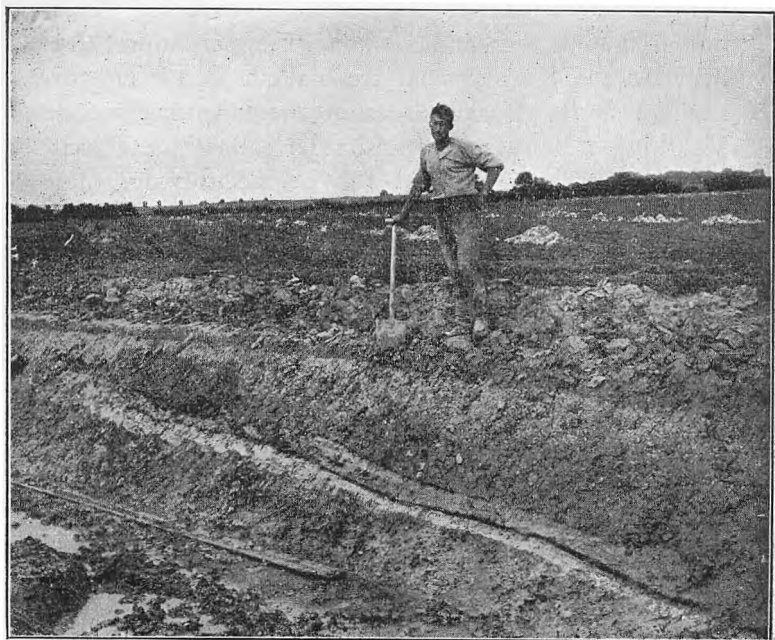

Fig. 6.

Grav i Stenstrup-Søens Lerbund S. Ø. for Kroghenlund. Man ser den nordvestlige Ende af et af Smaabassinerne i den gamle Issøbunds Overflade. Den sorte Stribe er et Lag af Allerødgytje; den hvide, som ligger neden under, er et Lag Søkalk.

Ler hovedsagelig bundfældes om Vinteren, naar Vandbevægelsen er ringe. Hvert Varv skulde saaledes repræsentere et Aar, og man har talt c. 60 Varv, hvoraf ialt Fald de 30 anses for sikre Aarslag.

Da Søen omsider forsvandt ved Isbarrierens Bortsmeltning, laa den tørlagte Søbund hen, oversaaet med større og mindre vandfyldte Bassiner, i hvilke Ler skylledes ud fra Bredderne; Vandplanter og Dyr indfandt sig, og Blade og Kviste fra det omliggende Lands Flora blæste ud i Bassinerne. I Begyndelsen var det Polarplanter, som voxede omkring Bassinerne, men efterhaanden, som Temperaturen steg, indvandrede Kratskove af storbladede Birke og forskellige andre Buske, ligesom mere varmeelskende Vanddyr indfandt sig. Bundfaldet i Bassinerne skiftede Karakter og i Stedet for Ler afsattes der mere tørveagtig Gytje, der nu viser sig som mørke guirlandeformede Baand i Lergravens Vægge (Fig. 6). Men Klimaet forværredes paany. Temperaturen sank, Polarplanterne indfandt sig igen, og Gytjedannelsen afløstes af nye Bundfældninger af Ler. Det er denne Klimasvingning, man har kaldt »Allerødosillationen« efter Allerød i Nordsjælland, i hvis Teglværksgrave den først paavistes, i Aaret 1901.

Efter Istiden har det her omtalte Omraade gennemløbet den samme Udviklingshistorie som det øvrige Land: Klimaet har vexlet fra nogenlunde tørt til mildt og fugtigt og atter til varmt og tørt, for at slutte med Nutidens fugtige og temmelig kølige Klima, — og med Klimaet har Plante- og Dyreverdenen vexlet. Paa Bakkeskraaninger, f. Ex. ved Løruphede, S. for Ringe og 19 km NV for Vejstrup Højskole, har det udstrømmende Vand afsat Kildekalk,

og ligesom man i Mosernes vxlende Tørvelag kan spore de vxlende tørre og fugtige Perioder, saaledes kan man iagttage Virkningerne af det samme Fænomen i større og mindre Afbrydelser i Kalkafsætningen.

Den Landsænkning, som bragte store Dele af det nordøstlige Danmark under Havet i den ældre Stenalder og som efterfulgtes af en Hævning, der afsluttedes i Broncealderen eller maaske først i Jernalderen, indfandt sig noget senere i de sydlige Dele af Danmark og vedvarer rimeligvis endnu; der er i alt Fald ikke fundet sikre Tegn paa en Landhævning. Som Beviser for denne senere Landsænkning anføres Fund af Oldsager fra den ældre Stenalder i Marstal Havn og Svendborg Sund. Andre Steder, f. Ex. paa Slesvigs Østkyst, ligger Køkkenmøddingerne, som selvfølgelig dannedes paa tørt Land, nu ude i Vandet. Da der ingen senere Hævning har fundet Sted her, spiller Saltvandsdannelser selvfølgelig en yderst ringe Rolle i disse Egne og er nærmest kun at træffe i inddæmmede Vige.

Til Slut et Par Ord om Fortidens Dyreverden. Fra selve Istiden og Interglacialtiderne kendes ikke ret meget. Ved Hesselagergaard er der i en tørveagtig Aflejring, som rimeligvis er interglacial, fundet en Hjernekasse af den irske Kæmpebjort, som her fra Landet forøvrigt kun kendes fra Røsnæs, hvor man fandt et Brudstykke af en Tak. I Cyprinaleret paa Ærø er fundet en Halehvirvel af den lille Hval Marsvinet, som endnu er ret hyppig i vore Farvande. Mammuthtænder er fundne ved Østrupgaard N for Faaborg, ved Rønninge NV for Nyborg og ved Aasum Ø. for Odense. Her som overalt i det øvrige

Land ligger de imidlertid paa „sekundært Leje“, som en Slags Rullesten i Istidsdannelserne, og de kan saaledes være transporterede med Indlandsisen

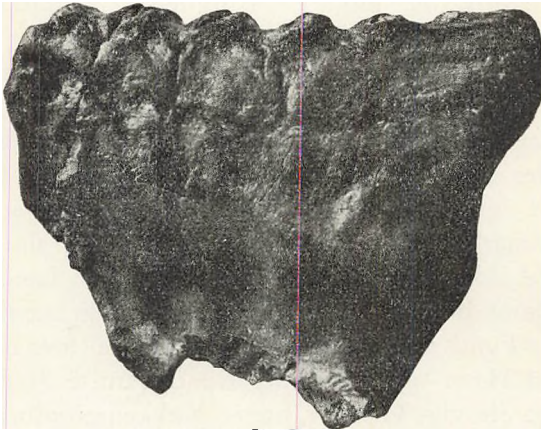

Fig. 7.

Kindtand af Urelefant (*Elephas antiquus*) set fra Siden. Ca. halv Størrelse. Uglebjerg ved Assens.

langvejs fra. Men ved Ejstrup Station V. for Kolding har man truffet Skeletdele af en Elefant, som højst sandsynligt var en Mammuth, under saadanne

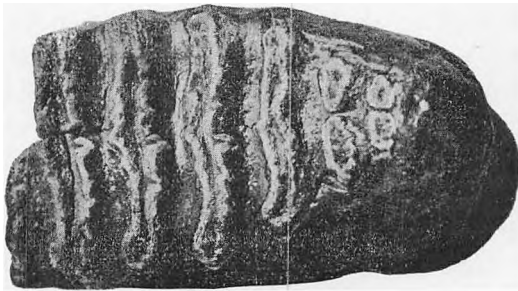

Fig. 8.

Kindtand af Urelefant (*Elephas antiquus*) set ovenfra, fra Tyggefladen; ca. halv Størrelse. Uglebjerg ved Assens.

Forhold, at Dyret maa have levet her i Landet. Det kan noteres, at man paa Fyn, nlg. i Uglebjerg NØ. for Assens, ogsaa har fundet en Kindtand af en anden uddød Elefant, Urelfanten, Fig. 7–8, men ogsaa den laa paa sekundært Leje. I Ringe Museum fandt Magister *Degerbøl* for nylig en Hornstejle med paasiddende Stykke af Pandebenet af en Saiga-Antilope, den eneste Antilopeart, som har levet i Europa i Kvartærtiden, og som endnu lever paa Stepperne i Sydøst-Rusland og Vest-Asien. Hornet er fundet ved Brøndgravning ved Boltinggaard Skov og laa i 13 m's Dybde i Moræneler og er saaledes heller ikke noget Bevis paa, at Dyret just har levet her i Landet. Af Dyr, som derimod med Sikkerhed vides at have levet paa det her omhandlede Omraade efter Istiden, men senere er uddøde, kan nævnes Rensdyret, hvis Takker er fundne i Leret i Slædbæk Tgl., ved Brudager, Gudme, Langkilde og Kjellerup ved Ringe. Det sidstnævnte Fund (en naturlig afkastet Tak, Fig. 9) er særlig interessant, fordi det er et af de faa, der viser, at Rensdyret levede i Danmark endnu i Begyndelsen af Skovtiden. Levninger af Elsdyr er fundne i Egebjerg Teglværksgrav (vistnok i Allerød-gytjen), ved Hvidkilde og Tved, Lunde Mark Ø. for Stenstrup, Gudme, Sortemose ved Broholm, Bølle-mose ved Mullerup og Trunderup Mose N. for Kværndrup. Levninger af Uroxer er fundne ved Svendborg, Aspedam, Ejsemoseløkke ved Broholm og Bølle-mose ved Mullerup. Vildsvineknogler er fundne ved Skjoldemose og flere Steder omkring Broholm og Knogler af Bæver er fundne i Lunde-mose ved Brudager og i Krarup Mose VSV. for Kværndrup. I Kjellerup ved Ringe fandtes dybt i

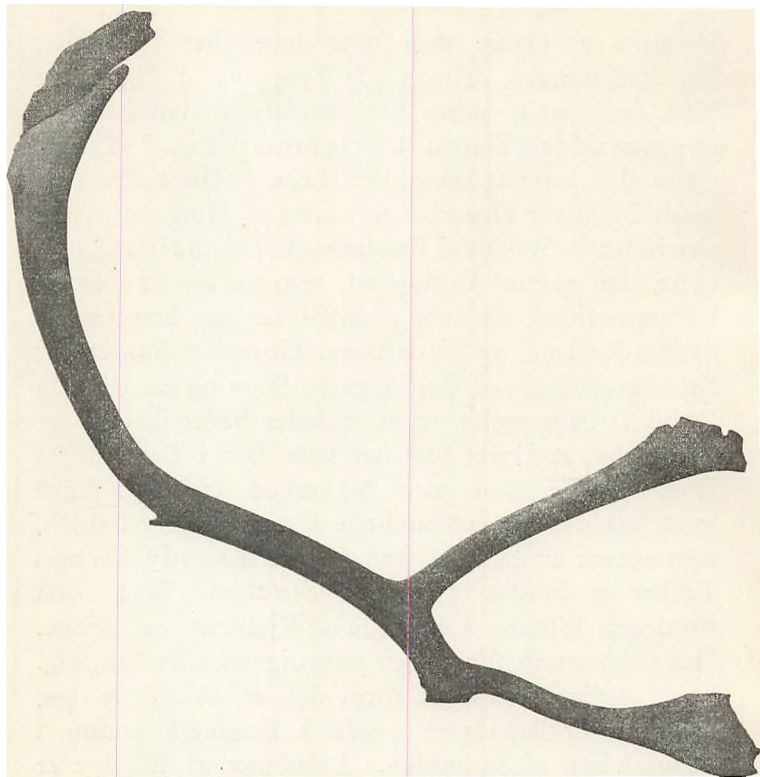

Fig. 9.

Rensdyrtak fra Begyndelsen af Skovperioden. Kjellerup Mose ved Ringe.
 $\frac{1}{2}$ naturlig Størrelse.

Mosen en Aspegren gnavet af Bæver; den laa under den omtalte Rensdyrtak og viser saaledes — hvad vi forøvrigt ved fra andre Fund — at Bæver og Rensdyr har levet samtidig her i Landet; i Stevningen (Snarup Mose) NV. for Stenstrup er der fundet bævergnavede Grene af Ælm og El, altsaa fra en langt senere Periode.

Dysekammeret ved Gaarden Dybendal, Vejstrup Mark.

Oldtidsminderne i Gudme Herred.

Af Museumsinspektør C. Neergaard.

I arkæologisk Henseende frembyder den forhenværende Gudbjerg Præstegaardsmark en egen Interesse. Paa den Mødeplads, som for nogle Aar siden anlagdes her, findes nemlig et mærkeligt Komplex af 4 Langdysser fra Stenalderen. Alt andet end almindeligt er dette Komplex, og det vilde have været særlig tiltrækkende, i Fald Dysserne havde været i god Bevaringstilstand. Men dette er desværre ikke Tilfældet, og det er heller ikke helt let nu af selve Mindesmærkerne at se, hvorledes de oprindeligt har præsenteret sig.

Til alt Uheld foreligger der ikke om disse Dysser som om adskillige andre Oldtidsmindesmærker en Beskrivelse af dem i den topografiske Literatur fra Slutningen af det 18. Aarhundrede og nærmest efterfølgende Tid. Den Præst i Gudbjerg, der i 1760'erne

gav Indberetning til Datidens store topografiske Værk om Danmark, Danske Atlas, om Gudbjerg Sogn, fortæller intet om Dysserne, uagtet de laa paa hans egen Præstegaardsmark.

Rasmus Nyerup, Nationalmuseets Medstifter, har paa sine to antikvariske Rejser i Fyen færdedes ikke langt fra Gudbjerg, og det samme er Tilfældet med Biblioteksmanden Chr. Molbech, der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede har beriget Literaturen med to saa vakre Skrifter som »Ungdomsvandringer i mit Fødeland« og »Fragmenter af en Rejsedagbog«. Men ingen af dem beretter noget om de 4 Dysser.

Mærkeligst er det næsten, at en tredje Forfatter fra Tiden ved Aar 1800, til hvem man i slige Tilfælde gerne søger, ogsaa er tavs med Hensyn til Gudbjergs Mindesmærkerne, nemlig Præsten Laurids Wedel, som har meddelt Iagttagelser fra en Rejse i Danmark i Aarene 1799 til 1801, i en Bog med Titel »Indenlandsk Rejse gennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provinser«. Denne Mand, der ellers brugte sine Øjne ganske godt, og som har haft Interesse for mangt og meget, idet han har skrevet Artikler om saa brogede Emner som The af Jordbærblade, Tobakspiber, tætte Støvlefødder, ja om et endnu saa aktuelt Emne som »Hvor Pengene bliver af«, han har aflagt Besøg paa selve Gudbjerg Præstegaard, men fortæller alligevel intet om de 4 Dysser. Om Præstegaardsbygningen siger han, at den er en af de mest smukke og ordentlige baade ud- og indvendig, som han har set, og han fortæller, at Præsten har ziret Haven med nydelige Buegange, Hække, Træer, Plantninger, Blomster etc.

Den eneste lokalkendte Mand, der i ældre Tid

har givet Oplysning om Oldtidsmindesmærkerne ved Gudbjerg, er Sognepræsten her, H. C. Wegener, Fader til den bekendte Gehejmearkivar C. J. Wegener.

I 1808 udsendte Den kgl. Commission til Oldsagers Opbevaring — den, som en Tid repræsenterede Nationalmuseets Styrelse — en Rundskrivelse til samtlige Landets Præster, med Anmodning om, at hver for sit Pastorats Vedkommende vil give Meddelelse om, hvilke Antikviteter og historiske Mærkværdigheder der fandtes. De indløbne Svar var dog af højst forskelligt Værdi, og mange Præster forsikrede, at der intet af antikvarisk Interesse forelaa i deres Sogne, endda vi nu veed, at der er adskillige. Sognepræsten i Nabosognet til Gudbjerg, Hesselager, beretter saaledes, at der i hans Pastorat ikke er andet af antikvarisk Interesse end et gammelt Røgelsekar i Kirken — og saa er der dog baade Dysser og Gravhøje i Sognet.

I sit Svar til Oldsagskommissionen beskriver Pastor Wegener Oldtidsmindesmærkerne ved Gudbjerg saaledes: Øst for Præstegaarden er en Høj, som synes i Fortiden at have haft en ikke ubetydelig Bestemelse. Denne Høj er fra Syd til Nord, omtrent 130 Alen, dens Bredde omtrent 11 Alen, Højen er i Ud-kanten ganske besat med store Sten; i Enderne mod Syd og Nord er 2 større Sten, som meget rager over de andre. — Denne Langdyse er identisk med den, som ligger nordligst og østligst paa Mødepladsen.

Derefter fortsætter han: Vesten for bemeldte Høj, omtrent i 20 Alens Frastand, ligger en mindre, som af det, der endnu er tilbage, lader mig formode, at den har haft lignende Beskaffenhed som den forrige. — Den har sin Plads nordligst og vestligst.

Videre hedder det, at der lidt fra førstnævnte Høj, mod Sønder, findes en Samling af flere store Sten, og ovenpaa disse en Sten af betydelig Størrelse, hvilken efter sin Form og Dannelse lader mig formode, at her har været Offersted. — Dermed sigtes til Dyssen omtrent midt paa Mødepladsen.

Og saa slutter Præsten med at sige, at der flere Stæder findes Stenkister i Jorden, som lader mig formode, at de har en anden Bestemmelse end de Stenkister, som nedsættes, men da de alle er i en ufuldkommen Tilstand, ligesom min Kundskab herom, og Tid og Omstændigheder ej har tilladt mig selv eller ved andre at faa disse undersøgt, kan jeg ej for Tiden meddele yderligere Forklaring herom. Min Hensigt er det at undersøge disse, og da skal Resultatet vorde den høje Kommission tilstillet.

Hvor disse Stenkister laa, angiver Præsten ikke direkte, men da hans Meddelelser nærmest gør Indtryk af kun at gælde Gudbjerg Præstegaardsmark, er det ikke umuligt, at dermed sigtes til Stenkister, som har været dér, hvor det fjerde Oldtidsmindesmærke ligger — Dyssen længst mod Sydøst, som Pastor Wegener ellers ikke nævner.

Efter den Medfart, disse fire for ca. 5000 Aar siden rejste Langdysser har lidt i det 19. Aarhundrede, passer Præstens Beskrivelser ikke længer helt. Værst er det gaaet ud over Langdyssen mod Sydøst. I Virkeligheden er der nu kun en Tomt efter en Langdysser. Jordhøjningen er ganske borte, saaledes at Mindesmærket ikke hæver sig synderlig over det omgivende Jordsmon; Dysssekamrene er fjernede, og det samme gælder ogsaa væsentligst Randstenene. Det er egentlig kun ved sin Vegetation, at Mindes-

mærket nu tegner sig i Terrænet. For at markere dets Udstrækning er ved dets formentlige Ender, i Nord og Syd, i nyere Tid anbragt en Indskriftsten, der angiver, at det er en fredlyst Plet. Længden har herefter været ca. 380 Fod.

Den nordvestlige Langdysse er ogsaa nu slemt beskadiget. I Sammenligning med den umiddelbart ved Siden af liggende Dysse er den temmelig kort, men mulig har den oprindelig været længere. Dens Beskadigelser har Pastor Wegener paa sin Samvittighed, idet han meget knapt og tørt beretter, at han har ladet den udgrave og sprænge flere Hundrede Læs Sten, men ej sporet det mindste, hvoraf man kunde slutte sig til dens Bestemmelse. Om Langdyssen ligger endnu en Del væltede Randsten.

Bedst bevaret er den nordøstlige Langdysse. Den er 340 Fod lang. Jordhøjningen er sikkert noget afgravet, men hæver sig endnu kendelig over den omgivende Plads, og Jordhøjningen er endnu omsat med ca. 100 Randsten. Nær dens sydlige Ende staar et stensat Gravkammer, hvis Dæksten dog forlængst er fjernet.

Nogenlunde bevaret er ogsaa den fjerde Langdysse. Den er temmelig kort, men forholdsvis høj. Den har indesluttet ikke mindre end 3 Kamre; det ene er nu fjernet, men de to andre bevarede, hvert med sin Dæksten.

Der maa dog straks tilføjes, at Pastor Wegener ikke er den eneste, som har Forstyrrelsen af Gudbjergs-Dysserne paa sin Samvittighed. Flere Gange i forrige Aarhundrede skal de være bleven angrebne og Materiale taget derfra til Brug dels ved Genopførelsen af Gudbjerg Præstegaard efter en Brand, dels

ved Brobygning og ved Landevejsanlæg. En Vejen-
treprenør var det, som i Tiden ved 1865 molesterede
den store Langdysse, der nu kun ses som en plane-
ret Tomt.

Alle 4 Dysser er i 1872 bleven fredlyste under
Nationalmuseet og er saaledes sikrede for alle kom-
mende Tider. Ved deres Beliggenhed paa Gudbjergs-
lund Mindeplads er der yderligere Vished for, at
Generation efter Generation vil se med Pietet paa
disse Minder om vore fjerne Forfædre.

Det er Komplekset af de 4 tæt sammenliggende
Langdysser, der gør Stedet saa ejendommeligt og i
arkæologisk Henseende interessant. I Sønderjylland,
ved Vedsted i Haderslevs Egnen, findes et ganske til-
svarende Komplex af 4 Langdysser; to og to ved
Siden af hinanden og to og to for Enden og i For-
længelse af hinanden. Af disse Langdysser er den
ene, med sin Længde af 125 m., den længste i Søn-
derjylland og blandt de allerlængste i hele Danmark;
den synes at have omsluttet ikke mindre end 5 Grav-
kamre. Andetsteds i Landet kendes tætsluttede Sam-
linger af Langdysser; saaledes ligger i Valby Hegn,
ved Helsingø i Nordsjælland, paa tæt Række ikke
mindre end 6 Langdysser, de fleste med 2 eller 3 Grav-
kamre, og i Skoven Piptorn i Diernisse Sogn paa
Fyen findes jævnsides hinanden 3 saa at sige sam-
menbyggede Langdysser, den ene med 3 Kamre, den
anden med 2 og den tredie med eet.

Meget karakteristisk er det at iagttage, at hvor flere
Langdysser som i de nævnte Tilfælde ligger umiddel-
bart sammen, er det gerne enten Dysser med mange
Kamre eller Dysser af betydelig Længde. I Modsæt-
ning til Runddysserne, med den kredsrunde, stenom-

kransede Jordhøjning og med kun et enkelt Kammer, har Langdysserne ofte to eller flere Kamre, og det er formentlig Ønsket om, at flere Gravsteder eller Gravkamre kunde knyttes nær sammen ved at omgives af en fælles Jordhøjning, der har bidraget til, at Langdysse-Fænomenet blev udformet. Selv om en anselig Langdysse kun indeslutter et enkelt Gravkammer, er det dog ikke udelukket, at det har været Hensigten, at andre Kamre efterhaanden skulde indbygges; og at det kun er særlige eller uventede Forhold, som har hindret Udførelsen. Ved Langdysse-Komplekset ved Gudbjerg er ogsaa ligesom en Andtydning i den Retning. I den bedst bevarede Langdysse, mod Nordøst, er der som før nævnt kun et enkelt Kammer; men dette har sin Plads ganske skævt i Dyssen. nær den ene Ende. Dette skal vel forklares saaledes, at det har været Meningen, at andre Gravkamre senere skulde anlægges i Jordhøjningen, og at man derfor straks fra første Færd har beregnet og afsat Plads til disse.

Hvis man dernæst vilde spørge om, hvilke Oldsager Gravkamrene i Langdysserne ved Gudbjerg har indeholdt, kan man ikke give Svar. Kamrene er aabnede for saa lang Tid siden, at ingen Tradition derom lever. Paa det Punkt deler de Vilkaar med mangfoldige andre Stenalderes Stengrave rundt om i Landet. Det kan dog med Bestemthed siges, at de her jordede efter Sæd og Skik i den yngre Stenalder har været nedlagt ubrændte, vistnok udstyrede med en eller anden Dødgave: et Lerkar, en Flintøkse, en Flintflække eller lignende.

Et andet og nærliggende Spørgsmaal, der kunde stilles, nemlig hvorledes det i det hele taget forholder

sig med Langdyssers og andre Stenalderes Storstensmindesmærkers Udbredelse i Gudbjergs Egnen kan derimod besvares.

Ikke langt fra Gudbjerg har været 4 nu ganske vist sløjfede Dysser; fremdeles ligger Nordøst for Landsbyen Ellerup 2 Langdysser og i den modsatte Side af Gudbjerg Sogn, øst for Lakkendrup en Langdyse. Gudbjerg er et stort Sogn, henved 5 Fjerdingvej langt i Nord til Syd og indtil godt 3 Fjerdingvej bredt. Men der er den Ejendommelighed, at alle Dysserne har deres Plads i Sognets Østside, altsaa nærmest ud mod Storebælt. Dette er et Forhold af Betydning.

Vender vi os dernæst fra det snævre Omraade, Sognet, til det videre Omraade, Herredet, for at faa Rede paa Stenalderes Stengravenes Udbredelse, viser Forholdet sig at være følgende:

Gudme Herred omfatter ialt 12 Sogne, I Øst gaar de helt ud til Storebælt, hvor det staar med en ca. 2 Mil lang Kystlinie. Dets Bredder er for den sydlige Halvdels Vedkommende ca. 1½ Mil, den nordlige Halvdel skyder derimod mod VNV. en Arm ind i Landet, saaledes at Herredets Bredder her bliver godt 3 Mil. Herredet er altsaa her saa bredt, at det faar baade en udpræget Kystside og en udpræget Indlandsside.

Det turde nu være vel bekendt, at i den ældre Stenalder, for ca. 7000 Aar siden, skete Bebyggelsen af Landet væsentlig fra Kysterne eller Fjordene af. De Steder, hvor Skaldyr — Østers, Blaamusling og Hjærtemusling og andre — forekom i Mængder og saaledes afgav et godt Fødeemne for Datidens Be-

folkning, dør slog man sig ned, og derfra strejfedes man ind over det nærmeste Land.

For Gudme Herreds Vedkommende kendes dog ingen udprægede Kystbopladsfund fra den ældre Stenalder. Et Vidnesbyrd om, at Stenalderens Bebyggelse her væsentlig er en Kystside-Bebyggelse, viser derimod tydelig Storstensmindesmærkerne, idet de allervæsentligst holder sig i en $1\frac{1}{4}$ – $1\frac{1}{2}$ Mil bred Bræmme langs Storebælt. For Gudbjerg Sogns Vedkommende nævntes nys, at Storstensmindesmærkerne her har deres Plads i Sognets Kystside. Noget lignende, dog knap saa udpræget, gælder de andre Sogne i Gudme Herred, de falder indenfor den nævnte Bræmme, nemlig nordligst Øksendrup og Svindinge og derefter Langaa, Hesselager, Gudme, Oure, Vejstrup og Brudager. I disse Sogne kendes nogle og tredive Stenalders Storstensmindesmærker eller saa omtrent. Mest er det Langdysser; blandt disse er en ejendommelig Langdysse ved Brudager, med en dobbelt Række Randsten paa hver Langside.

Modbilledet til Forholdene i disse Kystsogne giver Ringe Sogn, der ligger allervestligst i Gudme Herred, ca. $2\frac{1}{2}$ Mil fra Havet. Dér kendes ikke et eneste Stenalders Storstensmindesmærke. Det samme gælder Nabsognet Ryslinge, og i Nabsognet mod Øst til det igen, i Gislev Sogn, er der kun enkelte Dysser.

Tilfældighed eller særlige Forhold kan det ikke være, som har bevirket denne Placering af Storstensmindesmærkerne i Gudme Herred. Af ganske tilsvarende Art er Forholdet nemlig i Naboherredet mod Nord, Vindinge Herred, og tildels ogsaa i Naboherredet mod Syd, Sunds. Allertydeligst gentager det sig dog

i Sallinge Herred. Her kendes ikke mindre end ca. 135 Stenalderes Stengrave, og af disse falder over Halvdelen blot paa to Kystsogne, Horneland og Diernisse.

Efter Stenalderen fulgte Bronzealderen. De jordfaste Minder fra denne Periode er Gravhøjene. Undersøgelser og Udgravninger foretagne af Gravhøje, i Gudme Herred synes at vise, at de her væsentligst tilhøre Bronzealderen — i mange andre Dele af Landet, saaledes i Jylland og tildels paa Sjælland gaar Højene derimod i deres Oprindelse tilbage til den yngre Stenalder. Men betegnende er det nu at se, at indenfor Gudme Herred er Gravhøjene væsentligst blevne rejste i det samme Omraade som Stenalderens Storstensmindesmærker. I størst Antal, ca. 100, kendes de indenfor Hesselager og Oure Sogne, to Sogne der grænser ud til Storebælt. For de øvrige Sognes Vedkommende ligger Antallet af Høje gennemgaaende omkring 5, 10 eller 15 for hvert Sogn. De to allervestligste Sogne, ind mod Fyens Midte, Ringe og Ryslinge, har hver kun et Par Høje. Tilsyneladende har saaledes heller ikke Bronzealderen faaet en vid og almindelig Udbredelse i hele Gudme Herred. De Højgrave fra den ældre Bronzealder, som især Kammerherre N. F. B. Sehested i sin Tid har haft Held til at fremdrage i Gudme, Hesselager og Oure Sogne, viser baade efter Art og Indhold, at Befolkningen her har været med i den almindelige Udvikling. Der er fundet adskillige Grave fra ældre Bronzealder, i hvilke man nu efter deres hele Bygning kan se, at det egentlige Liggemme har været en Bulkiste, lavet af en paalangs spaltet og derefter udhulet Træstamme — ganske som de i velbevaret Stand især kendes fra

den jyske Halvø. I de fyenske Grave var Trækisterne derimod forlængst opløste og bortraadnede.

Først naar man kommer ned i Jernalderen, har Bebyggelsen ogsaa af Gudme Herreds Indre taget virkelig Fart. Fra denne Kulturperiode træffes Grave snart sagt overalt. I Ringe Sogn, Herreddets vestligste og aller inderste Sogn, er der saaledes ved Ringe By afdækket en stor Urnegravsplads under Markflade, fra 2., 3., 4. Aarhundrede efter Kr. F. Og ved Sødinge, Rynkeby, Bolteskov og enkelte andre Steder er der fremdraget Grave fra samme Tidsafsnit. Tydeligere Bevis for, at Bebyggelsen nu har bredt sig til det Indre, kan ikke ønskes. I Herredets øvrige Del, lige fra Storebælt til Herredsgrænsen mod Vest, altsaa baade i Kystsogne, og i Indlandssogne, er der truffet og undersøgt mangfoldige Jernalders-Gravpladser under Markflade, deriblandt den næststørste Jernalders Urnegravsplads, der hidtil er truffet her i Landet, ved Brøholm, med henved 400 Grave; sandsynligvis dækker Jorden her over adskillige flere. Ogsaa ved Langaa og Hesselager er der, for at nævne et Par Navne, gjort vigtige Jernalders-Gravfund, førstnævnte Sted Fund fra den ældste Jernalder og mærkelig ved Indhold af Metalbeslag til Vogne, etc., sidstnævnte Sted Fund fra Folkevandringstiden.

Alle disse Jernalders-Gravpladser har været anlagte under Markflade, og Ligbrænding har været raadende Gravskik. I samtidige Grave især inden for Nørrejylland og Sjælland blev Ligene derimod for en stor Del nedlagte ubrændte. Lokale Forskelligheder gjorde sig mere og mere gældende.

Et lokalt Forhold særlig gældende Svendborg

Amt og indenfor dette Broholm-Eggen i Gudme Herred, fortjener her at nævnes. Det er Guldfundene fra det Afsnit af Jernalderen, der almindelig kaldes den efterromerske Jernalder og svarer til Tiden ved og nærmest efter det 1. Aartusindes Midte. Denne Periode er Danmarks anden Guldalder — den første Guldalder faldt under Bronzealderen. De Guldsager, som tilhører den nævnte efterromerske Jernalder er væsentligst Smykkesager til Hals, Arm og Finger, fremdeles Hængesmykker ogsaa Barrer eller andre som Betalingsmiddel benyttede Guldsager, afhuggede Stykker af Ringe etc.

For ca. 15 Aar siden opgjorde jeg rent talmæssig Værdien af alle de Guldfund fra den efterromerske Jernalder, der hidtil var fremdragne i Danmark — Sønderjylland dog ikke medregnet. Metalværdien af selve Guldet beløb sig dengang til ca. 56000 Kr. men heraf faldt der 16700 Kr. eller nær op mod en Tredjedel af Summen paa Svendborg Amt og af disse igen de 12000 Kr. alene paa Broholm-Eggen. Over en Femtedel af alt det Guld, der er funden i Danmark fra Tiden Aar 500 og i de nærmest efterfølgende to Aarhundrede, hidrører fra denne begrænsede Plet indenfor Gudme Herred. Et mere eklatant Udtryk for, at man her befinder sig i et rigt arkæologisk Terræn, kan ikke tænkes. Et andet Udtryk derfor er den store og betydningsfulde Oldsagsamling, som Kammerherre N. F. B. Sehested i sin sene Levetid skabte paa Broholm, og som væsentlig stammer fra nærmeste Omegn. Stens-, Bronze- og Jernalderen er her ret lige repræsenteret.

De sydfynske stednavne.

Dr. phil. Marius Kristensen.

Ved Sydfyn forstaar vi her væsentlig Gudme, Sunds og Sallinge herreder og den sydligste del af Båg herred.

Stednavnene i Danmark kan næppe føres længere tilbage end til jernalderen. Vi ved jo nok, at landet har været beboet længe før, men bebyggelsesforholdene synes at være blevet helt andre i jernalderen, og det er først disse senere bebyggelsesforhold, som afspejler sig i stednavnene.

Oldsagsfundene fra den ældre jernalder stammer væsentlig fra den nordlige del af Sydfyn. Vi har en række betydelige fund fra Flemløse, Hårby, N. Broby, Vejlev, Hillerslev, Espe, Ringe, Gislev, Gudbjerg, Gudme og Hesselager sogne, og dersom der er noget i den tanke, som nylig er fremsat, at runebrakteaterne findes langs med handelsvejene, må en sådan handelsvej i mellemjernalderen have gået fra Assens (Flemløse) over Ringe (Rynkeby) til Lundeborg (Hesselager, Broholm, Lundeborg) med en sidevej til Nordfyn (Odenseegnens rige brakteatfund). Derimod har den ældre jernalder kun efterladt sig få og ringe minder syd for denne strækning. Dette stemmer mærkværdig nøje med stednavnenes vidnesbyrd.

Ser vi først på sognenavnene, da falder Sydfyn af sig selv i tre skarpt adskilte områder.

Sydligst har vi Skærningerne og Tåsing med Bregninge, Gesinge, Stramløse og Hellev — en lille udskilt gruppe af gamle, til dels ældgamle navne.

Dernæst har vi torp=området fra vest til øst: Håstrup, V. Åby. Åstrup, Krarup, Hunstrup, Ulbølle, Kværndrup, Stenstrup, Ollerup, Kirkeby, Sørup, Vejstrup, Skårup (med enkelte naturnavne: Svanninge (ældre Swanæwik). Horne, Holme (Hågerup), Lunde, Tved, Ore).

Og nord derfor har vi igen gamle navne: Flemløse, Køng (Køinge), Jorløse, V. Hæsing, Lyndelse, Vejlev, Allested, Hillerslev, Ø. Hæsing, Vantinge, Gestelev, Herringe, Ringe (Redinge), Ryslinge, Gislev, Gudbjærg, Svinninge, Gudme (Gudum), navne af et helt andet præg. Også her er der enkelte naturnavne og nogle på – by.

Går vi videre og ser på de landsbyers navne, som ikke har kirke, vil det vise sig, at der naturligvis også er *torpnavne* i den nordlige stribe, idet der naturligvis også her er sket senere udflytninger, men der findes ikke så få gamle navne også udenfor Kirkebyerne, og ofte er disse måske sognets oprindelige bygd, således Vittinge i N. Broby, Tørringe og Ølsted i S. Broby, Sallinge i Hillerslev, Findinge i Espe, Boltinge og Sødinge i Ringe. Helt anderledes er forholdet i *torp=*området, kun lige i nordranden finder vi her navne som Millinge i Svaninge, Lydinge og Fleninge i Trolleborg (Holme) og Krarup, ellers er det *torp,= bølle, rød,= tved,= holt* helt igennem.

Stednavnene fortæller os da, at der i Sydfyn nordligst er et område, som allerede tidlig havde faste

kan næsten aldrig med sikkerhed eller endog blot med sandsynlighed fastslås. De sydfynske hører endda til de vanskeligst forståelige. Vi har på *=inge*: Ø. og V. Skærninge, Bregninge, Gesinge; Køng, Millinge, Lydinge, Fleninge, Ø. og V. Hæsinge, Vantinge, Sallinge (herredsby, men ikke sogneby), Vittinge, Tørringe. Findinge, Herringe, Ringe, Sødinge, Boltinge, Ryslinge og Svindinge. På *=løse* har vi, som udløbere fra en stor nordfynsk gruppe, Flemløse, Jorløse Lyndelse og desuden vel Stramløse på Tåsing. Heller ikke de sydfynske navne på *=lev* er lette at tolke; der er Hellelev på Tåsing (vel af Helge), Vejlev (af Vede?), Gestelev og måske Gislev (den ældste kendte form tyder ikke på *=lev*). I *Allested* har vi et mandssnavn, som vi også har i Allerup (og på Glavendrupstenen). Temmelig gamle er nok ogaå navne på *=um* (hvor det er ældre hem — hjem), som Gudme, hvor forleddet er gud (der har vel været en helligdom for Gudme herred); mere usikre er Rudme, Rødme og Kerumtorp (Båg herred).

Ved navnene på *=by* er vi næsten aldrig i tvivl om forleddets betydning. Ofte er det et naturnavn, som Søby, Åby (jfr. Kirkeby); det kan være et retsnavn, som Nørby, Sønderby, i Rynkeby (Ringe sogn og ved Kerteminde) har vi vist et gammelt ord for kriger.

Torp-navnene har, som allerede omtalt; i reglen et personnavn til forled; i nogle er det tydeligt nok, som i Tygestrup, Nielstrup (helgennavn), Trunderup, Finderup, Gundestrup; og det samme gælder sikkert en stor del af de andre, selv om det er nu ikke brugte, ja undertiden ikke kendte navne. Henimod en femtedel har dog vist naturnavne eller lign.,

som Sørup (ældre dog Serup), Höjrup, Kværndrup. Sammen med torp-navnene går de andre benævnelser på udflyttersteder, -bøle (beslægtet med bol) og =ryd, =rud (ryddet plads i skoven); vi har tre af hver slags i Sydfyn (Nybølle, Nakkebølle, Ryskebølle; Mulrød, Katterød, Rårud), ingen af dem med let forståeligt mandsnavn til forled, hvad der ellers er almindeligt, f. eks. ved de mange langelandske =bøller.

Ældre bygd en a v n opr. marknavn er vist =tofte; i Båg herred har vi Gamtofte (ældre Gamletofte), Saltofte og Voldtofte, som ser gamle ud; mindre sikkert er det med Hundtofte i Stenstrup s. Mark- og mosenavne har vi i Hesselager, Sandager og Haldager (kan være gamle); Ore (udmark, sogneby og i Ulbølle s.); =fælde i Søfælde (Krarup s.); og tved (Tved og Gultved, Løgtved, Kogtved, måske også Bjærned, Høed). Ore og Tved er vist ikke særlig gamle, så lidt som de på =mose (de to Bjørnemose, Nellemose, Løgismose).

B o r g n a v n e har vi i Fåborg (ældre Foburgh, vist af fo, ræv), Svendborg (af svin d. v. s. vildsvin), Lundeberg og det forsvundne Wordburgh. Damsbo, Søbo og Skovsbo er vel fra først af gårdnavne, og det samme gælder Kaldeko i Diernæs s., egl. Kaldekot — det kolde skur, et navn som findes rundt om i Danmark såvel som i England, og vel fra først af betegner en ladebygning uden arnested.

Rene n a t u r n a v n e har vi på =næs (Diernæs, Egense), =vig (Svaninge, egl. Svanevig), -slette (Drejslette), Tange, Holme (nu Trolleborg og i Gislev s.), -holt (lund, Tiselholt, Sandholt), Lunde, Espe (=spekrat), Höje, =bjærg, (Albjærg, Bobjærg, Gudbjærg, Glemsbjærg, Skallebjærg) og =kilde (Hvidkilde, Rød=

kilde; Langkilde er vist egentlig Langkil, et agernavn). Som naturnavne er disse navne ofte gamle, men hvor tidlig de er brugt om bygd, er oftest tvivlsomt.

Af Sydfyns mange herregårdsnavne er en del allerede omtalt i det foregående, fordi de til dels er navne på landsbyer, som er gjort til hovedgårde. Jeg skal nu nævne dem med angivelse af, hvornår vi tidligst finder dem omtalt, og med bemærkninger til de ikke tidligere behandlede. Vi har da:

I Sallinge herred: Brobygård (1351), Ølstedgård (1583), Arreskov (ældre Arveskov, hørte 1248 til Abels arv), Gelskov (gel-gyvel? o. 1450), Sandholt (o. 1350), Damsbo (oprettet 1550), Søbo (o. 1400), Østrupgaard (1425), Stensgård (tilhørte Hartvig Sten o. 1275), Hvedholm (hvede?, et af de ældste herregårdsnavne på -holm, o. 1400), Brahetrolleborg (opr. Holme kloster, 1568 Rantzausholm, 1672 fik den sit nuværende navn, ligesom det forrige efter ejerens slægtsnavn), Holstenshus (1723, efter slægtsnavn, tidligere Finstrup 1314), Brændegård (oprettet 1588, men navnet ældre), Nakkebølle (1400), Rødkilde (1314) Flintholm (1506), Fjællebro (1462, egl. et bronavn), Nordskov (1495, men som navn på bøndergårde allerede 1386), Vejlevgård (1467), Lundegård (o. 1550).

I Sunds herred: Fruergård i Holmdrup (efter fru Anna Elisabeth v. Mülheim, død 1705), Bjørnemose (gl. bondegård), Hvidkilde (kgl. slot 1376), Nielstrup (o. 1340), Skjoldemose (1475), Løgtved (1372), Kroghenlund (kammerjunker v. Krogh, 1800), Langkilde, Egeskov (1405).

I Gudme herred: Rynkebygård (1358), Boltinggård (16 årh.), Lammehave (1419, egl. mærknavn), Tøjstrup (Tygestrup 1407), Krumstrup (1333, opr.

bondegård), Glorup (1390), Anhof (efter Anne Rumohr, død 1694, tidligere navn Ovenskov), Rygård (af ryd. skovrydning, o. 1350), Hesselager (krongods 1231), Tiselholt (1525), Vejstrupgård (1359), Broholm (1326), Mulderup (15. årh.).

Vi kan lægge mærke til, at Sydfyn har mærkelig lidt af den navneskik, som kom op i det 16. årh., at danne herregårdsnavne af ejerens navn og =holm, ja det eneste typiske navn af denne art, *Rantzausholm*, er endda igen forsvundet. Derimod har vi flere eksempler på ældre navne paa =holm. Vi ser, at mange af de store gårde allerede tidlig har været i adelens eller kongehusets eje. Men hovedparten af navnene vidner dog om, at gården er opstået af tidligere bondebygd.

Vort væsentligste udbytte af denne gennemgang bliver dog, hvad vi så i begyndelsen, at en stor sammenhængende del af Sydfyn endnu kort før vikingetiden må have været en så godt som ubeboet skovstrækning, som selv til kirkebyer har måttet nøjes med nybygder med navne på =torp og =bølle.

Fynske Folkemaal.

*Uddrag af et Foredrag af Magister
Poul Andersen.*

Man er tilbøjelig til i Dialektformer og -ord at se noget meget ærværdigt, hvad der kun i en vis Henseende er berettiget. Man skelner almindeligt mellem *Idiomgrænser* og *Normgrænser*. Dialektgrænser kan være Idiomgrænser : Grænser der skyldes gammel Stammeforskel, genspejler gamle Stammegrænser, men det er sjældent, at så gamle Sprogtrin er bevaret til vore Dage. Det skyldes ikke, at Dialekterne er for unge. Dialekterne og dermed Forskellen imellem dem er af meget ærværdig Alder; de gamle Lovhåndskrifter af skånske-, sjællandske- og jyske Lov og gamle Lægebøger (f. Eks. Harpestrengs) viser, at der allerede i 12. Århundrede har været sikre Skel imellem Jyders, Sjællænderes og Skåningers Mål, Skel der sandsynligvis går adskilligt længere tilbage, selvom vi ikke kan se det klart på Runesproget, med dets meget usmidige 16 Tegns Skriftsystem.

Men Dialekterne har forandret sig i Tidens Løb, har været underkastet en lang Udvikling fra Jyske Lovs Vedtagelse 1241 til Nutiden.

Hvorfor forandrer Sproget sig?

Der er Forandringer, der kommer indefra. Indenfor ethvert Sprogsamfund har de enkelte Individder en vis Frihed i Udtalen af Sprogets Lyd; alle Mennesker udtaler ikke et *a* eller et *ø* nøjagtigt ens, men Forskellene er dog ikke større, end at man altid opfatter Lyden (og dermed Ordet) rigtigt. Naar en Sydfynbo på en Restaurant forlanger *Kaffe* (med et meget lyst *a*) får han den samme brune Drik serveret, som når en Københavner forlanger *Kaffe* (med et meget mørkt *a*). Denne Frihed i Udtalen af Sprogets enkelte Lyd, Rigtighedsbredden, som man kalder den, kan i en vis Kreds eller Egn føre til en i en bestemt Retning skubbet Udtale, der kan blive Vane og derfra Lydovergang — altså Forandring indefra. Men Forandringer i Sproget sker hyppigst ved Påvirkning udefra — fra et til en vis Tid, i en vis Periode, toneangivende Centrum, der påfører Naboerne i snævrere eller videre Cirkler sine Udtalevaner. Man må derfor ikke vente at finde meget gamle Forhold bevaret uændret op til vor Tid. De Dialektgrænser, man nu finder, er almindeligvis Normgrænser 3: Grænser for sproglige Ejendommeligheder spredt ud fra et normangivende Centrum, et Centrum for materiel og åndelig Kultur, der har været bestemmende for Formen af Talesproget i et større eller mindre Område. Og disse Normgrænser kan gå lige på tværs af gamle Stammegrænser, selvom naturligvis Forholdene også kan føje sig således, at en Normgrænse, ved at falde sammen med en Stammegrænse (Idiomgrænse), netop opretholder dette gamle Stammeskel. Man er da nu også enige om, at *Middelalderens Samfærdselsgrænser*, administrative og

viser et yngre Udviklingstrin end Skriftsproget, hvad der også i mange Forhold er rigtigt, når man betragter Lydværket og den lydige Udvikling.

Sandheden er, at nyt og gammelt er blandet såvel i Dialekt som i Rigsmål, og de har virket på hinanden gensidig. En Tendens henimod et mere afslebent, efter Skriftsprogets lempet Rigs- eller Egnstalesprog har sikkert været mærkbar i flere Hundrede Aar, og et sådant Talesprog eller på sine Steder rigtigere kaldet Standssprog har været Formidleren mellem den lokale Dialekt og Skriftsproget. Man ser nu ved Siden af de horisontale, geografiske Skel i Sprogområdet også meget tydeligt de vertikale, sociale Skel, og disse sidste er sikkert af ældre Dato end almindeligt antaget.

En Betragtning af de fynske Dialekter vil vise, at en Række Forhold har Rod langt tilbage i Tiden i Olddansk eller tidlig Middeldansk, selv om de i den Form, de nu viser sig i, måske ikke er så gamle.

Således Accentforholdet eller Tonelaget: det gamle Forhold i Norden er, at Ord af 1 Stavelse har én bestemt Ordmelodi. Ord af 2 eller flere har en anden. Dette er bevaret i Sønderjylland, på Als og på Ærø, og en Rest findes i Fynsk, således at de forskellige Melodier ganske vist er forsvundet, men Ord af Enstavelses-Typen intoneres lavere end Ord af Tostavelses-Typen. Også i Sætningsmelodierne viser der sig et sikkert meget gammelt Skel i det danske Sprogområde.

Af samme Art er den gamle Modsætning mellem de sjællandske *u*-Former og de fynsk-jyske *o*-Former i Ord som Bud, Skud, brudt, en Forskel der viser sig tydeligt i de ældste danske Håndskrifter.

Udviklinger, der er udgået fra de danske Øer (centraldanske Udviklinger): Svind af gl. *nd*, *nn*, *tn* i *winda*, *mand*(*ær*); *winna*, *þunn*; *watn*, *botn* *vinde*, (*ɔ*: *sno*) *Mand*, *vinde* (*ɔ*: *sejre*), *tynd*, *Vand*, *Bund* med Overførelse af Nasaliteten på foregående Vokal og med eller uden bevaret *j* som Rest af det gamle palataliserede *n*. Denne Udvikling har sit Centrum på Fyn (med Rester på Sjælland) og Lolland-Falster, men er også kendt i Hads Herred, Sydsamsø, Vendsyssel med Læsø og Møn.

Også *ñ* (*ng*-Lyden) svækkes på Fyn således, at den her falder sammen med *nd*: *Senge* og *sende*, *Synd* og *syng*, *Betingelsen* og *Betændelsen* lyder ens.

Den stærke Udvikling af Palataliteten i *n* og *l* i Centralområdet mærkes også i den øst- og sydfynske Behandling af gl. dansk *ld* idet der her udskilles et *i* foran *l*'et; det hedder *ka'il-* (*kold*), *huile* (*holde*).

Udviklingen af gl. dansk *p*, *t*, *k*. Heraf er *p* og *k* (efter Bagtungevokaler) i Sydfynsk blevet til en *u*- (*w*-) Lyd. Det hedder *tawe* og *kawe* *tabe* og *Kage* (Østfynsk har *Tab* af *k* i *a*-Forbindelse: *ka'* *Kage*, *ba'* *bage*), og *t* er helt tabt: det hedder *grø* *Grød*, *fa* *Fad*, *ma* *Mad*. En Betragtning af de omkringliggende Dialekter, Jysk og Skånsk, viser tydeligt, at de danske Øer i disse Tilfælde har været Udstrålingscentret.

Også Syddanmark, Sydøerne eller om man vil Østersøområdet, er nu Centrum for en Række Lydudviklinger, som spores mere eller mindre højt op i Syd- og Østfyn.

Den vigtigste er Svækkelsen og Fremskydningen af *k*, *g* foran Fortungevokal og i gammel *j*-Forbindelse: *kj*, *gj*.

Disse Lyd er på Ærø med Småøerne, Langeland, (Lolland-Falster og Møn) udviklet til ustemt og stemt *j*-Lyd i Ord som Kærne, Kød, Kedel, købe, Gæld, give, gøre, og *j* findes også i flere Ord i Sydfyn *jænskye* skyde Genvej, *jüile* Gilde, *jøre* gjorde.

Ved denne Fremskydning falder *skj*- og *stj*- sammen *skjorte* > *sjorte*, *stjæle* > *sjæle* (det sidste i Fjorde-Dialekten i Slesvig).

På Grund af den i en vis Periode herskende Usikkerhed ang. Udtalen af *kj*-, *ki*- i Forhold til *tj*-, og *j*-, har man som Resultat også kunnet få de stik modsatte Udviklinger *tj* > *k* og *j*- > *g*: Det første almindelig i Ord som *tjene* > *kæne*, *Tjære* > *kære*, *Tyr* > *kywr* på Ærø, Langeland, Loll.-Falster og Møn, og det sidste i Syd- og Østfynsk *gæ'n* for Jern, *gö'ne* for Hjørne, *gæ'ni* for Hjernen og i en sydfynsk Samling Ord i Kilderne til Molbechs Dialectlexikon *gjal*-Hjald, om Hønsenes Pinde.

Til samme syddanske Gruppe hører Udviklingen *ang* > *aw* udtalt med Næselyd: lang, Gang, Pranger, Langelænder udtalt som law, gaw, prawer, lawelæjer (med Næselyde). Lignende Træk på Sydsjælland og Stevns.

Mere lokale Særegenheder, nu forekommende i Pletter på Fyn, men tidligere muligvis hørende til et større Udviklingsområde, er sådanne Forhold som det i Lunde Herred forekommende Stød i Flertalsformer som *Hatte*, *Stokke* eller *lk*-Forbindelse: *malke*, *valke*, til hvilket tilsvarende Forhold findes i Vestjysk og på Stevns, eller Udviklingen af de vestfynske Tve-lyd i *Stain*, *Bain*, *Oire*, *Kåwl* for Sten, Ben, Øre, Kål, som også findes i Nordskånsk. I disse Tilfælde er det nu ikke muligt at forklare den mærkelige.

spredte Beliggenhed af Pletterne eller konstruere en Forbindelse imellem dem.

Alle Oplysninger om Dialektord, Vendinger, Udtryk og Talemaader eller Beskrivelser af Almuens Liv og Arbejde, Redskaber og disses Virkemåde modtages med Tak af Udvalg for Folkemål, Tøjhusgade 9, København K.

Sydfyenske Herregaarde.

Dr. phil. *Vilhelm Lorenzen.*

Herregaardene — ogsaa de sydfyenske — kan ses fra mange Sider: som de store Landejendomme, de er, og derfor vigtige *økonomiske* Faktorer; som drifts-*tekniske* Enheder, og *socialt* i Forhold til Bøndergaardene med deraf flydende Kamp om Besiddelsen af den danske Jord. Men de kan ogsaa ses som de *Kunstværker*, de tit og mange Gange er, bygget op over følgende tre Elementer: Hovedbygning, Lægegaard og Have — Kunstværker, der faktisk er — eller rettere sagt var — Produkter af alle de først nævnte Forhold.

Hvad her siges om de sydfyenske Herregaarde vil i Hovedtrækkene passe ogsaa paa Landets andre Herregaarde.

Sydfyen er mærkelig ved de meget talrige Herregaarde, der har været fra meget gammel Tid. Skyldes det Landsdelens sene Opdyrkning?

De var, som sædvanlig, Landsby-*Herregaarde* eller *Særbrudsgaarde*. Mangfoldige forsvandt i den store Landbrugskrise i det 15. Aarhundrede, gik i Bønderjord eller oplugtes af kraftigere Naboer. Arrene er ofte tilbage som Voldsteder, bevarede den Dag i Dag. Færre Voldsteder har nedlagte Landsby-*Hovedgaarde* efterladt; de er næsten alle udslettede, var vel ogsaa

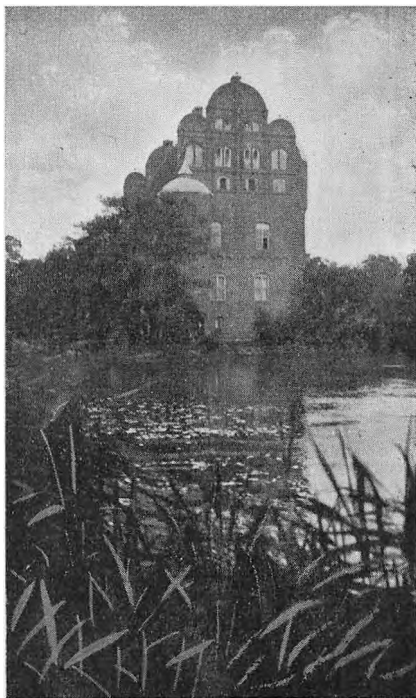
hyppigt uden saadanne, ligesom Bygningerne som oftest har været i Bindingsværk.

Først fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede møder vi Bygninger paa sydfyenske Herregaarde. Den ældre Middelalders bankeagtige Voldsteder er da forlængst afløste af lave, med Grave omgivne Voldsteder og deres uregelmæssige Form af Firkantformen. Stadig er Bindingsværk Regelen, Grundmur Undtagelsen. Er Bygningen paa Borggaardsvoldstedet af Grundmur, er den et kort, højt Hus (Østrupgaard). Denne Type kulminerer i Rygaards ældste Hus, her med Vægterloft. Rygaard i sin ældste Skikkelse er Sydfyens eneste kendte *Borg*. Som Kunstværker er Sengotikens Herregaardsanlæg kun mangelfuldt kendte, da intet vides om deres Ladegaards- eller Haveanlæg. Men alt tyder paa, at Datidens Herregaarde som Totalanlæg har været uregelmæssige og tilfældige i Grupperingen af de nævnte 3 Elementer.

Efter Grevens Fejde begyndte for Alvor Herregaardenes store Tid med øget Landbrugseksport, større Pengemidler, Koncentration af Godsdriften og Nedlæggelse af Bøndergaarde. Samtidig begyndte Renaissancesmagen at gøre sig gældende i Arkitekturen; men stadig maa fastholdes, at Størsteparten af Datidens Herremænd byggede i Bindingsværk.

I Sydfyen rejste sig alt i Kristian d. III.s Tid en Række skønne *Herreborge*; bl. a. Hesselagergaard og Ørbæklunde (i dettes ældste Skikkelse) begge af Rygaardtypen. Hertil slutter sig Dobbeltuset Egeskov. Typisk for de ny Stilfordringer var Hesselagergaard med Hovedhus, Staldgaard og Ladegaard, hver paa sit Voldsted, komponerede efter en fælles Symmetriakse. Men Haven betyder endnu intet!

Paa det af Hesselagergaard i Midten af 16. Aarhundrede anslaaede Standpunkt staar ogsaa de sydfyenske Herregaarde i det følgende godt og vel 100 Aar,

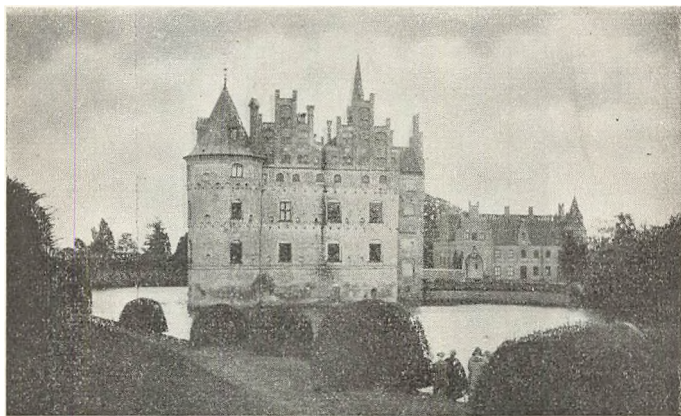

Hesselagergaard

til ca. 1660. Kun trænger den nederlandske Renaissances fejende taarn- og spirlade Maner stadig stærkere igennem i Udformningen af Hovedbygningerne, og *Herresædet* bliver til!

De klare Typer er dog kun faa, naar der regnes med det oprindelige Anlæg: Enlængede (Skjoldemose),

Parallelanlæg (Damsbo), trelængede (ingen), firlængede (Sandholt, Glorup). Den smukke Type: Tre Længer med lav Fjerdefløj mod Adgangssiden forekommer først ved senere Udvikling paa Holckenhavn. Derimod forekommer flere forvirrede Typer (Arreskov, det gamle Hvedholm).

Egeskov.

Men for hele Perioden er det karakteristisk, at i stigende Grad sammenarbejdes Borggaard og Ladegaard til et kunstnerisk Hele, holdt sammen af den fælles Symmetriakse. Haverne maatte derimod stadig anbringes et eller andet Sted udenfor Voldstedet, hvor det bedst kunde falde sig.

Med den italiensk-fransk-nederlandske Barok, der fra ca. 1660 holdt sit Indtog i Danmark, forsvinder Mindelserne om tidligere Aarhundreders utrygge Samfundsforhold. Gravene bliver til Pynt eller tilkastes, Taarnene forsvinder, ligeledes de stejle Tage og knejsende Gavle. *Palæet* fremstaar og en mere moderne

Boligkultur gør sig gældende, ogsaa indendørs. Samtidig vokser enkelte Herregaarde til Midtpunkter i store Godssamlinger. Særlig det 18. Aarhundrede er Lensbaroniernes og Lensgrevskabernes Tid. Først i denne Periode forsvinder Bindingsværket fra Hovedbygningen, men sjældent eller aldrig fra Ladegaarden.

Baroktidens Herremænd havde i Sydfyen ældre Tiders Bygninger og Anlæg at falde tilbage paa. Disse blev undertiden ombyggede i Barokmanér, som Hvidkilde og Glorup i Midten af det 18. Aarhundrede. Særlig den sidste blev med sit Haveanlæg typisk for Baroktidens Krav om Eenhed mellem Bygningsanlæg, her dog kun Hovedbygning og Have. Det strenge Krav til Eenheden og Helheden i det samlede Anlæg af Hovedbygning, Ladegaard og Have holder sig ogsaa i den følgende Smagsperiode, Klassicismens, der er herskende fra 1770erne og i Sydfyen har skabt de to smukke Repræsentanter: Krengerup og Frederiksgave — fra Slutningen af det 18. Aarhundrede.

Men fra og med de store Landboreformer er Herregaardenes store Tid forbi. Den store Landbrugskrise i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede med Nedlæggelse af mange Herregaarde satte dog ikke større Spor i Sydfyen, og op igennem Aarhundredet bedredes det store Landbrugs Rentabilitet kendeligt. Nye Herregaardsbygninger rejstes vel sjældent, men ældre ombyggedes, omend ikke altid til det bedre, som Hvedholm, der ikklædtes en forlorn Renaissance dragt. Af helt nybyggede Hovedbygninger paa Herregaarde skal omtales det, efter Brand, af M. Borch opførte Holstenshus, der søger at træffe en moderne dansk Herregaards Tone.

Sydfynske vandmøller.

Foredrag af Dr. phil. Holger Hjelholt.

Næsten overalt i Danmark træffes vandmøllerne som et ikke ubetydeligt islæt i det danske landskab. Kun på de mindre øer, hvor der ingen større vandløb findes, er det vejmøllerne, der er de overvejende. Dette gælder f. eks. for Langelands vedkommende og også for en ø som Falster. Nu må man indrømme, at vejmøllen på bakken med vingerne svingende i den farende danske blæst kan være et smukt syn, men det er dog vandmøllen, der særlig har vor kærlighed. Dette hænger sammen med det gennembrud i naturfølelse, som skyldes romantikken i det 19. århundredes begyndelse.

Søger vi bort fra byen eller landsbyen ud i naturens ensomhed, frydes vi, når vi i en slugt finder vandmøllen ved det poetiske vandløb. Vandmøllens beliggenhed vil man snart kunne betegne som en idyl, snart som noget i retning af vildt-romantisk, skønt der naturligvis ikke er altfor meget »vildt« over et dansk landskab.

At *vandmøllens skønhedsry* skyldes romantikken, vilde vistnok kunne bevises ved adskillige litterære eksempler. Fra den danske klassiske digtning kan

nævnes afsnittet »I møllen« i Christian Winthers »Hjortens flugt« og stykket om møllegården i Poul Møllers herlige novelle »En dansk students eventyr«. Fra tysk digtning kan anføres Wilhelm Müllers digtcyklus »Die schöne Müllerin«, til hvilken Franz Schubert har sat musik. Af danske digtere fra de senere år, der henter stof fra vandmøllerne, skal nævnes Gyrithe Lemche, der i en endnu ufærdig roman-cyklus skildrer industrimøllerne ved Furesøstrømmen. Vor fynske forfatter Morten Korch henter ligeledes emner til sine bøger fra møllerne.

De første vandmøller her i Europa byggedes på den romerske kejsertid. I Norden lærte man vel denne kunst af vesterlandet i vikingetiden. Ordet mølle er et låneord i vort sprog, fra det sentlatinske molina, der på gammeldansk bliver til mølne og senere til mølle. Kværn er derimod et gammelt nordisk ord.

I landskabslovene fra det 12. og 13. århundrede findes der bestemmelser for opbygningen af vandmøller. Således hører vi, at en *vintermølle* — den betegnes også senere som *græsmølle* — er en mølle, der ikke kan male om somren, da den af hensyn til naboernes agre og enge skal optage sine stighord om foråret og først må sætte dem ned igen om efteråret.

I 1356 nævner den sjællandske krønike, at Valdemar Atterdag ikke vilde, at åerne skulde løbe i stranden uden først at have gjort landsgavn. Vi kan da vel have lov at formode, at der også blandt de fynske vandløb har været nogle, ved hvilke kongen har ladet bygge møller. Hans interesse for opbygningen af møller har næppe været uafhængig af den afgift i mel, de måtte svare til hans kasse. Springer vi fra Valdemarernes tidsalder ned til de oldenborgske kon-

gers, træffes en række vidnesbyrd om kongernes interesse for at skaffe sig indtægter af møllerne. De *tilholder kronens fæstebønder at søge kronens møller*, medens adelen på sin side tilholder sine bønder at søge de adeliges møller. Fra 1617 er en forordning om »møller at søge«, der påbyder kronens tjenere at søge kronens møller. Dette påbud går igen i recessen 1643 og senere i Danske lov 1683.

Til disse forsøg på at fastholde en bestemt kundekreds til hver mølle svarer det, at man søgte at hindre opkomsten af nye møller, der vilde virke som konkurrenter til de gamle. *Møllenæringen blev gjort ufri*. Der drages til felts mod bøndernes hestemøller og mod *skvatmøllerne* (d. e. små vandmøller, de kaldes også kvakmøller). Et almindeligt forbud mod disse møller kommer i slutningen af Christian IV.s tid og gentages i Danske lov. Fra forbudet undtages dog bl. a. skvatmøller, der fra gammel tid har svaret landgilde.

Foruden indtægten af fæsteafgiften, landgilden af møllerne havde kronen indtægt af de skatter, som pålagdes møllerne. Efter enevælden indrettedes der ordinære skatter, der lagdes på alt rigets jordegods efter en forudgående skyldsætning, matrikulering af dette. I Christian V.s matrikel (1688) blev ligeledes møllerne skyldsatte. De ansloges til en vis værdi, som kaldtes *møllenskyld*, og hvoraf de havde at skatte. Møllenskylden ansattes af malingen (ikke af ager og eng), og ved ansættelsen toges hensyn til møllens godhed, hvor lang tid den måtte male, hvor stor dens kundekreds var o. s. v.

Medens det måtte være forholdsvis let at kontrollere, at der ikke ulovligt opstod nye møller som kon-

kurrenter til de gamle, måtte det være langt sværere at overvåge, at bonden nu også lod sit korn male på den mølle, han var pligtig til at søge.

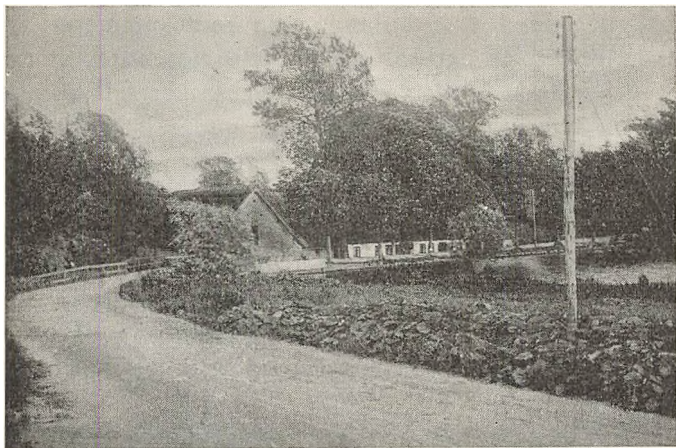
Lovbestemmelserne om mølletvangen strandede da også på deres uigennemførlighed. Ret mærkeligt er det at se, at skønt de stod i selve Danske lov, forudsættes det i et cirkulære, som rentekammeret lidt over midten af det 18. århundrede udsendte, at der ikke herskede mølletvang. Dette cirkulære gik nemlig ud på, om det ikke skulde være muligt at få højere afgifter af møllerne ved at indføre en sådan tvang. De svar, som indkom på cirkulæret, var imidlertid i det store og hele afvisende, og planen skrinlagdes.

Møllenæringen som en privilegeret næring, til hvilken der udkrævedes en særlig kongelig bevilling, bestod indtil kort efter den frie forfatnings indførelse. Først ved loven af 14. april 1852 gjordes møllenæringen fri.

Det synspunkt, som i det foregående er anlagt på vandmøllernes historie, er det retshistoriske. Man kunde også have behandlet deres historie fra et teknisk synspunkt, og man kan behandle den fra et *kulturhistorisk*. Fra dette sidste måtte man omtale bl. a. bondens betaling til mølleren for malingen ved en del af det malede mel, møllerens toldkar og bondens mistanke om, hvorvidt toldkarret nu også var indrettet, som det burde være, m. m. Når en møllers gode kår omkring midten af det 17. århundrede begrundes med: han stjæl og fortjen hver dag, var dette nok en betragtning, der deltes af adskillige møllegæster.

En *opmuntring for bonden* fra det daglige slid og slæb har det dog altid været *at komme til mølle*. Her

traf man sammen med andre i samme ærinde, ofte holdt sikkert en lang række bøndervogne i møllegården. Der spurgtes nyt, og den plagsomme tørst måtte stilles. Danske lov nævner i sine bestemmelser om, hvad folk kunde »sige hinanden til«, at så

Den gamle Vandmølle i Vormark.

dant kunde ske i krohus, møllehus, smedie eller andensteds i slig forsamling.

I det gamle Nyborg amt, de fire herreder Vinding, Gudme, Sunds og Salling, var der ingen så navnkundige møller som f. eks. møllerne ved Furesøstrømmen. Til gengæld var der fuldt op af vandmøller. Det hænger vistnok sammen med rigdommen på herregårde, da hver herregård nok skulde have sin egen vandmølle.

Antallet af kongelige møller i Nyborg amt (før 1660 Nyborg len) var ikke særlig stort. I en jorde

bog fra 1563 træffes af kongelige møller først den ret betydelige Nyborg slotsmølle, der lå udenfor byporten. Den bortsolgte fra kronen kort efter 1660. Ved Ørbæk å havde kongen Ås mølle, ved Svendborg Svendborg mølle samt Øverste og Nederste Ørkilds møller. Endelig omtales Skårup skovmølle.

Går vi fra jordebogen til lenets ekstraskatter, lærer vi en hel del andre møller at kende foruden de kongelige. Dog anføres her ikke de møller, der hørte sammen med en herregård og derfor var skattefri. Den første bevarede ekstraskat for Nyborg len er fra 1610, og i denne findes i alt 32 møller, de 16 med, de 16 uden avl.

I ekstraskatterne træffes som sagt heller ikke alle møllerne. Det gør vi derimod i den bekendte fynske biskop *Jakob Madsens visitatsbog* (død 1606). Han opnoterer nemlig omhyggelig alle møllerne i de sogne, hvor han visiterer, anfører, om de har 1 eller 2 kværne, åen, ved hvilken de ligger, om det er kvakmøller, hvem der ejer dem, m. m. Om Hesselager skriver han således, at der er 3 møller: Hesselager bys mølle, der er en vintermølle, Vormarks mølle med 2 kværne og Hesselager mølle (møllen ved Hesselagergård), der også har to kværne, og som drives af et vand, der kommer fra Broholm.

Om Vejstrup bemærker han, at Klingstrup å (Vejstrup å) er sogneskel, markskel og herredsskel, den løber ud ved Tiselholt i stranden. Der er to møller, som tilhører Oluf Gås; den ene, Vejstrup mølle, ligger ved gården og har to kværne, den anden neden for, har 1 kværn. Endvidere er der en kvakmølle ved Tiselholt: duer intet!

En undtagelse fra de almindelige vandmøller dan-

ner *Brobyværk* – møllen ved den store Odense å. Det 17. århundrede var for Danmark en ufredens og ulykkernes tid. Landet trængte til våben, og under Torstensonfejden (1643—45) havde det vist sig vanskeligt at skaffe sådanne indkøbte fra udlandet. Rigmarsk Anders Bille, der var ejer af Brobygård, fik derfor indrettet en geværfabrik, hvortil vandet leverede drivkraften. Fra året 1648 hører vi, at han var delhaver i denne sammen med 16 andre adelsmænd. Den synes en tid at have ført en ganske blomstrende tilværelse, og der opbevares både på tøjhuset og i nationalmuseet i København flere smukke våben, der stammer fra værket i Sønder-Broby. Men i svenskekrigen ødelagdes det (1658) for ikke mere at genopstå. I det hus, hvor mesteren for værket havde boet, blev der senere indrettet en privilegeret kro. I en skildring af værket, der findes i Odense adressekontors efterretninger fra 1772, hedder det herom, at det var ønskeligt, om på så bekvemt et sted nogen igen vilde gøre et nyt anlæg, »at alderdommen ikke skal bebrejde ungdommen, at den intet gider gjort; bedre dog et værk end en kro«.

Efter svenskekrigens afslutning kom enevælden og med den et bedre indrettet skattesystem på grundlag af den foretagne matrikulering af landets jord.

I markbøgerne til Christian V.s matrikel findes også *beskrivelser af møllerne* og deres tilstand. Efter den 1689 fastsatte mølleskyldstakst udgjorde mølleskylden for Nyborg og Tranekær amter ialt godt 330 tdr. Størst var Svendborg bys mølle på 12 tdr. mølleskyldshartkorn. Nyborg, Sulkendrup, Sønder-Broby og Utte (Urte i Ollerup) møller ansattes hver til 10 tdr., Vormark til 9, Hesselager til 5 tdr. 4 skpr. og

Skovmøllen under Hesselagergård til 5 tdr. Der var mange møller, men ofte var det kun meget små summer, som de kunde ansættes til.

I de erklæringer, som fra Nyborg amt afgaves i anledning af rentekammerets ovenfor omtalte plan om mølletvang fra 1761, findes mange kulturhistorisk interessante udtalelser om møllernes daværende forhold.

Sluttelig skal omtales en mølle, der ligesom Brobyværk skiller sig ud fra de almindelige vandmøller, nemlig *Rødkilde* mølle. Rødkildes ejer, justitsråd Jens Lange, for øvrigt kendt som en hård husbond overfor sine bønder, fik i 1759 privilegium på et stivelse- og pudderværks anlæggelse. I de første 10 år måtte der ikke anlægges noget stivelseværk i Nyborg amt. Kommercekollegiet roser i dets forestilling herom Lange, fordi han til sit værk forbruger landets produkter og til største delen vil forsende det deraf udkomne pudder og stivelse til fremmede steder, men fornemmelig udeholde den mængde af fremmed pudder og stivelse, som bestandig indføres.

Industrimøller som Brobyværk eller Rødkilde er ellers ikke det, der er et særkende for vandmøllerne på Sydfyn. Typen for disse er den gode gamle danske kornmølle. Selv om møllerne ved vore åløb ikke er særlig store, er der dog en mangfoldighed af dem. Til billedet af vor hjemegn hører foruden den hvide kirke, landsbyens grå stråtækte gårde og herregården, der ligger lidt borte fra landsbyen, også den gamle vandmølle med dens idylliske omgivelser — kornmøllen, der gennem århundreder har malet mel til det nærende danske brød.

Høgetræ ved Stranden, Parti fra Taasinge.

Sydfyens Fugleliv.

Af Overlæge O. Helms.

Foredraget var helt igennem bygget paa Lysbilleder, af hvilke der forevistes henved 100.

Først tog Foredragsholderen Tilhørerne med paa

en Udflugt igennem en stor Del af Sydfyen, og viste dem Skønheden og Ejendommeligheden ved de forskellige Landskabsformer. Man saa Skoven i Sommer- og Vinterdragt, Bøgehøjskoven med Anemone-tæppet, Bækken, der rislede igennem Ellekrattet, og

Sydfyenskt Marklandskab med Stengærder.

den rige Plantevækst paa de fugtige Steder. Saa kom en Række Billeder af de Sø- og Mosedrag, hvorpaa Sydfyen er saa rigt; man foretog dernæst en Vandring over Markerne med deres Stengærder, hørte lidt om disses Historie og fik ogsaa et Indblik i, hvorledes de nogle Steder forsvinder i Skærvknuserens Gab. Sluttelig var der en lang Tur omkring ved Kysten og ud paa de Øer og Holme, der i saa rigt Maal ligger langs Sydfyens Sydkyst. Der var Billeder af de nøgne Strandbredder, hvor Søen stadig skyller al Muld og Plantevækst bort, og kun lader

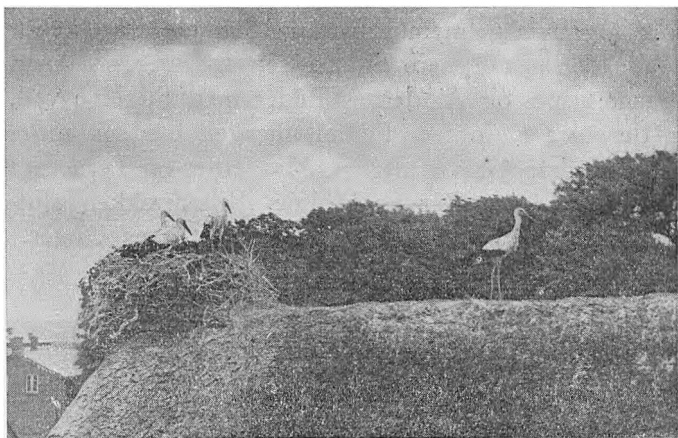
Sten og Sand tilbage, og Billeder fra mere beskyttede Steder, Holme og Strandenge med en rig og ejendommelig Plantevækst.

Dernæst blev der givet Besked om det Fugleliv, der er knyttet til de forskellige Landskabsformer. Der fremvistes en Række Billeder med Æg og Un-

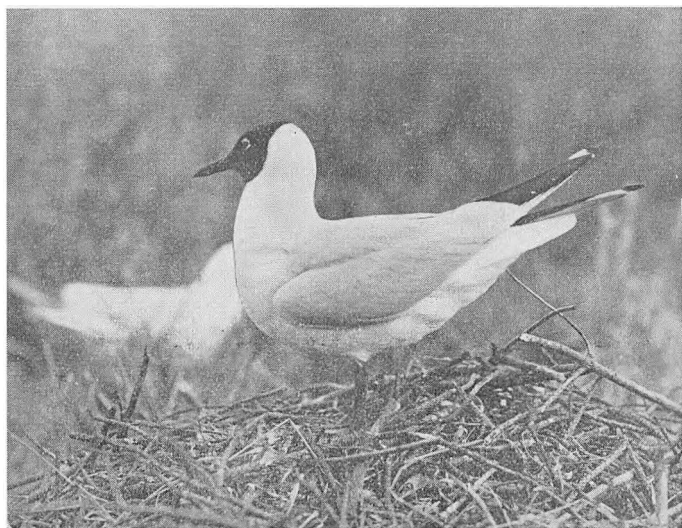

Rørskov med Kanal i sydfyenssk Mosedrag.

ger af de forskellige Smaafugle, hvorpaa Landsdelen er saa rig; Stærenes Liv og tusindtallige Forsamlinger blev illustreret med Billeder. Storkene fik en indgaaende Omtale og der berettedes om deres sørgelige Forsvinden fra hele Landet og fra vor Landsdel; medens der for 20 Aar siden var Storkereder hele Vejen mellem Faaborg og Svendborg, er de nu saa at sige borte, og Storken er blevet en sjelden Fugl. Ogsaa dens Slægtning Hejren, af hvilken der tidligere har været Kolonier paa Sydfyen, omtaltes, ligesom den mærkelige Hejrefugl Rørdrummen, der indtil

En Storkefamilie.

Hættemaage paa Rede.

for en Snes Aar siden ynglede i »Sundet« ved Faaborg, og hvis gennemtrængende Stemme var kendt af alle der paa Egnen. Fra Moser og Søer saa man Graagæssenes og Ændernes Reder med Fuglene ved, og de store Kolonier af Hættemaager, medens andre Billeder viste Gravændernes, Maagernes og Ternernes Færden ude paa Øer og Holme. Billedrækken sluttede med en Forevisning af Ugler og deres Unger.

Vejstrup Aadal.*)

Af Stud. mag. Chr. B. Graversen.

Den Del af Vejstrupaadalen, der i Dag skal passeres er med Hensyn til Naturforhold saa egenartet, at alle ens Begreber om dansk Aakaracter ganske omkalfatres. Naar vi forestiller os et dansk Aalandskab, ser vi i Almindelighed for os — naar vi undtager vore Klippeøer — et større eller mindre Vandløb, der slynger sig Vej gennem grønne Enge — kantet af Tagrør og Siv — og blidt — uden Brusen eller stærke Strømhvirvler — glider ud i Havet. Vejstrup Aa er paa vor Strækning derimod en ilter lille Bæk, der har skaaret sig et markeret Leje ned gennem en Dal, med et Aaløb fuldt af store Sten, til Tider fossende og skummende som en Elv, til andre Tider dog ogsaa fredeligt rindende med en munter Lyd, naar Vandet brydes af Stenene. De stejle Bakkehæld og Brinker ned mod Aaen frembyder et Syn af storslaaet Skønhed og fremviser en Vegetation af en Fylde, Rigdom og Ejendommelighed i Artssammensætning, der virker ganske betagende. Paa en Del af Strækningen er Skraaningerne beklædt

* Her efter „Svendborg Avis“ 4. Aug. 1931.

med Bøgeskov, paa andre Dele derimod bevokset med et tæt, filtret Krat, hvor mange af vore smukkeste Urter og Bregner klyngevis udgør Detaljerne i Landsskabet og vokser med en Frødhed, som kan føres tilbage til Vandtilførselen fra de mange Smaabække, der furer Skrænterne, til den kalkrige Jordbund og Solens yppende Virksomhed paa de mod Syd vendende Skraaninger. Det er saaledes, at Antallet af Blomsterplanter i Aaen og dens nærmeste Omgivelser udgør ca. Halvdelen af hele Danmarks, og af blomsterløse Planter er Antallet mindst dobbelt saa stort.

Naar man inden for et begrænset Omraade skal bestemme de Faktorer, som over en særlig Indflydelse paa Plantevæksten, bliver Jordbundens Beskaffenhed og Vandspørgsmaalet — det sidste dog begrænset til Forekomsten af naturlige Kilder — det alt afgørende. Varme og Vand i Form af Nedbør spiller næppe nogen Rolle, naar Talen er om at sammenligne Omraader, der f. Eks. beliggende indenfor Fyn — har omtrentlig Kaarsfællesskab med Hensyn til disse to Faktorer. Nu er Forholdet det, at Kalk afsat af rindende Vand flere Steder træder i Dagen langs Vejstrup Aa — især ovenfor Vejstrupgaard, men ogsaa nedenfor — og lader formode en ret stor Kalkholdighed af Jordbunden paa Aaskrænterne i det hele taget. Man tager derfor næppe fejl, naar man i dette Tilfælde angiver Kalken som Hovedårsag til den yppige Vegetation i Aaens nærmeste Omgivelser — — —

Om Planternes Relation til Jordbunden ved man imidlertid ikke saa meget som ønskeligt var. Botanikerne undersøger nok Jordbundens Sundhedsgrad og

har ogsaa opnaaet et vist Kendskab til Vekselvirkningen mellem Jordbund og Flora, men Undersøgelserne er langt fra færdige — — —

Den danske Botaniker, *Emil Rostrup*, hvis „*Vejledning i den danske Flora*“ er velkendt, virkede som bekendt ved Skaarup Seminarium fra 1. Nobr. 1858 til 1. Aug. 1883, og jeg vil gerne mindes ham her ved denne Skole som den mest alsidige Kender af danske Planter, vi har haft. I et lille Skrift „*En sydfynsk Aa*“ — i Skaarup Seminariums Aarsskrift 1878-79 — har han givet en udmærket naturhistorisk Skildring af Vejstrup Aa, der kan læses med Glæde af enhver. Jeg vil gerne henvise til denne lille Afhandling med Hensyn til de Planter, der enten ikke træffes paa den Del af Strækningen, der gennemgaas ved Ekskursionen, eller ikke er fremme paa denne Aarstid. Af fynske Sjældenheder bør saaledes nævnes *Duskblomstret Fredløs*, *Smaabladet Milturt*, *Tanderod*, *Bredbægret Ensian* og *Svovlgul Anemone*, Bastarden mellem Gul og Hvid Anemone, hvor Vejstrup Aaskov er den første Lokalitet for denne Hybrid.

Der findes en Del Planter, de saakaldte *atlantiske Planter*, som hører hjemme i Kystegnene langs Europas Vestkyst, og som trives i et Kystklima med mild Vinter og fugtig Sommer. De kaldes ogsaa undertiden *Ilex-Planter* efter en af de mest karakteriske af dem, *Kristtornen*, *Ilex aquifolium*. En Del af de atlantiske Planter kommer dog ogsaa noget Øst paa, saaledes *Benbræk*, der lige naar over Lillebælt. En anden, *Rapuntsel*, naar helt ud til Storebælt, og Vejstrup Aaskov betegner netop Østgrænsen for denne Art. Vi faar den forhaabentlig at se paa

Turen, om det end bliver i noget afblomstret Tilstand; den blomstrer nemlig i Juni—Juli: En tredie atlantisk Plante, *Storblomstret Kodriver*, naar endog over Storebælt, her paa Fyn træffes den ret almindeligt hele Kysten rundt.

To Arter Bregner i vort Land udmærker sig ved at have to Slags Blade, Blade med Sporehuse, sk. frugtbare Blade, og Blade uden Sporehuse, sk. golve Blade. Den ene, *Kambregnen*, er en atlantisk Plante og findes vel paa Fyn men ikke ved Vejstrup Aa. Den anden derimod, *Strudsvinge*, faar vi Lejlighed til at stifte Bekendtskab med paa Turen. Det er en typisk Skovbregne, men sjælden, og jeg omtaler den blandt andet nu for at bede Dem skaane de faa Eksemplarer, der er.

Endelig skal jeg omtale et biologisk Forhold, der vil blive nærmere Lejlighed til at iagttage hos *Kattehale*. Det er den saakaldte Heterostyli, d. v. s., at Griflerne har forskellig Længde, hvad iøvrigt Støvbærerne ogsaa har. Vi træffer saaledes nogle Eksemplarer med kort Griffel, mellemlange Støvbærere og lange Støvbærere, andre Eksemplarer med korte Støvbærere mellemlang Griffel og lange Støvbærere og en tredie Slags Eksemplarer med lang Griffel, korte og mellemlange Støvbærere. Alt i Forhold til Støvbærernes Længde afsættes Støvet paa forskellige Steder af et bestøvende Insekt, og der opnaas derigennem Mulighed for, at de lange Støvbæreres Støv overføres til de lange Grifler, de mellemlanges til de mellemlange Grifler, og de korte Støvbæreres til de korte Grifler. Forsøg har vist, at Støvdragere og Grifler af samme Længde ved Befrugtning giver den bedste Frødannelse. Det var hos *Kodriver*, at man

først iagtog denne Hesterostyli, og *Darwin* har benyttet denne Plante til at gøre Forsøg med Krydsbestøvning. Som nævnt findes Forholdet ogsaa hos *Kattehale*, endvidere hos *Bukkeblad* og *Vandrøllike*.

Til Slutning vil jeg gerne sige følgende: Vel ligger Vejstrupaadalen hen i fredfyldt Tilstand og tilsyneladende ret uberørt — sandsynligvis fordi den ikke kan bruges til noget. Men saa meget mere Grund er der til, at man snarest muligt søger at faa Strækningen fra Vejstrup-Svendborgvejen til Havet fredet ved Lov. Ud fra geologiske, zoologiske, botaniske og æstetiske Synspunkter bør den skønhedsprægede Natur være selvskrævet til at blive bevaret for Efterkommerne.

Jærnvinding paa Fyn i gamle Dage.

Sammendrag af Lærer H. C. Frydendahls Foredrag.

Vil man have noget at vide om den fynske Jærnvinding i gamle Dage, kan man prøve at lytte til de gamle Sagn. Men skønt Sagnene gror villigt nok i det frodige fynske Sind, er de mærkværdigt tavse i den Henseende. Der er i Grunden kun eet, nemlig Sagnet om, at *Hans Tavsens* Fader blev slaaet ihjel, fordi han „brændte Jærn af Myrejord“ og derfor blev anset for en Troldmand.

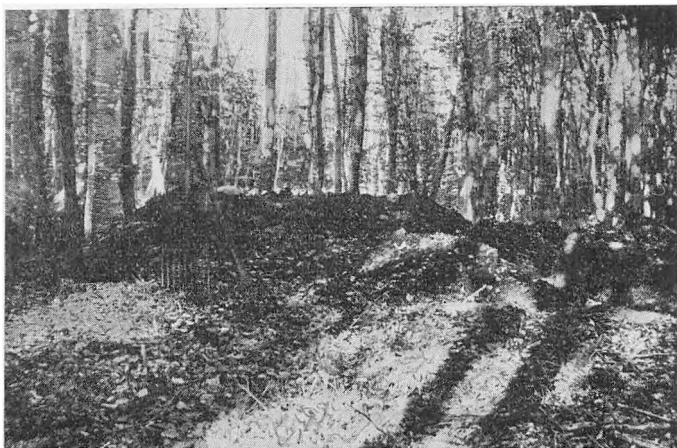
Heller ikke den øvrige Folkedigtning—Folkeviserne, Trylleformlerne og Remserne — har bevaret Minder af denne Art, hvilket derimod er Tilfældet hos andre Folk, f. Eks. Finnerne.

Ogsaa Stednavnene siger forbavsende lidt derom. Der findes dog eet Navn, der minder derom, nemlig *Smeltemosen* paa Lyø.

Af historisk Kildemateriale om Emnet er der hidtil ikke fremdraget noget ud over en Renteritakst fra 1661, hvori der ogsaa for Fyns Vedkommende optræder Takster for hjemligt Jærn.

Der er ikke andet at gøre end at gaa ud i Mærk og Skov og bruge Øjnene, undertiden ogsaa Spaden.

Det var da ogsaa jordfundne Rester fra en Jærnuvinding, der først gjorde mig opmærksom paa denne Sag. Det var i 1924. Gennem fortsat Eftersøgningsarbejde, bl. a. ved Hjælp af Dagspressen og de fynske Skoler, er det siden lykkedes at fremdrage

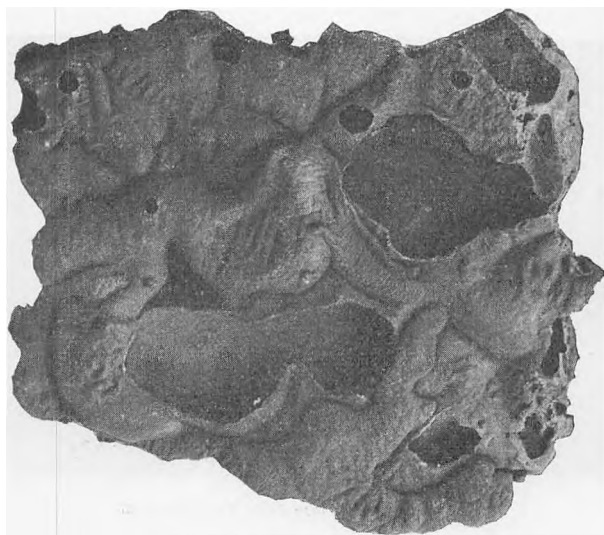
Slaggehob i Skoven Nyvænge, V. Aaby Sogn.

hen ved 70 Fund. Tidligere kendtes kun et Par Fund.

Ses der hen til, hvad disse Fund kan oplyse om Fremgangsmaaden og især om Tidspunktet for Udvindingen, er Udbyttet desværre ikke saa godt, som Fundenes Tal kunde lade formode. Grunden hertil er især den, at den fynske Jord igennem Aarhundreder har været saa indgaaende dyrket, at de allerfleste Fund er blevet stærkt forstyrrede. Mindst forstyrrede er Fund i gamle Skove.

Naar man søger eller spørger efter Slagger eller andre Rester fra Jærnuvinding, kommer man ofte

til at staa over for *Myremalm*. Malmlejerne har som de naturlige Betingelser for Udvindingen ogsaa deres Interesse. Den anvendte Malm har vist alle Vegne været *Myremalm*. Denne er ikke sjælden paa Fyn.

Slagge fra Forekomsten i Skoven Nyvænge, V. Aaby Sogn Fra 14. Aarh. $\frac{1}{2}$ Størrelse. (Gruberne skyldes Luftblærer i den tyndtflydende Slaggemasse).
Fra »Fynsk Hjemstavne».

Den fynske Malm er ogsaa god nok. Dens Gennemsnitsindhold af metallisk Jærn er efter en Analyse af 8 Prøver, foretaget af Danmarks geologiske Undersøgelse, 27,3 %. En enkelt Prøve viste endog 62,7 % Jærn. Men de fleste Malmlejer er kun af ringe Udstrækning og har derfor ikke kunnet frembyde Grundlag for Jærnproduktion i saa stor Stil som f. Eks. de jyske Malmlejer.

Brændselsmaterialet har derimod været rigeligt nok.

Det har vist alle Vegne været Trækul, og Skove har der været nok af.

Den Fremgangsmaade, der synes at have været den almindeligste i Danmark, er den saakaldte Herdgrubeteknik. *Herdgruben* er en Fordybning i Jorden, formet som en omvendt Keglestub og med en Dybde paa ca. 1 m. og et Tværmaal i Bunden paa ca. $\frac{1}{2}$ m. Undertiden blev den forsynet med Lervæg eller Stensætning. Ned i denne Grube fyldtes Myremalm og Trækul. Der tændtes Ild i Kullene, og ved Hjælp af en Blæseindretning sørgedes der for rigelig Lufttilførsel. Der udskiltes da en Slaggemasse samt en Kage af forholdsvis rent Jærn: Luppen eller Ulven. Denne maatte gennemgaa en Efterbehandling, bestaaende af gentagen Ophedning og Udhamring, og endelig formedes det færdige Jærn til Barrer, Stænger eller Ringe, hvis det skulde transporteres, maaske benyttes som Betalingsmiddel, før det anvendtes til Redskaber eller Vaaben.

Paa sine Steder synes Udvindingsfordybningen at have haft Form som en lavere *Jordskaal*, omgivet af en lille Jordvold.

Nogle Steder har man som Udvindingsbeholder brugt en grovt tildannet *Lergryde*, nedsat i Jorden. Dens Bredde foroven har været ca. 50 cm. og dens Dybde ca. 50–60 cm.

Herdgruben og Jordskaalen er der kun fundet faa Spor af paa Fyn. Derimod har Lergrydetekniken været ret udbredt. Den har ogsaa været særlig brugbar til den Udvinning i det smaa, som Fynboerne har været henvist til. Typiske Bundslagge fra Grydeudvindinger er fundet mange Steder paa Fyn. De bestaar af selve Grydebunden, sammenbrændt med den

nedsmeltede Slagge, og har Form som et Kugleafsnit.

Hvad endelig Tidsfæstelsen angaar, er det fundne Materiale meget mangelfuldt. Der er ingen skriftlige Efterretninger, og kun i et Par Tilfælde har Fundene været saa uforstyrrede, at de kunde oplyse noget derom: 1) Et Fund af Jærnslagger i *Ferreslev*, Rolsted Sogn, er af Nationalmuseet anslaaet til at stamme fra 5. eller 6. Aarhundrede eft. Kr. Dette Fund fremdroges allerede i 1897. 2) I en Slaggesamling i *Nyvænge*, V. Aaby Sogn, fandtes i 1926 en Del Lerkarskaar, og de var saaledes blandet sammen med Slaggeerne, at de maatte anses for at være samtidige med disse. Nationalmuseet henførte dem til 14. Aarh.

Dr. *N. Nielsen* har ud fra sine Undersøgelser i Jylland fastslaaet, at Lergrydetekniken hører til i Tidsrummet 1300–1600. Hvis dette ogsaa gælder for Fyn, har man derigennem Middel til omtrentlig Tidsfæstelse af en stor Del fynske Fund.

Er det end saaledes, at det fremdragne Materiale er mangelfuldt, saa viser det i hvert Fald, at Fyn i fordums Tider har fremstillet Jærn. Fremstillingen har maaske ingensinde kunnet maale sig med den jyske; men den har dog kunnet give Tilskud til og har maaske i vanskelige Tider kunnet dække det hjemlige Forbrug.

Svendborg og Ørkild.

Efter Foredrag af Museumsinspektør Johs. Olsen.

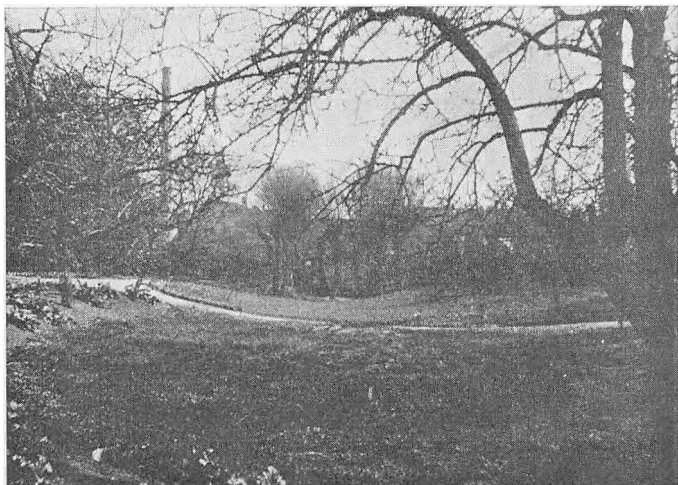
Den ældste Borg i Svendborg hed „Swinaburgh“ og laa omtrent der, hvor Frue Kirke nu ligger. I Kirkebakken har man fundet Fundamenter og Rester af Borgen og Fæstningsværkerne om den. Paa Skraaningen og ved Foden af denne Bakke er Byen opstaaet. Hvornaar det er sket, vides ikke.

Den ældste kendte Tidsangivelse i Byens Historie er 25. Juni. 1229, da *Valdemar Sejr* skænker Indtægten af „Swinaburgh“ til sin Sønnekone, *Eleonora* af Portugal. I Aaret 1236 nævnes *Astrad Frakka*, som Hovedsmand paa Borgen; han er nævnte Aar Medstifter af Graabrødreklosteret i Svendborg. Under Kampene mellem Bengærdsønnerne og deres respektive Tilhængere lider Byen meget, og 1253 bliver Borgen tagen med Storm af *Christoffer I.s* Tropper, og baade Borg og By lagt øde.

Den gamle Borg rejstes aldrig mere; den har sagtens ogsaa kun været lille og svag, og den kunde vel heller ikke rigtig komme til at bruge sine Vaaben for Byen, der klyngede sig saa tæt ind til den; endelig krævede den voksende By mere Plads. Saa

rejstes da i Stedet den ny stærke Borg, Ørkild, ca. 1000 m. mod Nordøst for den gamle Borgbanke, eller maaske er der allerede paa et tidligere Tidspunkt rejst en Borg paa dette Sted.

Paa Ørkilds Borgplads er der nu desværre kun nogle Fundamenter tilbage; men Beliggenheden er

Levninger af Volde og Grave i Krøyers Have.

imponerende. Mellem dybe Slugter skyder en vældig Bakketunge med stejle Skraaninger sig frem mod Sydvest. I Slugterne løb henholdsvis Trappebæk og Kobberbækken, som kunde opstemmes, og — som fundne Dæmningsrester synes at vise det — er bleven opstemmet, Hovedborgen laa mod Syd og var af en anseelig Størrelse, ca. 56 m × 56. Den støttede sig til en Ringmur, der har været ca. 1,8 m tyk. Borgens Fundament og Sokkel var Kampesten, men Murene var af store røde Munkesten. Den eneste

Adgang til Borgen var fra Nord, og flerdobbelte, halvkredsformede Volde og Grave dækkede den mod Angreb fra den Kant. Ogsaa disse Grave synes at have været vandfyldte ved Tilledning fra Nord. Alt i alt var det saaledes et stort og stærkt middelalderligt Fæstningsværk, en Rigsborg, hvor kongelige Fogder, maaske ogsaa undertiden Kongen selv residerede. Desværre kendes Borgens Historie kun brudstykkevis.

1264 d. 30. August udstedte Biskop *Regnar* af Odense her sit Testamente, som et Gavebrev til Sancta Clara Kloster i Odense. 1330 pantsatte *Christoffer d. II.* Borgen til de holstenske Grever, og i de følgende urolige Aartier er den i deres Hænder, men 1369 er den i *Valdemar Atterdags* Besiddelse; og han forlener den nævnte Aar til Ridderne *Heino Kabel* og *Henning Kotelberg*, der begge nævnes flere Gange i de følgende Aar som Kongens Høvidsmænd paa Ørkild, 1375 er Ridderen *Hans Offesen* Befalingsmand paa Ørkild, og 1394 hedder Høvidsmanden *Tue Skytte*. 1421 blev Ørkild Kronlen under *Fyens Bispestol*; men allerede før den Tid har de Odensebisper periodisk haft Magt over Borgen, mulig som et Pant.

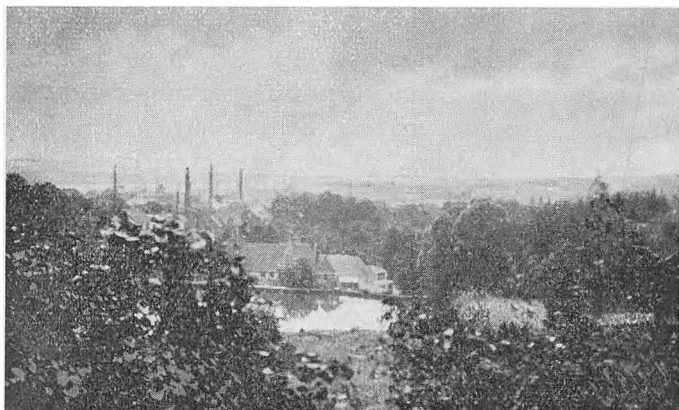
I Aarene 1403—07 udsteder Biskop *Johannes* af Odense en lang Række Afladsbreve og andre Brevskaber fra Ørkild. 1445 udsteder Biskop *Henning Torkildsen Ulfeld* herfra et Afladsbrev til *St. Laurenti Alter* i *Stenstrup*, og 1464 udsteder Biskop *Magnus*, ligeledes fra Ørkild, et Gavebrev til *Maribo Kloster*. Ogsaa Biskop *Karl Rønno* udsteder Breve her 1480, 1484 og 1493. Særlig ejendommeligt er Brevet fra 1480, i hvilket *Karl Rønno* paalægger

Sognepræsten i Snøde paa Langeland, som har overtraadt Paabudet om Cœlibat, en Bøde bestaaende deri, at syv Fæstebønder under Sognekaldet skal svare 1 Td. Havre aarlig til Bispen og gøre hver 2 Dages Arbejde aarlig paa Møllelægningen ved Ørkild.

1501 blev Skomagersonnen fra Brøndum i Himmerland, *Jens Andersen* (Beldenak) Biskop i Fyens Stift. Denne stridbare og snedige Prælat kom straks i Strid med sin Formands Broder, *Markvard Rønno* til Hvidkilde, og i 1503 belejrer Hr. Markvard Ørkild, hvor Bispen opholder sig. Ogsaa den sidste katolske Biskop paa Fyen *Knud Gyldenstjerne* har været paa Borgen, og den holdtes til hans Haand, da den blev ødelagt 1534. Ved Siden af Bisperne nævnes gennem Aarene en lang Række Fogder eller Høvidsmænd paa Ørkild. I Ly under den stærke Borg og støttende sig til den opstod *Ørkilds By* bestaaende af ca. 20 Gaarde, 2 Vandmøller og et Teglværk. Byen synes at have trivedes godt under det biskoppelige Værn, og efterhaanden er den bleven en nok saa besværlig Konkurrent til det store Svendborg. Der opstod især en stærk Spænding mellem Svendborg og Ørkild om Handelen paa det sydlige Udland.

Saa kom Reformationsrøret og Borgerkrigen, „Grevens Fejde“. Rundtom rejste Borger og Bonde sig mod Herrerne, ogsaa de Svendborg Borgere greb til Vaaben. En Julinat 1534 drog de „Mand af Huse“ over mod Ørkild, hvis svage Besætning overgav sig uden større Modstand. Derefter stak Sejrherrene Ild paa Borgen og brændte den af til Grunden. Desværre brændte formodentlig ved samme Lejlighed vigtige Dele af Fyens Stifts Arkiv, som

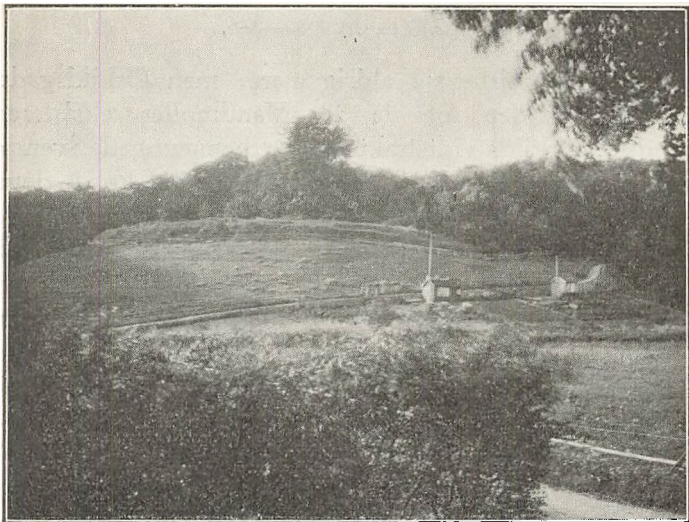
opbevaredes der. De gode Svendborgere glemte nu heller ikke at gøre det grundigt af med Ørkild By; saa havde man den Konkurrent fra Halsen.

Udsigt fra Ørkild Borgplads.

Ørkild rejste sig aldrig mere; men Ørkildgade minder om den, og de to Vandmøller eksisterer endnu. Ørkilds vidtstrakte Jorder bemægtigede Svendborg sig for i 1566 at leje og senere at købe dem af Kongen. Siden den Tid har Svendborg haft forholdsvis betydelig Markjorder. Skovene købte Byen af Kronen 1765. Borgen Ørkild med de stærke Mure forsvandt efterhaanden, thi Ruinerne benyttedes som Stenbrud. I mange Bygninger i Svendborg sidder den Dag i Dag Munkesten fra Ørkild. Den ene Fløj af Gaarden „Bjørnemose“, som blev opført af Oberstløjtnant *E. C. Sehested* i Aarene 1745—46, skal være opført af Sten fra Ørkild. Det samme siges om Tærskeladen paa Hvidkilde og en Del af Gaarden „Nøjsomhed“ i Skaarup Sogn.

Saa mægtige var dog de Materiale-Masser her var slæbt sammen, at det tog Aarhundreder at ud-slette Borgen; endnu i 1813 stod der tilbage en tyk Mur paa ca. 20 m. Længde; men ogsaa denne sidste Levning sank i Grus. I Aarene 1885—87 blev der foretaget Udgravninger paa Tomten; men da fandt man kun Borgens Grundvold og daarligt nok det endda. Arbejdet kostede mange Penge, men blev ikke synderlig omhyggeligt udført; og de Genstande, som fandtes, var ikke mange eller synderlig værdifulde; men det udelukker ikke, at der ved en virkelig rationel og grundig Undersøgelse kunde findes adskil- ligt, som kunde kaste nyt og værdifuldt Lys over den gamle Borgs Historie.

Borgen Ørkilds Tomt.

Johan Friis til Hesselagergaard.

Af cand. mag. R. L. Balslev.

Naar Kansleren Johan Friis er blevet Emnet for et Foredrag paa Hjemstavnstævne her i Østfyn, er dette saare naturligt, herfra er han nemlig udgaaet som en af denne Egn store Mænd, og her staar Hesselagergaard som det største Minde om ham. Men hans Hovedvirksomhed er ikke Egnens, men vort Lands Historie. Hans Ven, Anders Sørensen Vedel, bruger de Ord om ham: „Den Tid han han har levet, er sket en mærkelig Forandring baade i det verdslige og aandelige Regimente, som ej tilførn i nogen Mands Minde. Han har været af de allerfornemste i alle de vigtige Sager og Handel.“ Det er rigtigt, i 50 Aar, fra 1520 til 1570 havde Joh. Friis sin Gerning i det danske Kancelli, i Centrum af Landets Styrelse, og disse Aar var en mærkelig Overgangstid. Han, som ved sin Fødsel og Opdragelse tilhørte den gamle Tid, kom ved sin Virksomhed til at grundfæste den ny.

Joh. Friis er født paa Ørbæklunde i Aaret 1494, hans Moder var en Brockenhuus, og saaledes tilhørte han baade gennem sin fædrene og mødrene Slægt Fyn. Han var ikke ældste Søn, og derfor blev han,

som det var naturligt paa den Tid, opdraget til at træde i Kirkens Tjeneste, en Vej, som senere blev forladt af Adelen. Derfor ser vi ogsaa, at Joh. Friis paa sine gamle Dage var lærdere end sine yngre Standsfæller. Han kunde tale Latin og holdt vel ogsaa nok af at vise det engang imellem. — Han begyndte sin Skolegang i Odense, men kom snart efter til Aarhus Skole, og her mødte han for første Gang et Pust af den nye Tid, idet Rektoren for Skolen der, Morten Børup, var en Repræsentant for den frembrydende Humanisme „navnkundig over al Riget for sin Lærdom og Flittighed,“ siges der om ham. Paa sine gamle Dage mindedes Joh. Friis med Glæde sin Rektor i Aarhus.

Fra Aarhus kom Johan Friis til Universitetet i København, og her er han vist igen kommet under en ny Indflydelse. Den førende Skikkelse var her Roskildebispens Lage Urne, en af den gamle Kato-licismes værdigste Mænd. Det er formodentlig under hans Indflydelse, at Johan Friis, da han efter Tidens Skik drog til Tyskland for at fuldende sine Studier, tog til Køln, som var Midtpunktet for den gammeldags Katolicisme, uberørt af Humanisme og andre reformatoriske Bevægelser. I Køln blev han Magister. — „Anno 1519 blev Joh. Friis og jeg Mestere, en Dag og Stund, som var udi Køln“ — hedder det i en samtidig Selvbiografi. Johan Friis var ikke dermed færdig med sin Uddannelse; hvis man vilde frem til de højeste Poster i Kirken i de Dage, maatte man til Italien. Han tilbragte 1 $\frac{1}{2}$ Aar der. Der lærte han Renaissancen at kende, men paa samme Rejse kom han ogsaa til et andet Arnested for den nye Tids Idèer, nemlig til Wittenberg.

Johan Friis kom imidlertid aldrig til at træde ind i Kirken. Da han kom hjem, blev han ansat i Kristian II's Kancelli. Paa den Tid, hvor det var Kongen, som øvede den største Indflydelse paa Besættelsen af de store kirkelige Embeder, var det i Virkeligheden ogsaa Vejen fremad, og Johan Friis var sikkert endt som Biskop ligesom Lage Urne og Ove Bille, Biskopperne i Roskilde og Aarhus, som begge var begyndt i Kongens Kancelli, om ikke vigtige Begivenheder var indtraadt, som helt ændrede Udviklingen, nemlig Kristian II's Fald i 1523 og Frederik I's Tronbestigelse. Og for at forstaa Johan Friis' senere Levned, maa vi se lidt paa Tidens politiske Forhold, paa de Modsætninger, hvoraf den nye Tid fødtes.

Med Begivenhederne i 1523 føres vi ind i et stort Opgør mellem gammel og ny Tid. De høje Adelsmænd og Bisperne, som afsatte Kristian II og skrev Frederik I's Haandfæstning, søgte derved at dæmme op mod den fremtrængende Kongemagt, som navnlig under Kristian II var traadt saa stærkt frem. Deres Ønske var at svække Centralmagten saa stærkt som muligt. Det var en Slags »Selvstyrebevægelse«, kan man vel sige, paa aristokratisk Grundlag. Men man kan sige, at de i denne Kamp havde Tidens almindelige Udvikling imod sig. Kristian II var vel i flere Henseender forud for sin Tid, men han var ogsaa med Tiden og ikke mod den. Den centraliserede Kongemagt var i mægtig Fremgang rundt om i Landene, med sit Hof, sine Embedsmænd og sin Lejehær. Kongen hed vel endnu kun „den naadig Herre“, men den Tid var ikke fjern, da han skulde hedde »Majestæt«. Og Kongen stod ikke alene i

sin Kamp mod Højadelen. Borgerstanden følte sig utvivlsomt bedst repræsenteret af Kongen, og mange Lavadelsmænd saa hen til en Stilling i Kongens Tjeneste, uden som Højadelen at bryde sig om selv at øve politisk Indflydelse. Men Højadelen og Bisperne var stærke ved Tronskifte, da kunde de stille deres Krav i Haandfæstningen. Frederik I. var nødt til at gaa ind paa Haandfæstningens Vilkaar, men i Praxis søgte hans Regering helt andre Veje, ikke forskellige fra Kristian II's. Tidens Personligheder blev prægede af denne Modsætning. Til Rigsraads-partiet, Højadelen, hørte først og fremmest de mægtige Slægter, Bille og Rosenkrantz; der var mellem dem mindre heldige Skikkelser, præget af Overgangstidens Uro, som den upaalidelige Anders Bille paa Stegehus, men ogsaa andre højst tiltalende, værdige Repræsentanter for det gamle System og for Katolicismen, som Oluf Nielsen Rosenkrantz til Vallø og Aarhusbispens Ove Bille. Føreren for Rigsraadspartiet var den djærve, men stridbare og grove Tyge Krabbe. Noget isoleret, om end højst respekteret af Højadelen, men sikkert fulgt af en stor Del af Lavadelen, stod Landets mægtigste Mand, Kongen af Nørrejylland, Mogens Gøje. Han stod i mange Henseender venligt over for den nye Tid og havde stor Indflydelse hos Frederik I. Nærmest ham stod vel Johan Friis, dog med den Forskæl, det maatte give i Indstillingen over for det nye, at være yngre af Aar, høre til en mindre fornem Slægt, og endelig ved sin Ansættelse i Kancelliet at være knyttet nær til Kongen og Centralstyret. Hans Stilling i Kancelliet maatte jo føre ham lige ind i Hjertet af den kongelige Politik.

Det er naturligt at sige et Par Ord om Kancelliet, hvor Johan Friis jo tilbragte saa mange Aar af sit Liv. Kancelliet svarer til vore Dages Ministerialkontorer, her udfærdigedes Kongens Breve og Beslutninger. Rigsraaderne, den gamle Tids Mænd, betragtede Kancelliet med stor Ængstelse og Mistænksomhed; de manglede jo selv en saadan permanent Institution. Det er betegnende, at Tyge Krabbe, da han indsender Mønsterseddelen over Adelens Rostjeneste, vedlægger et Brev til Johan Friis, hvor han beder ham indstændigt ikke skrive det i nogen Bog — det var virkelig uhyggeligt med et saadant Kontor, som aldrig glemte. Men de havde ogsaa deres stærke Kritik over Kancelliet, og ikke uden Grund. Kontoret var jo endnu i sin Vorden, der manglede en fast Forretningsgang, de fleste af dets Sekretærer var unge Adelsmænd, der kun tjente der i kort Tid. At man ikke var ukendt med Uregelmæssighed, derom vidner den Bestemmelse i Haandfæstningerne, at Kongen ikke maatte give »Brev imod Brev«, altsaa ikke udstede Breve, som stod i Modstrid med tidligere udstedte Breve; noget som jo kunde hænde, naar man ikke bogførte sine Breve omhyggeligt. Paa Herredagen i Odense 1523 udtaler Rigsraadet, at »Kongen skal skikke et godt Regimente og en god Skikkelse i Eders Naades Gaard med gode Embedsmænd efter Rigets Lejlighed; alle magtpaaliggende Breve skal registreres, saa at der ikke af Kongens Kancelli skal udstedes Brev mod Brev«. Men det er nok ikke lykkedes at faa en helt tilfredsstillende Ordning, for i 1527 udtaler Rigsraadet: »Her gaar stort Raab og Klage det menige Rige over, at der gives Brev imod Brev af hans Naades Kancelli«.

Der synes ikke at være kommet stort bedre Tilstande, heller ikke efter at Johan Friis var blevet Leder.

I Frederik I.'s Tid var Johan Friis Øverste-Sekretær. Vi har et Par Breve fra denne Tid, der fortæller noget om hans Stilling i Kancelliet og om ham selv. De viser ham som en munter Mand; der er mange helt kaade Bemærkninger i dem. Brevene er skrevet fra Gottorp, hvor Frederik I. holdt til, til stor Misfornøjelse for den danske Adel; »han var som en gammel Høne, der ikke vil ud af sin Rede«, siger Hvitfeldt. Kongen var her under Indflydelse af de mægtige holstenske Adelsmænd, Ranzauer og Ahlefeldter, en Indflydelse, som Johan Friis her mærkede for første Gang, og som han senere skulde bekæmpe i Danmark selv. Et af Brevene er skrevet til Kansleren Claus Gjordsen og handler blandt andet om en paatænkt Indskrænkning af Kancelliet, noget den paaholdende Konge var interesseret i, men som Kancelliembedsmændene naturligvis modarbejdede. Friis havde da ogsaa gjort Henstilling herom til Kongen, men som han siger, »han er ond at tale til, nu det lider mod Omslaget«. Der hentydes her til det saakaldte Kieler Umschlag, hvor Terminsforretningerne blev afgjort. Det andet Brev er til en af Landets mægtige Mænd, Eske Bille, Broder til Aarhusbispen, og viser, hvorledes Johan Friis gennem sin Stilling kom i venskabelig Forhold til mange af Landets ledende Mænd. Han overbringer en Hilsen fra den tyske Kansler Utenhof med følgende Ord: »Abraham med det graa Skæg lader Eder sige mange gode Nætter. Og lader han sige Eder stor Tak for de to Klepperter«. Det kan ikke nægtes, at det rent per-

sonligt kunde være ganske indbringende at tjene i Kongens Gaard. »Det gik lystigt til i de Dage med Forleninger for dem, der førte Pennen i Kancelliet eller sluttede sig nøje til Kongen,« siger en dansk Historiker.*) Den vigtigste Forlening, Johan Friis erhvervede i den Tid, var Dalum Kloster ved Odense.

Frederik I's Tid var en Overgangstid; da Kongen døde i 1533, stod Højadelen og Bisperne parate til at tage Magten, som de havde gjort 10 Aar tidligere. Claus Gjordsen var død Aaret i Forvejen, og Johan Friis var nu Kansler, hvis man i det hele kan sige, at der var nogen dansk Regering; for Rigsraaderne havde ved Herredagen i København 1533 udsat Kongevalget og derefter ført deres midtpunktflyvende Tendenser ud i sin fuldeste Konsekvens, saa at Landets Styrelse var opløst i en Række Stiftregeringer med Bispen som Leder. Johan Friis tog Konsekvenserne af denne Tingenes Tilstand. Fyen var den Landsdel, han tilhørte; han tog saa hjem til Hesselagergaard, og der opholdt han sig, da Grevefejden udbrød.

Grevens Fejde var en eventyrlig Tid. For Adelsmændene en Tid fuld af Spænding og Fare. De saa deres Gaarde gaa op i Luer, og ofte undslap de kun med Nød og næppe selv, snart maatte de tjene en, snart en anden Herre. Det er da ikke saa sært, at de paa deres gamle Dage og i roligere Forhold har haft Lyst til i Erindringen at genkalde disse Eventyrdage, og for den historisk interesserede Johan Friis var det ikke mindst Tilfældet. Nu traf det sig saadan, at han havde en interesseret Tilhører i Historikeren Anders Sørensen Vedel. Blandt Vedels Opteg-

*) H. F. Rørdam.

nelser har vi da ogsaa et Stykke. som aabenbart gengiver Kanslerens Fortælling.*) Den 9. Juli 1534, Dagen før Skt. Knuds Marked, mødte Johan Friis sammen med en stor Del af den fynske Adel i Hjallesø, hvor de vedtog at følge den jydskes Adels Exempel, som under Mogens Gøjes Ledelse havde givet sig under Hertug Kristian af Holsten, den senere Kristian III. Men kort efter kom der en Bonderejsning ogsaa paa Fyen, og Johan Friis maatte opleve, at hans Gaard brændte. Johan Friis opholdt sig nu paa Nyborg Slot, men i August blev dette Slot overrumplet af Grev Kristoffers Folk, og Johan Friis blev ført til Sjælland. Her maatte han nu ligesom de sjællandske Adelsmænd sværge Greven Troskab, og han maatte endogsaa opleve den Ubehagelighed, som det sikkert maa have været, at optræde som Grevens Udsending ved en Forhandling i Kolding med Hertug Kristian. Fra Begyndelsen af 1535 begyndte det at gaa tilbage for Greven, de skaanske Adelsmænd faldt fra ham, og det gav Nervøsitets paa Sjælland. Johan Friis blev taget til Fange og maatte tilbringe nogen Tid i Blaataarn paa Københavns Slot. Han fik dog Lov af Greven at rejse ud af Landet, men nøjedes med at rejse ned til Oluf Rosenkrantz paa Vallø. Her blev han i 14 Dage og tog saa til Anders Bille paa Søholm i Stevns; men da Anders Bille selv blev taget til Fange, flygtede Johan Friis i Baad, først til Møen og derfra til Rügen. Han opholdt sig nu nogen Tid i Tyskland, drog saa derfra til Holsten og meldte sig i Hertug Kristians Tjeneste, og saaledes var det lykkedes ham tilsidst og i rette Tid at komme paa den rigtige

*) Rørdam. Monumenta. II. 184.

Side, og da endelig København faldt i 1536, og Landet var Kristian III.'s, stod Johan Friis som Kongens danske Kansler og fortsatte i denne Stilling ogsaa under hans Efterfølger lige til sin Død i 1570.

Men var 1536 en Sejr for Johan Friis? Med det Aar sejrede den stærke Kongemagt afgørende, det danske Aristokrati maatte nu søge sin Indflydelse ved at tjene Kongen. Saa vidt havde den Retning, som Johan Friis havde tilhørt, sejret, men der var rigtignok Fare for, at Kongen og hans nærmeste vilde gaa langt videre. Allerede paa Gottorp havde Johan Friis mærket Holstenernes Indflydelse. Nu kunde det jo ikke nægtes, at Landet faktisk var erobret af Holstenerne, og at Kongen foreløbig stod ret fremmed over for sit Folk. Da Bisperne, som det hedder i den præsiske Gesandts Indberetning, i Guds Navn blev taget ved Vingeбенet, var der Fare for, at det kunde gaa de verdslige Raader paa samme Maade, de tilhørte jo dog for største Delen det samme Parti; men det hedder videre i Indberetningen, Kongen havde ladet det fare, fordi han var blevet raadet derfra af nogle af hans Raader, hos hvem han altid havde fundet Troskab. Der er Grund til at tro, at der med disse Mænd menes Mogens Gøje og Johan Friis, de havde jo altid tidligere staaet det nye System nærmest. Det var ikke forgæves, at Friis havde tjent i Gottorp. Vi forstaa, at han ved sin Virksomhed der, og ved den Tillid, han der havde vundet for sig, har jævnet Vejen for den danske Adel over i den nye Regeringsform.

Vi ser ogsaa i de følgende Aar, at Johan Friis ved sin Indflydelse øver en gavnlig Modvægt mod den stærke tysk-holstenske Indflydelse. Hans Mod-

poler var Kongens Feltherre Johan Ranzau og den tyske Kansler Utenhof. Man kan godt tale om et dansk og et tysk Parti ved Hoffet. Johan Friis var den absolutte Fører for det danske Parti. Mogens Gøje var jo nu en gammel Mand og døde allerede i 1541. Aaret efter vandt Johan Friis en betydelig Sejr. Det kom til en Slags Udsoning mellem Kongen og det danske Aristokrati, og den tyske Indflydelse mindskedes. I de følgende Aar og indtil Kristian III.'s Død stod Johan Friis paa sin Magts Højdepunkt. Som Kansler var han den absolut ledende inden for Landets indre Styrelse. I alt, hvad Regeringen foretager sig, ser vi Johan Friis være med. Han er Sjælen i den nye Organisation af Stat og Kirke, og Tidsrummet kan med Rette benævnes efter ham. Han nød da ogsaa i høj Grad sin Konges Gunst og Tillid. De havde sikkert adskillige Berøringspunkter. Jævnaldrende, som de var, stod de med samme Indstilling over for Tiden, hos begge var Ungdommens Voldsomhed modnet i Manddommens besindige og rolige Konservatisme. Personligt var det ogsaa Opgangsaar for Johan Friis; det er i disse Aar, at han delvis ved Kongens Gunst samler sit store Godsrige og bygger sine Borge.

Men den gamle Kansler skulde komme til, efter at være blevet mere end 60 Aar gammel, at tjene endnu en ny Herre og derved opleve ligesom et nyt Livsafsnit, da Kristian III. døde i 1559, og Frederik II. fulgte ham paa Tronen. Overgangen har vist ikke været saa nem. Det var ikke blot det, at det var en ny Herre og en gammel Tjener, der skulde arbejde sammen, men der var ogsaa andet, der gjorde deres indbyrdes Forhold vanskeligt.

Johan Friis havde altid staaet i et ret skarpt Forhold til Kristian III.'s tyske Dronning, som nu efter sin Mands Død søgte at gøre sig gældende i Regeringen. Peder Oxes Fald i 1558, hvor Dronningen vist har været medvirkende, har vist ogsaa kastet en Skygge over Johan Friis, som stod Peder Oxe nær. Enkedronningen benævner dem begge: »Skælmer«. Hertil kom, at der i Kristian III.'s sidste Aar havde udviklet sig et Modsætningsforhold mellem Far og Søn, som var saa stærkt, at Frederik II. trods gentagne Bud undlod at indfinde sig paa Koldinghus, hvor Faderen laa for Døden. Der er da Grund til at tro, at Frederik II. har set med nogen Kølighed paa sin Faders gamle Raadgiver.

Frederik II.'s første Aar var en kritisk Tid, i Syvaarskrigens første Halvdel var der stor Bitterhed mellem Konge og Adel. Det tjener da Kansleren til Ære, at han stadig har stræbt at virke beroligende og samlende. Frederik II., hvis impulsive Karakter træder saa aabent frem i hans Breve, lærte da ogsaa at skatte sin Kansler. »Vi maa vel bekende«, skriver han til Johan Friis, som havde laant ham nogle Penge, »at os i denne Tid vederfares meget større Hjælp og Undsætning af dem, vi havde forventet os mindst af. Vi tro og vist, at Gud har tilføjet os denne Krig, synderligen til vort Gavn og Bedste, at vi kunne lære at kende baade Hedninger og Kristne, thi vi have forfaret meget i denne Tid, vi tilforn ikke havde vidst«. Og et andet Sted paalægger han Kansleren et vigtigt Hverv med den Tilføjeelse: »Efter som I selv ved om al Ting, Rigets Lejlighed anrørende, fast bedre Besked end vi«. — Disse Breve, som er citeret, er skrevet i 1565 og 1566.

Kort efter kom en anden Sejr for Johan Friis, nemlig Peder Oxes Hjemkaldelse i 1567, han oplevede nu for anden Gang, at den danske Indflydelse sejrede over den tyske ved det danske Hof. Johan Friis og Peder Oxen nævnes nu stadig Side om Side i alle Regeringshandlinge. »Kongen er paa Frederiksborg. Johan Friis og Peder Oxen fører for meste Regeringen«, skriver Enkedronningen til sin Datter Anna i Sachsen. Men Johan Friis var Nr. 2 i dette Medarbejderskab. Han var nu en gammel Mand, og med Peder Oxen kunde han ikke maale sig; med Rette bærer Tidsrummet Navn efter denne.

Johan Friis naaede knap at opleve Syvaarskrigens Ophør. Medens Fredsforhandlingerne førtes i Stettin, opholdt Kongen sig paa Nykøbing Slot. Den 76aarige Kansler maatte da ved Vintertid færdes mellem København og Nykøbing. Han blev syg undervejs, maatte blive i Køge og døde der den 5. December 1570.

Det vil være naturligt at dvæle et Øjeblik ved Johan Friis som Godsejer. Den Tids Adelsmænd var store Godssamlere, det var ikke noget Nyt, det havde Mogens Gøje og mange andre været før i Tiden. Det, som derimod var nyt, var Tilbøjeligheden til ved Magelæg og Køb at samle Besiddelserne, som før ofte laa spredt fra Skagen til Gjedser. Det var da muligt i højere Grad at udnytte Jagtret og Bøndernes Hoveri. Der er før ved Hjemstavnsstævne her paa Fyen talt om den Rytme, der kan iagttages i Danmarks Historie mellem Bøndergaard og Herregaard.*) Denne Tid var Herregaardens Tid. Studeopdræt og de stigende Priser paa denne Exportvare

*) Beretning om det andet danske Hjemstavnskursus. S. 96. ff.

gav det økonomiske Grundlag, og de mange stolte Herregaarde er de synlige Minder om denne Tid. Johan Friis var en af de fremmeligste i denne Bevægelse. Han ejede paa Sjælland bl. a. Borreby og Hagestedgaard, begge Steder samlede han Bondegods, fik Kaldsret til de nærliggende Kirker og byggede Gaarde. Men Østfyen var dog hans egentlige Domæne. Han havde en Mængde Gods i Gudme Herred. Hesselager Sogn var Centrum i hans Besiddelser. Her ejede han efterhaanden alt, Bøndergods og Kirke, og her fik han, hvad der dengang var noget ret nyt, Hesselager Sogn gjort til et særligt Birk, skilt fra Gudme Herredsting, hvor han indsatte Dommeren. Her var han altsaa Konge; her havde han, som det hedder i et Dokument fra Tiden, »sit Enemærke, fri Birk og Ejendom«. Først ca. 60 Aar senere lykkedes det hans Nabo, Kristoffer Valkendorf paa Glorup, paa samme Maade at blive Ejer af hele Svinninge Sogn og det endda uden Birkeretten. Og her var det saa, at han til Forbavselse og Beundring for sine Standsfæller opførte sin stolte Gaard, som endnu staar som et Minde om ham, saaledes som han selv udtaler Ønsket om i Indskriften over Døren:

„Her har paa Fædrenes ældgamle Grund Johan Friis ladet rejse / ny denne Bygning til Bo baade for sig og sin Slægt. / Ejerens Vaaben du skuer velhugget i Sten for at vise / Herkomst og Byrd, at hans Hus gammel Oprindelse har“^{*)}.)

Endnu paa en tredie Maade skulde Johan Friis forbavse sin Samtid. I Aaret 1548 fik han Hesselagergaard anerkendt som Stamhus, der udelt skulde

*) Oversat fra Latin af Sophus Michaëlis.

gaa i Arv i hans Slægt. Det var noget ganske uhørt og fik ogsaa kun en kort Levetid. Først halvandet Aarhundrede senere trængte Stamhusinstitutionen rigtig frem herhjemme.

Vi kan nok se en Bagside ved Johan Friis' Godserhvervelser. Allerede i sin Ungdom i Kancelliet havde han lært, at det ikke nyttede at komme tomhændet til Gottorp, naar man vilde opnaa noget. Og der er Grund til at tro, at han har opretholdt denne Praxis, da han selv er blevet Kancelliets Leder. Bispnen i Trondhjem, som ønskede at opnaa noget for sit Stift skriver: »Kunde man nu gøre ham nogen Foræring eller Skænk, da var det godt«. Og Troels Lund gør opmærksom paa, at Johan Friis og Peder Oxe i den Tid, hvor Staten var i den frygteligste Finansnød, stadig blev rigere. Kapitlet om Johan Friis som Godsherre har da ogsaa et sørgeligt Efterspil. Der opstod efter hans Død Strid mellem Arvingerne om Stamhuset, og det endte med, at Stamhusbrevet af Kongen blev erklæret ugyldigt med den for den afdøde Kanslers Minde krænkende og vistnok ganske urigtige Begrundelse, at det var erhvervet ved falsk Undervisning. Og samtidig sattes en Undersøgelse i Gang for at klarlægge paa hvilken Maade, Godset var erhvervet, en Undersøgelse, som Arvingerne maa have været bange for, eftersom de gik ind paa at betale 50,000 Daler for at slippe for den.

Smukkest staar Friis ved sin Interesse for Aandslivet. Niels Hemmingsen siger om ham: »Guds Ords Tjenere og Skoler haver han som en Fader haandhævet og forfremmet. Han haver og ikke sparet Gods til at forfremme Skolebørn med«. Naar Johan Friis viste denne Interesse var det delvis paa sit Embedes

Vegne. Han var Kansler for Universitetet, og denne Institution betød som Præsteskolet meget for Grundfæstelsen af den nye Kirke. I 1555 stiftede han det første private Legat. Ogsaa i det lokale virkede han for den nye Kirke. Biskop Jacob Madsen, som visiterede de fyenske Kirker nogle Aar efter Kanslerens Død, siger om Hesselager, at den allerede var reformat af Johan Friis, men at der rigtignok manglede den forordnede danske Bibel, for den lærde Kansler forlangte af sin Sognepræst, at han skulde benytte Bibelen paa Grundsproget og selv fordanske den. Det var dog ikke blot paa Embeds Vegne, men ogsaa af Lyst og Interesse, at han stod saa venligt over for den lærde Stand. »Han maatte vel lide alle lærde og mest dem, der kunde tale og snakke om gamle Monumenter og fordums Historier«, siger Vedel. Af dette sidste ser vi, at han især interesserede sig for Historie. »Han havde læst adskillige Landes Historie og vidste som en herlig Mand af en dyrebar Huskommelses-Gave at gøre sig det til Gavn«, siger Vedel videre. Sansen for Historien er et saare tiltalende Træk hos den Tids Adel. De adelige Kvinder samlede Folkeviser og skrev Slægtebøger, og mange skrev om deres Levned. Motivet har vel været noget lignende, som naar de byggede Herregaardene, sig selv og Slægten til Ære og Minde; men ikke blot Slægtens, men ogsaa Landets og Folkets Minder vilde de samle og værne. Denne iøvrigt smukke Bestræbelse gav sig et ejendommeligt Udslag, som vi har vanskeligere ved at forstaa; det blev til en Kappelstrid mellem Rivalerne Danmark og Sverige, om hvem der havde den ældste og ærefuldeste Historie. Danmark havde et stort Forspring i Saxo. Der er bevaret et

Exemplar af Saxo, som har tilhørt en svensk Historiker omtrent fra den Tid; han har gjort Tilføjelser i Marginen: »Her løj du, Jyde« — »en stor Jydeløgn« o. l.*) Johan Friis var stærkt interesseret i den Sag. Gustav havde nemlig selv forfattet en Rimkrønike, hvor han stærkt angreb Danmark og særlig Kansleren. Denne gav sin Harmeluft i en Nidviser om den svenske Konge, hvoraf et Par Vers efter Vedels Optegnelse**) lyder saadan:

»Kong Gustav af Sverige, den mægtige Mand,
han lod sin Vilje kende.

En Krønike skrev han med egen Haand
i Danmark ind at sende.

Han spotter saa mangen ærlig Mand
i Danmarks Konges Rige.

Han er nu groet saa højt paa Stand,
han men, han haver ej Lige«.

Og saa for at minde ham om hans jævne Oprindelse tilføjer han:

»Sit Fængsel stjal han sig fra.

Fik en Fordans med Kagen i Lybæk.

Kosvans —«.

Der er ingen Slutning, saa man ved ikke, hvilken Ondskabsfuldhed han hentyder til med Ordet: Kohale. Man imponeres jo ikke af Kansleren som Digter, men forbavses snarere over, at dette var Tonen fra en Førsteminister til en Nabokonge.

Allersmukkeste træder Johan Friis frem i sit Forhold til Anders Sørensen Vedel. Vedel var Slotspræst i

*) Svensk historisk Tidsskrift. 1923. 163 ff.

**) Rørdam. Monumenta II. 186.

København og kom ofte i Kanslerens Hus, »og efterdi han formærkte«, fortæller Vedel, »at jeg havde ogsaa læst noget udi de gamle græske og romerske Historier og endogsaa udi vor danske Krønike, da lidde han mig saa meget des heller«. Hos Friis mødte Vedel andre af Adelens bedste Mænd, som var interesserede i Historien og førte Samtaler derom, f. Eks. Peder Oxe og Niels Kaas. Mest lyttede de nok til, naar den gamle Kansler fortalte fra sit Liv og sin Læsning. »Det var synderlig lyst«, siger Vedel, »at høre paa ham, naar han begyndte at repetere og fortælle de gamle Historier — og man kunde ikke noksom forundre sig over hans statelige Ihukommelse«. En Dag i Aaret 1570 kom Johan Friis til Vedel med en tyk Bog, som indeholdt, hvad Christian Pedersen havde oversat af Saxo. De gennemgik hans Arbejde, men fandt det ikke tilfredsstillende. Meningen var ikke ret »dræbt«, siger Vedel. Kansleren opfordrede ham da til at besørge en ny Oversættelse, som ogsaa kom nogle Aar efter Johan Friis' Død, og han har altsaa sin Del af Æren for dette Storværk i vor Litteratur. Johan Friis' Forhold til Vedel sikrede ham et Eftermæle, der sammen med hans Slotte, om end ikke saa iøjnefaldende som disse, vil bevare hans Navn. Jeg tænker paa en lille Bog udgivet i 1571 og indeholdende Vedels Ligtale over Kansleren. Vedel fortæller, hvorledes han hører, at Kansleren ligger syg i Køge og beredte sig paa Døden. Vedel rejste da derned og var hos ham i hans sidste Stund og har givet en skøn Skildring heraf. Den er værd at læse. Vedel har lagt al sin Kunst og Varme ind i Skildringen af sin gamle Vens og Beskytters sidste Timer, og den er typisk for den Tids gammellutherske Fromhed.

Naar vi skal prøve at give en samlet Dom over Kansleren Johan Friis, kan vi igen ty til Vedel, som siger om ham, at han vilde, at alle Stænder i Endrægtighed skulde nyde deres Privilegier, frygte Gud og tjene Kongen. Det er hans politiske Program. Han var ogsaa sikker paa sin egen Plads. En Selvhævdelse, kan vi sige, der var hos ham, typisk for Renaissance-tiden. Han byggede Gaarde og samlede Gods, for at han og hans Slægt skulde mindes, og naar han møder en Fjende som Gustav Vasa, er det med Skarphed. Han vil som Adelsmand nyde sine Privilegier; men han vil ogsaa tjene for dem. »Han haver og ingen Tid sparet sig eller begæret Orlov fra Hoftjenesten«. Han havde Tidens Fejl, som vi har set, ellers vilde han jo ogsaa være et mærkeligt Menneske, men han har ogsaa repræsenteret det bedste hos Adelen i denne Adels Storhedstid. Og hertil kan vi føje et menneskeligt Træk, der gør hans Skikkelse levende for os; der er et lunt og muntert Smil ved ham. I hans Ungdom kunde det blive Kaadhed, som vi har set i hans Breve fra Gottorp, i hans Alderdom blev det til munter Mildhed, som hans Venner saa op til. »Han var ikke en Løve udi sit Hus, men en Fader, som ikke alting paa det skarpeste udrette, men med al Taalmodighed oversaa«, siger Niels Hemmingsen.

Han var en smuk Repræsentant for sin Tid, og som saadan vil vi vedkende os ham og sige: Han var en god dansk Mand.

Niels Juel.

*Uddrag af et Foredrag paa Taasinge af
Baron Cai Schaffalitzky de Muckadell.*

I Holmens gamle skønne Kirke ligger Danmarks store Søn, *Niels Juel*, begravet.

Kingo, hans gode personlige Ven, der ofte var hans Gæst her paa Taasinge, har skrevet den malmsfulde Gravskrift over ham, begyndende med de kendte Ord:

»Staa, Vandringsmand, og sku en Søhelt an i Sten!« —

Ry og Ære vunden paa Slagmarker forgaar! De evige Værdier opstaar kun, naar Folket i sit Liv har faaet Impulser fra dem, og det er sjældent.

Danmarks store Søn vilde ikke have faaet det Eftermæle, han fik, ved sine Sejre alene; det er hans nationale Indsats paa et helt andet Omraade, der har givet hans Navn den skønne Glorie, det har lige til vore Tider. *Niels Juel* er en af dem, vi skylder, at vi bevarede vor *Nationalitet* og vort *Sprog*; ham skylder vi, at det danske Rige kunde komme økonomisk igennem de svære Aar. Han øjnede Faren for det lille Danmark for at blive overfløjet baade nationalt og økonomisk.

Det Danmark, der omgav *Niels Juel*, da han levede, var et Landbrugsland, som det er nu. Vi levede af vor Creatureksport; men det voksende Folketal maatte have nye Næringsveje. De danske Konger fra Kristian II.s Dage havde klart indset dette, men Vanskelighederne var store. Først maatte vi kæmpe med Hansestædernes Handelshegemoni og derpaa med Hollænderne. Denne ualmindelig dygtige Nation krævede ikke Handelsmonopoler som Hansestæderne, den var Tilhænger af den frie Konkurrence. Holland havde Penge fra sine Kolonier og sin blomstrende Oversøhandel; det havde Forbindelser overalt, og det havde navnlig overlegent dygtige Handels- og Søfolk.

Østersøhandelen, der var en vældig Indtægtskilde, strømmede forbi Danmarks Porte under hollandsk Flag, og en national Handel og Søfart havde alle mulige Vanskeligheder at kæmpe med fra disse hollandske Skibe, der baade sejlede sikrere og billigere end Konkurrenterne.

Saa kom den lange Ufredsperiode i det 17. Aarhundrede, og vi kunde ikke klare os herhjemme. Hollandske Flaader under *de With* og *Opdam* hjalp os i 1658; den store *Micheel de Ruyter* i 1659; og disse Mænd med deres Følge satte deres Spor.

Indfaldsporten for hollandsk Indflydelse var den danske Orlogsflaade, og da Krigen brød ud igen, var den stærkt hollandiseret. Christian den Femte ansatte den hollandske Admiral *Tromp* i Spidsen for den; Hollandsk taltes der og flagedes der fra for til agter.

Fra dette var der kun et Skridt til hollandsk Handelshegemoni, om ikke *Niels Juel* havde forstaaet

det og budt det Spidsen. Dansk, som han var, til Marven satte han Danskheden ind paa sin rette Plads, og ved sine lysende Sejre viste han, at vi kunde klare os selv. Folket fik Tiltro til sin Sag, og Nationen fik Traadene til Fremtidens Opgaver i sin Haand.

Skuddene fra Køge Bugt drøner derfor endnu i vor Historie. I Braget af dem fødtes vor nationale Selvfølelse paa ny. Fremmede var ikke det eneste saggiggørende. Sejre kunde vindes af en dansk Sømand, med danske Matroser og under Dannebrog. I Køge Bugts Orlogsskibes Køl vandt sejlede Handelsskibene ud til Landets Gavn, og smukkere Eftermæle kan ingen faa end det at have bevaret Landets Danskhed og vist det Vejen frem til Udvikling og Liv.

Brødrene Wegener fra Gudbjærg.

Af Dr. phil. Marius Kristensen.

PRÆSTEN Hans Christian Wegener, hvis indberetning om oldtidsminderne i sognet museumsinspektør Neergaard omtalte, og hans hustru Marie Kirstine f. Kellinghusen havde to sønner, som fortjæner at mindes.

Den ældste, *Caspar Frederik Wegener*, blev født i Gudbjærg præstegård den 13. december 1802. Han gik i skole i Nyborg, senere i Roskilde, blev student 1821, og måtte som student tage arbejde som privatlærer, men studerede — uden eksamen som mål — især historie og stod i nær forbindelse med den historiske professor Engelstoft. Han blev 1826 adjunkt ved Sorø skole, hvor han efterhånden blev inspektør og bibliotekar, overlærer, og (1837) tillige lektor ved akademiet i historie, geografi og statistik. Samtidig studerede han videre, blev 1828 teologisk kandidat, men arbejdede særlig med historiske æmner og blev 1836 dr. phil. for en afhandling om Pergamonhoffets betydning for kunst og videnskab. Dette er for øvrigt den eneste gang, han behandlede et æmne, som ikke angik Danmark.

Som lærer var Wegener grundig og nøjeregnende, som regel rent saglig og rolig, men han kunde være utrolig hæftig til tider, og når æmnet greb ham, behandle det på en sådan måde, at det gjorde et uudslætteligt indtryk på disciplene. Ved siden af undervisningen fik han tid til at arbejde i hovedstadens arkiver og biblioteker, idet han tilbragte den mest mulige tid med studier og helst holdt sig frisk ved indendørs legemsøvelser. Som frugt af disse studier kom 1843 hans »Liden Krønike om Kong Frederik [VI] og den danske Bonde«, et ikke ueffent forsøg på folkelig historiefortælling. Desuden de to akademiske programmer »Om Carl Danske, Greve af Flandern« (1839) og »Om Anders Sørensen Vedel« (1846). Hvor righoldigt dette sidste skrift er, vil bl. a. kunne skønnes af de uddrag af det, som adjunkt Balslev har fremdraget i sit foredrag om Johan Friis. Det fik da også den for et program vistnok enestående skæbne, at det allerede næste år måtte optrykkes igen, og som tillæg til udgaven af Vedels Sakseoversættelse 1851 blev det for tredje gang trykt.

I 1847 blev han kgl. historiograf, til sorg for Grundtvig, og ridder af Danebrog, og næste år gehejmearkivar og titulær professor. Dermed opnåede han, hvad han længe havde ønsket, at få en fast stilling i København.

Allerede 1841 havde han i en anmeldelse af Dahlmans Danmarks Historie taget til genmæle mod de slesvig-holstenske tanker. Nu blev han en af hovedmændene i den kreds især af professorer, som skrev mod Slesvig-Holstenerne, og til de »Anti-slesvig-holstenske Fragmenter« skrev han fire afhandlinger om forholdet mellem Danmark og hertugdømme

merne i ældre og nyere tid (nr. 10, 11, 12 og 15). Han blev kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsdag imod sin vilje, og da grundloven var vedtaget, nedlagde han indsigelse mod den, fordi han mente, valgretten var alt for vid. Mest kendt blev han, da han 1852 udgav sit skrift »Forsvar for Danmarks Kongers og Kongehuses, navnlig Prins Christians og Gemalindes fulde Arveret efter Lex Regia (Kongeloven).« Han havde i forvejen forelagt regeringen alle de aktstykker, der skulde begrunde denne arveret både på mands- og kvindelinién, og han anså en afvigelse fra Kongeloven for farlig for rigets helhed. Da ministeriet opgav kvindeliniéns arveret, trådte han derfor offentlig frem. Ministeriet lod ham tiltale, men rigsdagens flertal blev så stærkt påvirket af Wegeners skrift, at ministeriet først efter en opløsning af folketinget og dernæst af hele rigsdagen fik sin vilje sat igennem. Wegener blev frifundet, men fik en tilkendegivelse af kongens mishag, som Frederik VII dog lod ham vide, ikke kom med kongens gode vilje. Et hyldesttog af studenter blev forbudt, og hovedmændene for det fik en irettesættelse. Begivenhederne gav anledning til den i sin tid meget kendte vise om »Konferensråd Wegener den brave«.

Wegeners indlæg i den politiske strid var udslag af hans udpræget danske sindelag og utvivlsomt ensidige, hvad tiden måske også krævede. Men det blev også sidste gang, hans voldsomme sind skaffede sig en sådan udladning. Han blev ved at høre til Frederik VII.s nærmeste kreds, og ligesom han tidligere havde skrevet mindeskrifter over Frederik VI og Christian VIII til sørgefesterne i Sorø (1840 og 1848), skrev han et mindeskrift over Frederik VII

(1866), ligesom han efter dennes opfordring skrev om udgravningerne af Asserbos og Søborgs ruiner og »Historiske Efterretninger om Abrahamstrup (Jægerspris)«. Også Christian IX stod han nær, og han vedblev at være kongelig historiograf til sin død — som den sidste i Danmark.

Som gehejmearkivar indlagde han sig i de første år betydelig fortjeneste ved at gøre arkiverne lettere tilgængelige for forskningen. Men ret snart blev han »en modstander af alle forandringer, selv til det bedre«, og han var i sine senere år en hindring for en bedre ordening, så da han 1882 tog sin afsked, blev der meget at udrette for hans eftermand, A. D. Jørgensen. Sin tid, når han ikke var i arkivet, tilbragte han helst i sit store bibliotek, som nu udgør en af grundstammerne i landsbiblioteket i Århus, den største private bogsamling, der fandtes i Danmark.

Han levede endnu, åndsfrisk til det sidste, i ti år efter sin afsked og døde først i en alder af over 90 år den 9. Maj 1893.

Hans yngre broder *Johan Jørgen Stiller Wegener* (f. den 3. august 1811) har vist i sind lignet den ældre. Han blev i sine drengear historisk vakt ved læsning af Grundtvigs fordanskning af Sakse og Snorre. Det vilde være betydningsfuldt, om det kunde udredes, hvad betydning disse oversættelser, som lå rundt omkring i landets skoler, har øvet på læselystne unge i tidernes løb; men selv om vi kender bestemte tilfælde, hvor de har givet afgørende tilskyndelse, er der sikkert endnu meget at oplyse, hvis det da kan oplyses. Johan Wegener er da en af disse unge. Han blev student i 1831 og teologisk kandidat 1838.

Derefter blev han huslærer hos provst U. A. Ples-

ner i Humle på Langeland, hvis datter han senere ægtede. Han var med på studentertoget til Uppsala 1843, og om det første møde på Skamlingsbanke den 18. Maj 1843 skrev han en beretning til Hempels Avis i Odense, der viser, at hans følelser for den danske sag ikke var mindre varme end broderens. Det var derfor ikke så mærkeligt, at han blev udset til forstander for den folkehøjskole, der skulde begynde i Rødding. I tiden før højskolens åbning færdedes han i Sønderjylland, og hans uddrag af den slesvigske forenings protokol, som blev offentliggjort mod patentet af 29. Marts 1844, var saa kraftigt i sine udtryk, at det førte til statsmagtens indgriben.

Den 17. oktober 1844 kom han til Rødding, og ved åbningsmødet den 7. november holdt han sin berømte åbningstale over Ingemanns:

»Stat op af graven, du slægt, som døde!
 Forkynd dit fald, og afmal din brøde!
 Advar os for udslettelsens dom,
 og vis os, hvorfra din frelse kom!

— — —
 Og blunder atter i blødheds drømme
 mit fødeland ved de dybe strømme,

— — —
 da ryster sjælen, og vækker ånden,
 og styrker hjærtet, og ruster hånden
 til dansk og stor og til herlig id —
 til Danmarks frelse i nødens tid! «

Men også for hans vedkommende blev det kun i nødens tid, hans stemme fik denne klang. Snart fik sygdom og uenighed med P. Chr. Koch (hvem han fandt for lidt dansksindet) Wegener til at opgive

gærningen i Rødning. Han lod sig af grev Frijs til Juellinge kalde til præst til Halsted og Avnede på Låland, og med undtagelse af nogen deltagelse i kampen mod bondevennerne og en kortvarig virksomhed som folketingsmand for Nakskovkredsen (1850—1853) levede han i stilhed i sin præstegård til sin død den 7. oktober 1883.

Fælles for de to brødre fra Gudbjærg præstegård er da en stærkt vågen ungdom, en varm følelse for konge og folk, som en kort tid driver dem midt ind i begivenhederne, og så en mærkelig falden til ro i stædig konservatisme. Men den indsats, de gjorde i deres første manddomsår, skal ikke glemmes, så lidt som det varme fædrelandssind, der drev dem ind i noget, som ellers lå deres natur så fjærnt.

Den aandelige Vækkelse i Sydøstfyn for hundrede Aar siden.

Af Valgmenighedspræst Anders Nørgaard.

ENHVER, der udefra kommer her til Sydøstfyn, kan ikke vel undgaa at lægge Mærke til, at dette Stykke Danmark har *sine* Ejendommeligheder. Det er ikke blot dansk, det er ogsaa fynsk, og indenfor det fynske har det igen sine Ejendommeligheder i Natur, Maal og Historie.

Det, der mere end noget andet, har præget Egnen fra Svendborg og mod Nordøst, er dog ubetinget en stærk aandelig Bevægelse, der i forrige Aarhundrede gik hen over Egnen og efterlod sig dybe Spor i Folkelivet, vi kan ogsaa — maaske nok bedre og sandere — sige, bar rige Frugter, der indtil den Dag i Dag blev dagligt Brød for Folkene her.

Denne aandelige Bevægelse var et Led af den almindelige gudelige Forsamlings-Bevægelse, der hist og her skød frem i den rationalistiske Tid, ofte i Forbindelse med Kristiansfelt, undertiden under direkte Paavirkning derfra, undertiden ogsaa — og vel tiest — simpelthen Opdukning af et dybere Lag af folkelig Fromhed, der nok overalt laa nedenunder det

rationalistiske Overlag, og som under Tid og Omstændigheder kom frem i Dagens Lys.

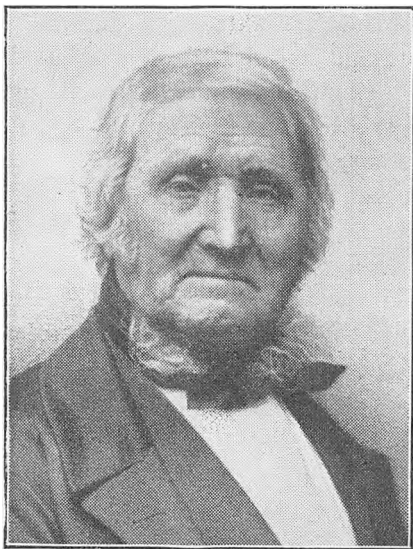
Her i Sydfyn var Rationalismen, som anden Steds, herskende. Dog var der i Svendborg By adskillige »gudeligt vakte« Familier. Det blev dog ikke derfra, den egentlige gudelige Bevægelse udgik. Den kan dateres fra et Møde i Galdbjerg i Gudme Sogn, hvorved Arbejdsmand og Spillemand Johan Nielsen fra Skaarupøre fik sin Vækkelse. Denne Begivenhed blev Udgangspunktet for hele Bevægelsen, og Johan Nielsen Bevægelsens første Hovedskikkelse.

Johan Nielsen var født i Øksendrup Sogn og under Glorup Gods 1789, kom som Dreng til at gøre Tjeneste, »drive Plov«, paa Glorup, fik ikke ret megen Skolegang, gik til Præst og blev konfirmeret af en Provst i Langaa-Øksendrup og modtog under Konfirmationsforberedelsen Indtryk, der vel senere blev skubbet til Side, men næppe blev helt glemte. Sammen med en Ungdomsven, Hans Mikkelsen, spillede han til Dans, hvorved han tjente sig en extra Skilling. 1815 blev han gift og flyttede 1817 til Skaarupøre, hvor han tjente Brødet som almindelig Arbejdsmand og som Spillemand. Naar han imellem skulde besøge sin Kones Forældre, faldt hans Vej gennem Galdbjerg, hvor Ungdomsvennen Hans Mikkelsen nu boede. Og han besøgte da Vennen, indtil denne sluttede sig til »de hellige«, saa gik han uden om ham. Men da han engang mødte ham paa Vejen, og Mødet førte en Samtale med sig, gjorde denne Samtale det Indtryk paa Johan Nielsen, at han lovede at komme til en »Forsamling«, som skulde afholdes Skærtorsdag hos Hans Mikkelsen med den mærkelige Lægprædikant Peter Larsen Skræppenborg, som Leder og Hoved-

ordfører. Ved denne »Forsamling« var det saa, at Johan Nielsen saa det, der før havde ligget i Mørke for ham.

Det var i Aaret 1826.

Ved Mødet i Galdbjerg bad Johan Nielsen Peter

Johan Nielsen.

Larsen Skræppenborg, og en anden kendt Lægprædikant Anders Larsen fra Gamborg, der ogsaa var til Stede, om at komme ned til sig en Søndag for at holde Forsamling. Det gjorde de ogsaa. Men det varede ikke længe, inden Johan Nielsen selv blev Leder af og Taler ved Forsamlingerne.

Der kan ikke være Tvivl om, at han har haft særlige Evner dertil. Man behøver næsten kun at se paa det Billede, vi har af ham i Vejstrup Valgmenigheds

Menighedsstue, for at forstaa, at var den Mand først vakt, kunde han selv blive Vækkelsesprædikant, og at han saa vist ikke for Modstandere var god at bide Skeer i Stykker med.

Men han fik ogsaa Brug for baade sin Hjærtevarme, Trosiver og Begavelse. Thi han mødte megen Modstand og Forfølgelse.

Først fra Sognepræstens Side. Efter almindelig Opfattelse i de Tider, var Sognepræsten eneberettiget aandelig Forsørger og Forsyner i sit Sogn. Og der kunde da allermindst være nogen Mening i, at en ulærd Arbejdsmand gav sig til at forkynde. Sognepræsten, Amtsprovst Wedel, var en dygtig Rationalist, der havde faaet Skaarup Seminarium oprettet, optaget af rationalistisk Oplysningsarbejde, og ingenlunde nogen ondsindet Mand, men aabenbart Johan Nielsen langt underlegen som Begavelse og jo ganske uden Begreb om den Magt, der bevægede Johan Nielsen.

Efter Loven skulde Johan Nielsen jo anmelde Forsamlingerne. Dette gav Anledning til mærkelige Samtaler mellem de to Mænd, og Samtalerne gav ogsaa Anledning til, at Amtsprovsten gjorde Forsøg paa at møde Johan Nielsen med aandelige Vaaben, idet han gav sig til at holde Bibellæsninger i Skaarup Kirke. De maatte imidlertid snart standses paa Grund af manglende Tilslutning. Hvorimod Johan Niensens Ord groede iblandt Folk. Saa gav Amtsprovsten sig til at fortrædige den fattige Lægprædikant paa mangfoldige Maader og naturligvis — som altid — med det alt andet end tiltænkte Resultat, at den gudelige Forsamlingsbevægelse snarere fremmedes end hænmedes ved disse Fortrædigelser.

Dernæst mødte Johan Nielsen — vi kan godt sige

naturligvis — Uvillie fra den ikke vakte Befolknings Side. Hvorfor skulde han prædike? Det havde man jo Præsten til. Undertiden gav Uvillien sig ondsindet Udslag i, at Johan Nielsen kom til at mangle Arbejde. Og da han for sin Samvittigheds Skyld holdt op med at spille til Dans, blev der meget trange Kaar i Hjemmet, saa trange, at Johan Niensens Hustru i Fortvivelse kunde sige, at de »nok for Fødens Skyld blev nødt til at skikke sig lige med Verdens Børn«.

De holdt imidlertid baade Fortrædigelserne fra Sognepræsten og den uvillige Befolknings Side ud.

Men saa kom han, som de fleste Lægprædikanter, ogsaa ud for retslig Forfølgelse. Han blev fra 1826—1839 arresteret en Mængde Gange. Han nøjedes nemlig ikke med at prædike hjemme i Skaarup, men tog ogsaa anden Steds hen, især til Langeland, hvor han maatte døje meget.

Disse Forfølgelser holdt dog op, da Christian VIII. kom paa Tronen, thi saa rejste Johan Nielsen straks ind til Dronning Karoline Amalie, der talte hans Sag for Kongen, som igen gav ham Tilladelse til at prædike frit og lovede, at han skulde nok tage sig af de Embedsmænd, der vilde forstyrre ham.

Fra den Tid kaldte han sig Indenrigsmissionær.

Imidlertid fik den paabegyndte Bevægelse socialt en anden Skikkelse og aandeligt en stor Styrkelse, da Gaardmand Kristen Hansen fra Vejstrup kom med.

Han, der var født 1811, var Søn af Hans Christensen, Kohavegaarden, der blev Stænderdeputeret, Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og var sin Egns utrættelige Fører for Bondestandens Frigørelse og Højnelse. Men som tillige var uden Forstaaelse dengang for det gudelige Forsamlingsliv, optaget

som han var, af den politiske og økonomiske Stilling hos sine Standsfæller. I en af Stænderforsamlingernes Sessioner omtalte han saaledes bidsk og temmelig haanligt Johan Nielsen.

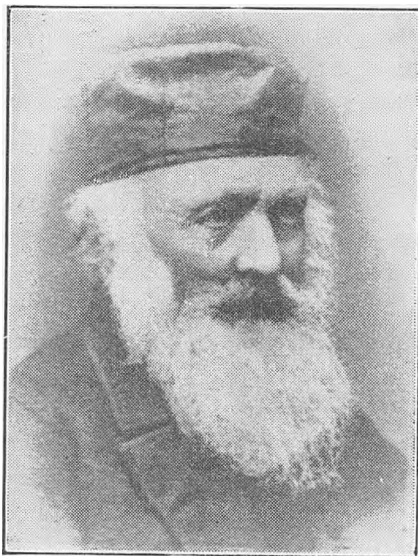
Efter endt Uddannelse blev Kristen Hansen gift og Ejer af Rosagergaard paa Vejstrup Mark. Han overtog Faderens Sognefogedbestilling og tegnede til at skulle følge i Faderens Fodspor som Fører for sin Stand paa det sociale Omraade. Men han var stedt i stærk Sjælenød, som han imidlertid gik ene med. Undertiden havde han nok Lyst til at prøve at faa Hjælp ved at søge til Johan Nielsen og hans Forsamlinger, men veg tilbage derfor af Hensyn til Faderen, som han vidste vilde tage det meget unaadigt op. Da imidlertid en ung Gaardmand Hans Andersen, der hørte til Johan Nielsens Folk, kom til Rosagergaard og udbad sig Tilladelse til at tale med Kristen Hansens Svigermoder, som laa for Døden, lyttede Kristen Hansen til Hans Andersens Tale og med det Resultat, at han fik et aandeligt Gennembrud, saa han kastede alle Betænkeligheder bort og sluttede sig til Forsamlingsfolkene.

Det gav Anledning til stærke Opgør med Faderen og mange mærkelige Optrin, der dog endte med, at Hans Christensen ogsaa selv kom med iblandt de vakte, men det gav ogsaa Anledning til, at Bevægelsens Tyngdepunkt nu flyttede til Vejstrup. Kristen Hansen traadte herefter mere og mere i Forgrunden og blev dens Hovedskikkelse.

Det var i 1842, Kristen Hansen sluttede sig til Forsamlingsfolkene.

Endelig skete der saa en Opvækkelse, der havde sit Udgangspunkt paa Oure Mark, men bredte sig

derfra til Gudme, Galdbjerg og Hesselager. Den skete især blandt Ungdommen. Til denne Opvækelse, hvis Banebrydere var de to unge, Peder Rasmussen, Grønnemosegaard, og Anders Knudsen, Oure Mark, hørte ogsaa Rasmus Hansen, der først var

Kristen Hansen.

Tjenestekarl hos Kristen Hansen, men senere blev Friskolelærer i Vejstrup Friskole, den første paa Egnen, der fik sit første Lokale i Kristen Hansens Huggehus. Rasmus Hansen blev senere kendt som Folkemindesamler.

Det var i Aarene 1845—46—47, denne Opvækkelse fandt Sted.

Den gudelige Forsamlingsbevægelse udviklede sig saaledes i tre Etaper.

Det næste Skridt bliver Forbindelsen med det grundtvigske Livsrøre.

Baggrunden for denne Forbindelse er en stærk Trang hos Forsamlingsfolkene til rigere Vækst og en dermed følgende Længsel efter mere Lys over Kristenlivet. Det er forunderligt at se, hvorledes de ikke skyede nogen Ulejlighed for at faa dette Lys, naar de mente, der var Hjælp at faa. Engang drog saaledes en Skare til Skørpinge paa Sjælland, fordi de havde hørt, at Præsten dør i Skørpinge, Budstikkebojsen, skulde forkynde Daab til Salighed. En anden Gang tog de op til Kertemindeegnen, fordi de havde hørt, at nogle af Forsamlingsfolkene dør var blevet »Grundtvigianere«.

Men først da Kold, der havde hørt, at Kristen Hansen var i Forlegenhed med sine Børns Skolegang, kom i Besøg i Vejstrup, fik de den Hjælp, de længe havde sukket efter.

Det er en forunderlig skøn Historie, den, der handler om Mødet imellem de gudelige Forsamlingsfolk her i Sydøstfyn og den grundtvigske Bevægelse. Men den vilde kræve et Kapitel for sig.

Rasmus Hansen skriver i sine Optegnelser, at »fra 1854 kan Adskillelsen mellem Pietister og Grundtvigianere godt regnes som fuldkommet«.

Adskillige af det ældste Kuld gjorde nemlig ikke Overgangen til det grundtvigske med, medens Folkene fra Kristen Hansens og de unges Vækkelse vist saa godt som uden Undtagelse gik med.

Frugten af Forbindelsen med det grundtvigske blev først Friskolerne, der rejste sig i en Kreds med Vejstrup som Centrum. Rasmus Hansen begyndte 11. Maj 1856 i Kristen Hansens Huggehus, en Friskole-

bygning opførtes 1860, samme Aar begyndte en Fri- skole paa Brudager Kile, 1866 i Ellerup, o. s. v. Den næste Frugt blev Vejstrup Højskole, der begyndte 7. November 1867. Ogsaa denne Skole havde en meget mærkelig Tilblivelses- og Begyndelsehistorie. Endelig oprettedes 1874 Vejstrup Valgmenighed, hvis Kirke indviedes Palmesøndag 1875. Men Valgmenig- hedens første Præst, Rasmus Pedersen, begyndte sin Præstegering allerede i Oktober 1874.

Hele dette Livsrøre, der altsaa tog sin Begyndelse med det lille Møde i Galdbjerg, gav kirkeligt, folke- ligt og kulturelt Egnen sit Præg. Det ligger som en egen Farve over Egnens Liv den Dag i Dag. Det blev Historie, virker med Historiens Magt, men blev — i al Fald ikke endnu — kun Historie.

Friskolelærer Rasmus Hansen i Vejstrup.

Af Arkivar Hans Ellekilde.

RASMIUS HANSEN, der var Friskolelærer her i Vejstrup fra 1. Maj 1856 til sin Død d. 9. Maj 1883, er næppe Fyns største Folkemindesamler, i alle Tilfælde har han haarde Medbejlere i Vedel Simonson til Elvedgaard, der 1829 har samlet de fortrinlige Folkesagn om Svenskekrigen, jeg gennemgik paa sidste fynske Hjemstavnstævne i Kerteminde, og i Frk. Christine Reimer med hendes store og grundlæggende Værk, Nordfynske Bønders Liv I—V, men han er sikkert den Optegner paa Fyn, ja, maaske i hele Danmark, der umiddelbart fra sin Barndom af har raadet over den største og værdifuldeste Folkeoverlevering. Rasmus Hansen var født d. 3. Marts 1825 i Gudme. Hans Fader var Skrædder og Husmand *Hans Hansen*, hvis Slægt stammede fra Nabobyen Gudbjerg; hans Moder Kirsten Hansdatter (1790=1860) var af god gammel Gaardmandsæt fra Gudme. »Det var endnu i Slutningen af den Tidsalder«, skriver Rasmus Hansen, »da Husmænds og Arbejdsfolks Kaar for det meste var bedre end Gaardmændenes, og blandt Husmændene hørte mine Forældres Stilling

til de mest heldige.« (Rasmus Hansens Mindebog 1883 S. 3.) Faderen havde fæstet sit Hus i 1818 og givet 100 Rigsdaler Sølv i Indfæstning til Herskabet paa Broholm, og han skulde i aarlig Afgift svare 8 Rigsdaler Sølv, foruden en Dags Arbejde ugentlig som Hoveri. Hoveripligtig var han dog ikke længe, han laa endnu inde med lidt Penge af dem, han havde faaet i Medgift med sin Hustru, og han enedes med Herskabet, der trængte til Penge, om at afløse den ugentlige Hoveridag mod en Afgift af 50 Rigsdaler Sølv engang for alle, og han fik da Sætningen om Hoveripligten slettet af sit Fæstebrev. Denne Handel omtalte han altid med Stolthed og Glæde, han regnede sig ikke uden Grund til de saakaldte Fribønder, dvs. Fæstebønder, der ikke gjorde Hoveriarbejde. Alligevel var Kaarene naturligvis ret knappe; han havde en lille Lod paa godt fire Tønder Land, og Hustruen og han kunde tilsammen ved deres Skrædderarbejde Dagen igennem kun tjene $2\frac{1}{2}$ Mark, altsaa knap en Kroners Penge. Men Tiderne var nu dengang saaledes, at det maatte kaldes en god Fortjeneste. Den lille Rasmus hørte da heller aldrig i sit Hjem den mindste Klage over knappeKaar, men levede et lykkeligt Barndomsliv i et fattigt, men nøjsomt Hjem.

Foruden hans tre større og fire mindre Søskende havde Skrædderen sin gamle Moder i Huset. Hun var født i Gudbjerg i 1750 og døde, da Rasmus var 16 Aar gammel, i en Alder af over 90 Aar. Denne gamle Farmoder, Kirsten Hansdatter, var Overleveringsbærer af den allerbedste Art: meget kunde hun mindes af egen Oplevelse om Bøndernes Liv før og efter Stavnsbaandets Løsning, og meget kunde hun erindre fra sin Barndom af, hvad hendes Fader, By-

hyrde i Gudbjærg, født 1699 havde fortalt. »Hun lærte mig en Mængde gamle Salmer og Viser«, skriver Rasmus Hansen selv i sin smukke lille Bog »Minde fra min Barndom«, og hun fortalte mig en Masse Sagn. Men hvad der var mere værd end alt det, jeg lærte, hun vakte Kærligheden hos mig til hele den store og rige Skat, vi har af dette Slags. Og dernæst satte hun mig levende ind i den fra Fædrene nedarvede Tankegang, som er det, jeg sætter højest Pris paa af alt, jeg har fra hende, og ser som et helligt Arvegods, jeg har at nytte til Livets Tarv. Og det er min bestemte Mening, at jeg uden Samlivet med hende i mine BARNEDAGE, ikke havde naaet den særegne Udvikling, jeg har naaet«. (R. H.s Mindebog S. 40.)

Farmoderen var ikke den livlige og opvakte Drengs eneste Folkemindekilde. Hans Slægtskabsforhold førte ham meget til Gudbjærg i hans Drengenaar. Her var han med til mange Gilder. »Det var dengang en ren Naturtrang for mig«, skriver han i Forordet til sin Bog Gamle Minder 2den Del fra 1883, »at staa og lytte til Mændenes Samtaler og Fortællinger uden at agte de andre Børns Drilleri over min Ulyst til Leg. Ved saadanne Lejligheder var der en meget gammel Husmand, som altid var rede til mit Forsvar. Han var for Resten en levende Saga, næsten udtømmelig i sine Frasagn, som hans Tilhørere var utrættelige i at høre efter. Det var først i Trediveerne, men de nyere Tænkesæt synes ikke at have berørt Gudbjærg Bylav, i det mindste mindes jeg aldrig, de kom til Orde«. De nyere Tænkesæt kendte han fra sin Hjemby Gudme, ja, fra selve sit Hjem, hvor der altid var en vis Spænding imellem Farmoderens gammeldags Retroenhed, og Forældrenes, især Fæde-

rens nymodens Tænkemaade, præget af den rationalistiske Tid, han var opvokset i. Men ogsaa i sin Fødeby Gudme fik Rasmus Hansen et levende Indtryk af gammeldags Liv, ikke mindst gennem sin Moders Fortællinger. Han skriver i Indledningen til første Bind af sine Gamle Minder fra 1882: »Den overvejende Del af de Minder og Sagn, som jeg har samlet i disse Fortællinger, har gennem Tiderne gaaet fra Mund til Mund i min mødrene Slægt. — — — En Del af det optegnede har jeg hørt af min egen Moder, og en anden Del af min Kones Moder, der er af samme Slægt. De er begge to født ved Aar 1790 og har begge hørt de ældste Sagn af deres Faders Farmoder, der maa være født kort efter 1700, da hun døde o. 1800, 95 Aar gammel. Han fortæller i sine »Minder fra min Barndom« (Side 44) om, hvorledes han hver tredie Aften skulde vugge sine smaa Søskende. Dette skulde være til Klokken ti, og det blev set som en Byrde, hvorfor det fordeltes paa os tre ældste, men det var ikke nogen Byrde for mig, derimod blev de to Timer, efter at de andre Børn var gaaet i Seng, en virkelig Nydelse for mig, for det slog aldrig Fejl, at saa snart Fader og Moder sad paa Skrædderbordet, og Børnene var gaaet i Seng, saa faldt Talen altid om gamle Dage, baade hvad de selv havde oplevet, og hvad de havde hørt af de gamle. Og ingen Bi kunde være ivrigere efter at suge den søde Saft af Blomsterne, end jeg var efter at høre om disse gamle Sager. Af og til lod jeg mig da ogsaa overtale for gode Ord, at tage en Tur for de andre, og jeg tør nok sige, at det var nogle af de bedste Timer, jeg havde i min Faders og Moders Selskab«. (R. H.s Mindebog S. 44.)

Ogsaa Børnenes almindelige Leg var i Gudme o. 1830—40 i en ganske anden Grad end i Nutiden præget af Fortidens Overlevering og Historie.

Børnene Nord for Gudme Præstegaard dannede en egen Legekreds. »Vi var vist omkring ved 12-14, naar vi var samlet alle sammen. Somme Tider kom Raden til mig, at jeg skulde foreslaa Legen. Dette blev da altid at lege »holde Skole«, eller naar de andre krympede dem derved, da at »lege Soldat« eller »paa Strandvagt«, som det ogsaa kaldtes. Naar vi fik fat paa Soldaterlegene, knyttede vi dem altid til den sidste Krig, og tiest til det, der laa nærmest Stedet, hvor vi boede, til, at Engelskmanden vilde gøre Landgang. Men vi legede ogsaa, at vi marcherede til Frankrig, for at hjælpe »Bonaparte«, at »de fynske Dragoner gjorde Indhug ved Sehested«, at »Engel- lænderne gjorde Landgang paa Sjælland og belejrede København«, og meget andet, vi havde hørt af de ældre, for den Gang var der ingen Aviser, Folk kunde sidde og hænge over og i, naar de kom sammen, men saa talte de om, hvad de i deres Dage havde oplevet og hørt af de gamle, og i hvert Fald var det Livet i en fyldigere Skikkelse, end vi nu finder det mange Steder, og vi Børn fik noget at høre. Naar disse Lege kom frem, vilde jeg altid være Officer. Men naar der skulde leges Skole, nødte de mig altid til at være Skolelærer, selv om jeg satte mig derimod. Dette gjorde jeg da heller kun paa Skrømt, for i Grunden havde jeg Lyst dertil.« Alle de andre Lege undtagen at fiske var han udygtig til, eller havde han ligefrem Lede til. Rasmus Hansen tror fuldt og fast, at hans gode Engel allerede dengang lod hans egentlige Manddomsgerning at holde Skole staa for ham,

for at Frøet, den skulde udvikles af, kunde slaa dybe Rødder og drage hans Hjertes Længsler der hen imod. (R. H.s Mindebog S. 29.)

Alligevel, da der ganske uventet viste sig Mulighed for den tolvaarige Dreng at blive uddannet som Skolelærer, naar han voksede til, gav han imod sin Faders Ønske Afkald derpaa. Da han var tolv Aar gammel, kom Fyns Biskop paa Visitats der i Sognet. Ved Overhøringen tiltrak han sig Bispens Opmærksomhed ved sine hurtige og træffende Svar. Bispnen havde tilsidst ladet ham kalde frem foran de andre, klappet ham og fremstillet ham som et Mønster paa Flid og Dygtighed. »Nogle Dage efter denne Visitats blev min Fader kaldt ned til Fruen paa Broholm, (Kammerherre Sehesteds Moder) og han fik Tilbud om, at hun efter Bispens Raad vilde holde mig paa Seminariet, om min Fader ønskede det, og jeg havde Lyst dertil. Min Fader blev noget overrasket ved dette Tilbud, men han satte ikke videre Pris derpaa, han vidste snart ikke hvorfor. Han takkede for Fruens Tilbud, men sagde, at det skulde komme an paa mig selv. »Nogle Dage efter, at min Fader havde sagt mig Fruens Tilbud, svarede jeg bestemt, at jeg slet ikke havde Lyst til at blive Degn. Og paa nærmere Spørgsmaal lagde jeg til, at det var, fordi Degnen efter min Mening var det mest forhadte Menneske, der var i hele Byen.

Det gøs i mig bare ved at tænke paa, at jeg kunde blive ligesaa forhadet.« »Et saadant Tilbud faar du næppe mere«, svarede min Fader, »men derfor maa Vorherre raade! Jeg har givet dig mit Ord, maaske er det fejl af mig, men tvinge dig kan jeg ikke. Du faar saa svinge Plejlen og følge Ploven«, sagde han, og der-

med var den Sag afgjort.« (R. H.s Mindebog S. 51 f., S. 82)

Degnen i Gudme By var af den gamle Skole, Prygle- og Terpeskolen, og selv om han ikke hørte til de værste af denne Art, og den flittige og velbevandede Rasmus Hansen i hele sin Skoletid kun fik tre Skrup af Tampen, der sved til Marv og Ben, (Mindebogen S. 47) saa havde hans Barndomsoplevelser i Skolen givet ham et saa brændende Had til den gammeldags Maade at holde Skole paa, at det blev bestemmende for hele hans Løbebane. Foreløbig maatte han da, som Faderen sagde, køre Plov og svinge Plejl. Først var han til sin Konfirmation Tjenestedreng i Præstegaarden, derefter var han fra Efteraaret 1840 et Par Aar Tjenestedreng i Oldermændens Gaard, saa var han i seks Aar indtil Maj 1848 hos en Enke i Nabogaarden til hans Barndomshjem, hvor de ikke blot var Nabofolk, men ogsaa gode Venner, og endelig havde han Maj 1848 fæstet sig til den kendte og meget fremragende fynske Bonde Kristen Hansen i Vejstrup, en af de smukkeste Typer af fynske Bønder, som jeg har Kendskab til.

Kristen Hansen i Vejstrup havde ganske samme Uvillie imod Statens Almueskole, som Rasmus Hansen havde. Da hans ældste Søn o. 1845 blev skolepligtig, kom det til at staa levende for Faderen, hvorledes han selv var blevet forkvaklet i Statsskolen med dens døde Bogvæsen, dens Udenadslæsning efter Balles Lærebog og dens rationalistiske Religionsundervisning. Han havde sluttet sig til den fynske Lægmandsopvækkelse, og han talte med sine Venner i de gudelige Forsamlinger om at tage en af Staten anerkendt, eksamineret Lærer til at undervise deres Børn, en Lærer, som de kunde vælge efter deres

Hjerte, og som de turde haabe kunde bringe dem den Tilfredsstillelse, at Skole og Hjem kunde gaa Haand i Haand med hinanden. Men de opvakte paa Vejstrupegnen var dengang for største Delen fattige Folk, som ikke havde Raad til at afholde de Udgifter, det medførte at holde en Lærer, og Kristen Hansen maatte da, ihvor ondt det end gjorde ham, sende sin Søn i den offentlige Almueskole. Da nu Rasmus Hansen Maj 1848 kom i hans Tjeneste, og Kristen Hansen snart opdagede, at de havde fælles kristeligt Livssyn, og at Rasmus Hansen havde stor Begavelse, saa kom han paa den Tanke, at nu kunde maaske hans Tjenestekarl hjælpe ham ud af Forlegenheden med at faa sine Børn undervist. Han foreslog Rasmus Hansen at tage til Skaarup Seminarium og uddanne sig til Lærer og lovede at afholde Udgifterne derved, naar Rasmus Hansen efter endt Uddannelse vilde tage tilbage til sin Husbond og undervise hans Børn. Rasmus Hansen sagde imidlertid nej til sin Husbonds Forslag, og dermed var Haabet, som lysnede for Kristen Hansen faldet bort. (Lars Frederiksen: Friskolebevægelsen i 1852 og de følgende Aar S. 56). Den 25 Maj 1848 blev Rasmus Hansen indkaldt til Soldatertjeneste, og han deltog nu i Trearskrigen og fik i Slaget ved Idsted sit ene Ben skudt over, saa han maatte ligge 8 Maaneder paa Lasaret i Aabenraa, før han som fuldstændig kassabel kunde sendes hjem. Mens Rasmus Hansen laa paa Lasarettet i Aabenraa, havde hans gode Husbond fornyet sit gamle Tilbud, han tænkte nemlig, at Rasmus Hansen som Følge af sit Saar vilde blive fuldstændig uskikket til Bønderarbejde, men ogsaa denne Gang svarede Rasmus Hansen nej, han blev dog stærk Karl igen og kom efter

Krigens Ende igen i Tjeneste hos sin gamle Husbond. »Du er noget sær af dig«, sagde hans Fader, »dog staa det for mig, du bliver Skolelærer, næste Gang siger du ikke nej, og Tilbudet kommer nok.« (R. H.s Mindebog S. 82.) Der gik dog over 4 Aar hen, hvor Rasmus Hansen fortsatte sit gamle Liv som Tjenestekarl i sin Husbonds Gaard. Da blev han i Høsten 1855 syg af en Forkølelse, og som han laa der, drog Livet ham forbi i mange farvede Billeder. Han mindedes sine Barnedrømme, hvor han legede og drømte i sit Gudhjem, skilt fra det onde »ved dunkle Skove og aaben Strand«. Dengang svarede Gudme for ham til sit Navn, Gudhejm eller Gudhjem, og kun Gudbjærg, hvor den hvide Himmeldue havde vist Folkene, hvor de skulde bygge Kirken, og hvor Troldene havde maattet afgive deres Guldbæger til Alteret, og Gjaldbjærg nord for Gudme, hvor en Engel efter Farmoders Fortælling skulde staa før Dommedag og blæse i et stærkt Horn og samle alle Guds Børn, kunde lignedes med hans Gudhjem i Lykke. (Fylla 1870 Nr. 31). Barnedrømmene fra Gudhjem om at være Lærer, men Lærer af den rette Art, til Liv og ikke til Død, slog igennem hos ham. Det var, som en meget kendt Stemme hviskede ham i Øret: »Nu er Tiden kommen, du skal holde Skole. Men du skal ikke paa Lærerskolen, for der visner du, du skal paa en Højskole, der grønnes du.« Han prøvede, om han kunde mindes, at han havde hørt om en Højskole. Jo rigtig, han havde hørt om Hindholm Højskole paa Sjælland. Forkølelsen mærkede han ikke mere til, han stod op, klædte sig paa og fortalte Kristen Hansen det. »Jeg vidste nok, at det maatte komme, men jeg vidste ikke hvordan,« svarede

Kristen Hansen. »Men det er nu et Ord, du holder Skole og rejser til Hindholm med det allerførste.«

Det blev nu alligevel ikke paa Hindholm, at Rasmus Hansen kom paa Højskole, derimod paa Hindholm, paa Kolds Højskole i Dalby. Hos sin Ven Rigsdagsmand Jens Jensen i Kværndrup havde Kold faaet at vide om Kristen Hansen og hans Tjenestekar, og han kom nu og besøgte Kristen Hansen i Vejstrup. Kold raadede Rasmus Hansen fra at tage til Hindholm: »Der forstaar de dem slet ikke paa den Sag at sørge for Børnenes Uddannelse, nej derom maa De søge hos mig. Jeg har selv en Børneskole, De kan komme i og gøre Dem kendt med Maaden. Vi har alt gjort én Bondekarl i Stand. Han udstod Prøven i Ranum sidste Sommer og holder nu Skole i Sanderum ved Odense, og det gaar, og det maa kunne gaa med Dem ogsaa.« (Mindebogen S. 84.) Kolds Ord var Rasmus Hansen Borgen for, at det var paa hans Skole i Dalby, han skulde søge sin Uddannelse, men Prøven paa en Lærerskole gjorde han Indsigelse imod. »De holder selvfølgelig Skole ligegodt,« sagde Kold, »men det giver Dem en Sikkerhed, De ikke skulde undvære, og maaske bliver det en Nødvendighed for Myndighedernes Skyld, dog derom kan vi tale siden«. Rasmus Hansen kom da altsaa paa Dalby Højskole Efteraaret 1855 og var der et Halvaar. Kold prøvede jævnlig at overtale ham til, at han efter Opholdet paa Dalby skulde tage paa en Lærerskole, men Rasmus Hansen holdt fast ved, at det vilde han ikke. Han vilde gøre Forsøget med at holde Skole uden Examen og stole paa, at Himlen vilde lade det lykkes. »Men«, sagde Kold, »om saa en Provst eller Bispe kommer og spørger: »Hvor tør De,

som ingen Examen har taget, holde Skole? Hvad berettiger Dem til en saadan Optræden?« Hvad vil De saa svare?« Rasmus Hansen grundede nogle Dage paa disse Spørgsmaal og sagde saa: »Jeg vil svare en saadan Spørger: Jeg er vis paa, at alle de, jeg holder Skole for, agter mig for den bedste, det er dem muligt at faa, og hvad Dag en bedre er at faa, tager de ham. Og denne Sikkerhed er mig nok. Kan Deres Højærværdighed nu pukke paa, at Højskolen har sagt Dem at være dygtig, at Kongen har udnævnt Dem, saa staar De langt tilbage for mig i dette ene Stykke, for det kan dog være, at et meget lille Mindretal af dem, Deres Højærværdighed er Bisp eller Provst for, agter Dem for den bedste de kunne faa til det, og selv om Folk nu var baade led og ked af Dem, kunde de jo endda ikke blive Dem fri. Altsaa er jeg saa fri at mene, at jeg har bedre Sikkerhed for at være i min gode Ret med Hensyn til min Gerning, end Deres Højærværdighed har med Hensyn til Deres.« »Ganske rigtigt«, svarede Kold, »men om nu vedkommende kalder dette grovt og sætter, om ikke Himmel og Jord, saa dog hele den eksaminerede Verden med Ministeriet i Spidsen i Røre imod Dem, hvad saa?« »Ja, saa kan de i det højeste forbyde mig at holde Skole; men jeg tror fuldt og fast, at Tanken om at begynde Skolen er fra Vorherre, og saa lader jeg ham sørge for Udfaldet. Alt staar jo dog tilsidst i hans Haand. Lærerprøven tager jeg ikke. Noget nyt skal begyndes. Om det skal lykkes, derfor raader kun Gud. Jeg vil agte det for langt større Held som fri at blegne end leve brændmærket som Træl«. »Ja, begynd saa i Guds Navn Deres Skole«, svarede Kold, »og Himlen, De stoler paa, giver dem nok Lykke dertil.« (Mindebog S. 92).

Rasmus Hansen havde nu faaet Kold til at gaa ind paa sit Syn, at han burde tage Lærergerningen op uden at have Examen eller offentlig Autorisation der- til. Omvendt hjalp Kold ham, naar Anfægtelserne meldte sig, naar han gruede for Kampen og længtes tilbage til den roligere Tjenestekarlsgerning. Saa trø- stede Kold ham med Grundtvigs Ord:

»De høje Bjærge, som vor Hytte
end true haardt med Undergang
dem vil ej Aanden fra os flytte,
men jævne lig den grønne Vang,
som Havets Bjærge tit man saa
sig jævne ud til Bølger blaa».

Saadan kom det ogsaa til at gaa med Rasmus Han- sen som Friskolelærer, de store Vanskeligheder, der taarnede sig op fra Begyndelsen af, jævnedes sig ud efterhaanden. Han begyndte med 3 Børn i Kristen Hansens Gaard, to, som kort forud havde været til Prøve hos Præsten, samt en mindre Dreng, der endnu ikke var naaet den skolepligtige Alder. Rasmus Han- sen var meget bly ved at begynde Skolegerningen, fortæller Kristen Hansen, (L. Frederiksen: Friskolebevæ- gelsen S. 59 f.) »saa bly, at han ikke havde Børnene i den ny indrettede Skolestue den første Dag, men un- derviste dem i sit eget Kammer. Det var jo ogsaa en mærkelig og brat Overgang i Løbet af et halvt Aar at forandre sin Stilling i den samme Gaard og for den samme Husbond, saaledes at han fra at være Tjenestekarl, nu var bleven Lærer«. Da han havde undervist Børnene den første Dag i sit Kammer, flyt- tede han næste Dag hen i Skolestuen, og her be- gyndte da Friskolen i Vejstrup. Nu da Kristen Han- sen havde naaet, hvad han i saa mange Aar havde suk- ket for og længtes efter, en Undervisning for sine

Børn efter Hjerternes Trang, var det ham kært at tilbyde Naboer og Venner Del i denne Undervisning, for saa vidt de ønskede det. Og det varede ikke længe, før hans Nabo, en Indsidder, sendte sine to Smaadrenge i Friskolen, og snart efter kom en lille Pige. I Løbet af Sommeren kom der fire Børn til, og Antallet var da vokset til 10.

Om Efteraaret 1856 var der Examen i Friskolen, der var kun 10 Børn at overhøre, men der var hele 23 Mænd til Stede som Tilhørere, og iblandt dem var der en Del, deriblandt Præsten og to af Sognets Lærere, der ikke saa med milde Øjne paa Friskolen, men de blev beskæmmede, hvis de havde troet ved denne Lejlighed at kunne underkende den. Børnene lod sig ikke hæmme af, at der var saa mange fremmede til Stede, nej de baade fortalte og hørte og spurgte R. Hansen ud og bad ham fortælle, hvad der nu faldt dem ind at spørge om, alt som Børn kan spørge deres Forældre. Friskolens Venner, som var til Stede, var glade over at have overværet denne Prøve, hvor baade Børnene og Rasmus Hansen klarede sig saa godt. Fra Skolekommissionens Side bemærkedes intet, hverken Misfornøjelse over eller Tilfredshed med Skolens Tilstand. Men det heldige Udfald af denne Prøve havde sin store Betydning for Skolens Fremtid, thi nu begyndte den ene efter den anden at melde sig med deres Børn.

Om Foraaret 1857 var der igen Examen, men denne Gang havde Præsten kun Skoleforstanderne med. Skolens Venner havde som sidst givet Møde. Prøven faldt atter godt ud, og skønt Præsten var Skolens Modstander, blev han ved det Møde, han her havde sammen med glade Mennesker, ligesom revet med i Glæden og lod sin Fortrædelighed fare.

Den gamle Præst, Pastor Riis, blev afløst af en ny, Pastor Regoli, og da han havde været et Aar i Sog-
net, lod han sin Datter undervise i Friskolen. Der-
med var jo Kritiken fra den Side faldet bort, og det
var jo tilmed en stor Anbefaling, at Præsten lod sin
Datter gaa den offentlige Almueskole forbi, ud til
Friskolen paa Vejstrup Mark. Den havde nu bestaaet
tre Aar og besøgtes af 40 Børn. Nu fik den ogsaa
Tilgang fra Brudager Sogn, hvor Kristen Hansens
Søster boede, men da Skolevejen var for lang, dan-
nede der sig snart her en særskilt Friskolekreds, som
rejste Friskolen i Gravvænge.

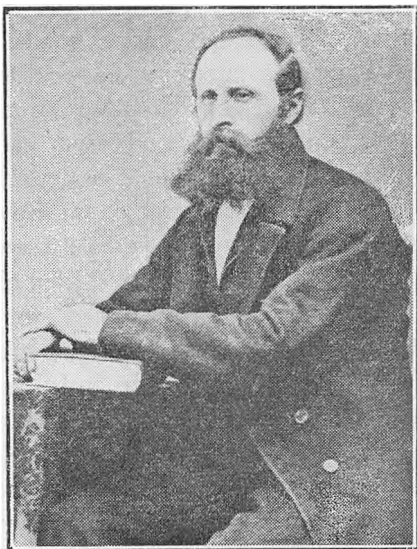
I Maj 1860 kom Fyns Biskop, Engelstoft, paa Be-
søg, og ogsaa denne Prøve faldt særdeles vel ud.
Bispen sagde til Kristen Hansen, at det glædede ham
at træffe Bønder, som havde saa megen Kærlighed
til Børneundervisningen, at de kunde gøre saa store
Ofre derfor, som her var gjort, og det glædede ham,
at man havde været saa heldig i Valget af Lærer. I
Skolens Protokol skrev Bispen: »Efter Anmodning
besøgte jeg Friskolen paa Vejstrup Mark den 16te
Maj 1860 og befandt, at den, saavel efter sin Plan
som efter Lærer Rasmus Hansens Lærergaver og Liv-
lighed og Klarhed maa antages at ville hæderlig til-
fredsstille de Fordringer, der kan gøres til Almue-
skolen og i enkelte Retninger overskrider samme.
Gymnastik savnes, men Skoleapparaterne var iøvrigt
meget gode«. (L. Frederiksen: Friskolebevægelsen S. 81).

Efter denne sidste Sejr kom der en afgørende For-
andring i Skolens ydre Stilling. Hidtil i de første
fire Aar havde Kristen Hansen været den, som havde
baaret Ansvaret for Skolens ydre Kaar og afholdt
Skolens Udgifter. Nu var der fire Mand foruden, som

i Forening med ham købte et Stykke Jord paa $3\frac{1}{2}$ Tønde Land, hvorpaa der kunde holdes to Køer. Her opførte de Skole og Beboelseslejlighed for Rasmus Hansen, og de sluttede den Overenskomst med ham, at saa længe han var Lærer for deres Børn, vilde de dyrke ham Jordlodden frit, vedligeholde Bygningen, og levere ham fornøden Ildebrændsel baade til sit eget og til Skolens Brug. Rasmus Hansen skulde da have Ejendommens Indtægter og desuden en aarlig Løn af 220 Kr. Nu kunde Rasmus Hansen gifte sig og i Efteraaret 1860 flytte ind i sin nye Lejlighed. »Nu havde Friskolen i Vejstrup rigtig sat Bo«, skriver Kristen Hansen, (L. Frederiksen: Friskolebevægelsen S. 62), »det var en velsignet Tid, og mens Tiden gik, bragte den fremdeles Grøde og Frugtbarhed for det begyndte Værk«, og Rasmus Hansen fortsatte sin Gerning som Friskolelærer i Vejstrup indtil sin Død i 1883, altsaa i et Tidsrum af 27 Aar. Hans gamle Husbond skriver i sin Redegørelse for Vejstrup Friskoles Udvikling, som jeg har fulgt: »Minderne om de Sejre, som Friskolen vandt, naar man ved Overhøringerne vilde den til Livs, samt Minderne om de glade Børn, der med straalende Øjne sang Lovsange, fordi de var komne i Skolen, hvor Livet var saa friskt, og Lyset skinnede saa klart, disse Minder er mig saa kære, og disse Oplevelser hører til mit Livs gladeste Dage«. (Friskolebevægelsen S. 62 sml. A. Uhrskov: Friskolefolk I S. 81—98.)

Men Kold var ikke den eneste, Rasmus Hansen havde været under Indflydelse af under det for ham saa lykkebringende og udviklende Ophold paa Dalby Højskole i Vinteren 1855—56, Kold havde ogsaa en Medlærer A. C. Poulsen-Dal, som fik Betydning for

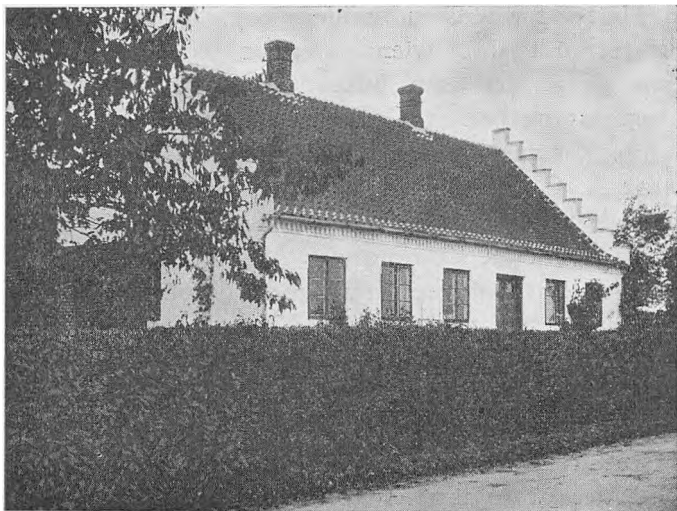
Rasmus Hansen. A. C. Poulsen var blevet grebet af Svend Grundtvigs Arbejde med Indsamling af danske Folkeminder, og han havde selv gjort et stort Arbejde for at faa den værdifulde Hindsholmsoverlevering optegnet, derunder Sagnene om Fynshoveds-

Rasmus Hansen.

manden, (se „Læreren og Samfundet“ 1914 I S. 37 sml. S. 41-43) Ogsaa Rasmus Hansen maatte rykke ud med de Folkesagn, som han kendte fra sin Barndom i Gudme og Gudbjærg, og de blev sendt ind til Svend Grundtvig i København, og de findes den Dag i Dag i Dansk Folkemindesamling paa det kongelige Bibliotek i København. Nogle af disse Optegnelser blev ogsaa trykt i Svend Grundtvigs fortrinlige Værk, Gamle danske Minder I—III 1854—61. Vi finder

her Optegnelser om Gudbjærgets Kirkelam, om Gudmes Kirkeso og Hesselagers Kirkehest, (II S. 256—57) og navnlig nogle fortrinlige Optegnelser om den naturlige Genfærdspløjning og de Forestillinger, som Gudmeegnens Folk knytter dertil. (III Nr. 114—115) Det var Optegnelser efter Svend Grundtvigs Hjerter, men

Vejstrup Friskole.

der var en Optegnelse, han var mindre tilfreds med, Rasmus Hansens Optegnelse om den berømte fynske Helligkilde, Regisse Kilde i Frørup eller som den hedder paa Folkemunde Rise Kilde, (Sml. Svendborg Amts Aarsskrift 1927 S. 16 ff, Danske Sagn III Nr. 1139, Fylla 1872 Nr. 45).

Rasmus Hansen meddeler, at Ricia prækede Kristendommen for Bønderne ved en Friers Fest, der blev afholdt hvert Aar, kort efter at de var færdige

med at saa deres Vaarsæd, men at hun blev ihjelslaaet med en Økse af en Mand i den rasende Mængde. Drabsmanden blev levende opslugt af Jorden, men en Kilde med det klareste Vand, den nuværende Risekilde, vældede frem, hvor Ricias Blod flød, og Bønderne antog Kristendommen, betagne af dette Under, og fejrede hvert Aar lige før St. Hansdag Ricia som en Martyr for Kristendommens Sag. Svend Grundtvig forholdt sig tvivlende overfor dette Sagn, hvor Ricia opfattedes som udsendt af selve den hellige Ansgarius og bad A. C. Poulsen om nærmere at udspørge Rasmus Hansen. I et Brev til Grundtvig fortæller A. C. Poulsen, Aug. 1856, at han personlig har talt med Rasmus Hansen i Vejstrup og gjort ham bekendt med Grundtvigs Mistanke, men R. H. forsikrede, at Optegnelsen var god, Fortællingen havde han fra sin Bedstemoder eller Moster, om hvem han med Sikkerhed vidste, at hun ikke havde læst sig det til. Navnene Ansgarius, Ricia og Freyers Torp var ægte.

Grundtvigs Mistvivl om Rasmus Hansens Optegnelse, der var fuldt berettiget for den ufolkelige Iklædnings Vedkommende, men næppe berettiget for Optegnelsens folkelige Kærne, havde den uheldige Virkning, at den fjærnedede Rasmus Hansen fra den grundtvigske Folkeminde-Indsamling, saa at han ikke kom til at optegne Folkesagn og andre Folkeminder til Svend Grundtvig, saaledes som Friskolelærerne Lars Frederiksen i Ryslinge, Didrik Johansen fra Nørre Lyndelse, Chr. Rasmussen Stenbæk i Ormslev, og mange flere Fynboer gjorde det. Men man maa jo ogsaa huske paa, at Rasmus Hansen i Friskolens første Aar, hvor den voksede langt ud over sin Op-

havsmands dristigste Drømme, maatte have fuldt op at gøre med at skaffe sig den nødvendige Uddannelse, saa det hele ikke skulde blive en March paa Stedet, men have Udviklings- og Vækstmuligheder. Først i 1870 tog han 45 Aar gammel et litterært Arbejde op. Morten Eskesen, Rasmus Hansens gode Ven, var 1869 begyndt at udgive sit Tidsskrift »Folkebladet Fylla«, der i 1876 blev afløst af »Højskolebladet«, der jo lever den Dag i Dag i bedste Velgaaende. »Fylla« er et Blad, der er berygtet for at være fuldt af grundtvigiansk Eftersnak, men der kan med Sandhed siges, at dette Blad, lige som de fleste Mennesker, er bedre end sit Rygte. Der findes andet end Bragesnak deri, der findes bl. a. en Mængde gode Folkemindeoptegnelser deri, som endnu ikke er almindelig kendt, deriblandt mangt og meget fra Rasmus Hansens egen Haand. Vi kan med Sikkerhed sige, at uden »Fylla« var Rasmus Hansen næppe kommet ind paa sit ikke helt betydningsløse Forfatter- skab, som Folkemindesamler og Folkelivsskildrer. Det vokser ud af de Tilløb dertil, som Rasmus Hansen har kunnet gøre i »Fylla«, hvor han efterhaanden uddanner sin egen gode folkelige Stil, i det mindste i sit Folkemindeforfatterskab; hans Indlæg for Friskolen kan jo være nok saa lovlige grundtvigianske.

Vi finder i Fyllas Aargang for 1870 først og fremmest det samme Sagn om Frederik den Sjette i Wien, som kendes i en saa ypperlig og festlig vestjysk Opskrift fra Fejlbergs Æ Kaargild, her fortalt af Faderen, Skræder Hans Hansen, i Gudme (Nr. 9), vi har Fortællinger om Slaget i Kongedybet (Nr. 10), om de fynske Dragoners Indhug ved Sehested (Nr. 17), og Farmoderens Fortællinger om Englænderkrigen 1807—14 (Nr. 17-19). Vi har Sagn om Svenskekrigen 1658 fortalt af Kristen Hansens Fader i Vejstrup, den 88-aarige Hans Kristensen (Nr. 28), og vi har Sagn

om kloge Præster fra Skaarup, Oure og Hesselager (Nr. 39, 45, 49, 50, 51). Desuden begynder Rasmus Hansen i denne Aargang 1870 sin udmærkede Serie til Kolds Mindekrans, hvor der er en Mængde og yderst livfulde Oplysninger om hans Lærer og Ven, Kristen Kold. (Nr. 31,32,34,36 og 37. sml. R. H.'s Mindebog S. 81 ff.). I tredie Aargang 1871 skriver han om »Folkeskikke og Folkesagn«, der knytter sig til Jordfællesskabets Tid og dettes Ophævelse, (Nr. 4 og 5), »Sagn om Kirker og Kirkevarer« (Nr. 22), og navnlig begynder han med at offentliggøre sine »Gamle Minder«, Farmoderens Fortællinger om sin Fader og hans Skæbne (Nr. 44-52, IV 1, 3, 5). I 4de Aargang fra 1872 har vi en Mængde Artikler vedrørende Friskolens Stilling, men ogsaa en udmærket Artikel om St. Hans Aften og Frørup Kilde (Nr. 44-45). I Aargangen 1873 offentliggør han »Nogle Blade af min Dagbog«, eller Mindet fra 1850 (Nr. 33, 37, 39, 41, 42), og desuden Sagn fra Vejstrup Sogn om den onde Herremand Niels Brink paa Tidselholt (Nr. 49, 51). I 1874 fremkommer der en ny Række Artikler om Kirker og Kirkevarer (Nr. 3-6) og en Folkelivsskildring, »Hans og Karen« (Nr. 46, 48, 52). I 1875 har vi foruden en Artikel om Spaniolerne paa Fyn (Nr. 16), Prøver af Folketro og Folkesagn om Ellefolk og Trolde. (Nr. 24)

Samme Aar, 1875, udkommer hans første Bog »Minder og Dagbogsblade fra 1848, 1849, 1850«. Denne Bog vækker ikke hans Ven, Morten Eskesens ubetingede Begejstring, og han skriver en ret advarende Artikel om den i »Fylla«, (1875 S. 365), hvor jo en Del af denne Bog Minderne fra 1850 allerede havde været offentliggjort. Sagen er den, at Rasmus Hansens Minder og Oplevelser fra Krigsaarene er en mærkelig virkelighedsnær Skildring af Soldaterlivet i Fred og Krig uden Retouchering af den Raahed og Smaalighed, som ofte klæbede ved baade Menigmand og Officerer i denne Krig, men netop derfor betydningsfuldt som Kildeskrift for alle, der vil have et usminket Billede af det danske Folk i Treaarskrigen. Det er en sjælden livfuld og virkelighedsfyldt Bog; jeg

ved ikke noget Sted at have læst en saa virkelighedsnær Skildring af en dansk Landsby, som ganske uventet bliver overrumplet af Tidenden om den kommende Krig, som i Rasmus Hansen Minder og Dagbogsblade fra Trearskrigen.

Aaret før Rasmus Hansens Død udkommer hans betydningsfuldste Bog »Gamle Minder I«, og umiddelbart efter hans Død »Gamle Minder II«, en utrykt Gamle Minder III har vi i »Dansk Folkemindesamling«. I Gamle Minder I og II samler Rasmus Hansen en stor Del af den Folkeoverlevering, han fra sin Barndom kendte fra Gudme og Gudbjærg, man kan sige, at første Del af Gamle Minder er en Gudmebog, hidrørende fra hans Moders og hans Svigermoders Fortællinger, som de kan huske fra deres Oldemoder født o. 1705. 2.den Del er en Gudbjærgbog, hvilende hovedsagelig paa hans Farmoders og de gamle Gudbjærgfolks Fortællinger. Rasmus Hansen siger selv i Forordet til første Samling af de Gamle Minder: »Vi har et gammelt Ord som siger: Alt smager af Karret. Og det skal indrømmes, at disse foreliggende Træk smager af min Fortælle- og Fremstillingsmaade, for ikke at nævne, at jeg har forudskikket Bemærkninger og tilføjet Slutninger her og der. Men jeg har intet ændret ved selve Sagnene, og jeg har gengivet Samtaler og fremstillet Tankesæt med den Troskab, Kærligheden til det menige Folk mellem Fædrene saa at sige nøder mig til. Hvad Kritikerne end kan have at sige derom, bedes de at drages til Minde, her hverken foreligger historiske Bidrag og endnu mindre poetiske Forsøg, men ret og slet Træk af Folkets Liv og Tankesæt, gengivne efter mundtlige Fortællinger«.

Med andre Ord Rasmus Hansen vægrer sig imod, at han skulde ønske sine gamle Minder opfattet som objektive strengt historiske Bidrag til Fortidens Liv, og endnu mere at det blot skulde være en selvopfundne, digterisk Fremstilling af, hvad de gamle led. Nej, det er slet og ret folkelig Sagnoverlevering om Fortidens Liv, bortset fra den Iklædning, Rasmus Hansen har givet disse Sagn, og de bør derfor bedømmes som folkelig Sagnoverlevering, der af sine Bærere har været fortalt i fuld Overbevisning om Sagnetes Overensstemmelse med Sandhed og Virkelighed. Gør man det, kan jeg i al Fald ikke komme til andet Resultat, end at Rasmus Hansens Gamle Minder I—III er et ganske overordentligt betydningsfuldt Kildeskrift, til det 18. Aarhundredes Folkeoverlevering og Folketro, som burde kendes langt mere, end hvad det gør nu. Det er ikke blot et Kildeskrift, som kan fryde en Folkemindforskers, en Historikers, en Sprogmands Hjerte, men det er ogsaa en Folkebog, velskrevet og letlæst som kun faa af den Art. Naturligvis maa disse Bøger læses med Kritik baade af læg og lærd, man maa paa Forhaand gøre sig klart, at dette mærkelige Forsøg paa at skrive Danmarkshistorie ud fra Folkeoverleveringens Vidnesbyrd naturligvis hviler paa en ensidig, paa mange Maader snæversynet og uretfærdig Almueopfattelse, som man derfor ikke har Lov til ganske umiddelbart at tage for objektiv historisk Sandhed, men som det det er, folkelig Fortælling om Fortidens Liv. Af de to Samlinger, Gudme- og Gudbjærgsamlingen, er den sidste utvivlsomt den bedste, naar det gælder at fremlægge virkelige historiske og kulturhistoriske Vidnesbyrd, den staar Virkeligheden saa

meget nærmere, som den er baseret paa hans elskede Farmoders Oplevelser i det særlig gammeldags Gudsbjærg fra Tiden omkring 1765, mens derimod Gudmebogen er fjærnet et Par Slægtled eller tre fra sin Oplevelsestid og derfor paa Forhaand mindre paalidelig, mindre troværdig. Forskellen imellem Kristian den Femte, Herremændenes og de vilde Dyrs Konge, og hans af Almuen saa højt elskede Søn, Frederik den Fjerde, er derfor blevet næsten uhyggelig grel.

Som Prøve paa Gamle Minder I.s Fremstilling anførtes S. 46—48 Kristian den Femte og S. 86 Frederik d. 4de og Lædefogden, af Gl. Minder II anførtes S. 152—53 (Oldermandsskiftet).

Foruden Tredie Bind af Gamle Minder, som ligger udgivet i Dansk Folkemindesamling, men hvoraf en Del af Stoffet fra Englænderkrigens Dage allerede er trykt i Fylla, saa har vi i Dansk Folkemindesamling Rasmus Hansens Hovedværk „Prøver af Folkesagn og Folketro“ liggende i Manuskript. Jeg haaber, at det før eller senere skal lykkes mig at faa gennemført Udgivelsen deraf. Det er efter min Mening ligesom Gamle Minder et stort og værdifuldt dansk Kulturværk med et overordentlig rigt og indtrængende Førstehaandskendskab til den østfynske Folketro og Sagnverden, som er det store Værks Kilde. Forfatterens Mening er ikke blot at fremlægge det store østfynske Folketrosstof, han fra sin Barndom og senere Liv raader over, men ogsaa efter bedste Ævne at give en Forklaring paa denne gamle Tro for Eftertidens Mennesker. Denne videnskabelige Stræben har sine iøjnefaldende Fortrin og sine ganske aabenbare Fejl. Til Fortrinene hører, at Forfatteren selv fra sin Barndom af har kendt og med den mest levende Samfølelse tilegnet sig denne

gamle Tro, som særlig hans elskede gamle Farmoder har næret, hvor ærlig gammeldags Kristendom og ældgammel nedarvet Tro har indgaaet en næsten uløselig Forbindelse med hinanden. Rasmus Hansen fremstiller derfor Folketroen ud af Oplevelse, og ikke som de fleste Folkemindeforskere af Faget ud fra Iagttagelse eller Studium. Til Gengæld kan man ikke sige andet end, at Studium af Folkemindelitteratur fra andre Egne af Danmark eller Norden end Østfyn i ret høj Grad savnes, Rasmus Hansen kommer derved ligesom til at mangle Perspektiv i sin egen Opfattelse af Folketroen. Hans Forsøg paa at kommentere Folketroen ved Hjælp af Bibelen, af Sagaerne derunder ogsaa Hauchs Torvald Vidførles Saga og hans elskede Lærer og Mester Grundtvigs Skrifter, er gennemgaaende ikke heldige, naar man skal se paa dem ud fra strengt folkemindevidenskabeligt Synspunkt. Men naar man saa tænker paa, hvorledes store Aander som Grundtvig og Heiberg har vaaset paa disse Omraader, Grundtvig saaledes i sin store nordiske Mytologi og i Bragesnak, saa finder man det i høj Grad anerkendelsesværdigt, hvad Rasmus Hansen har naaet uden virkelige Forbilleder og Mønstre og uden de ypperlige Hjælpemidler, vi i vore Dage har i Feilbergs Jysk Ordbog og andre lignende Værker; sikker og klar er han, naar det gælder om at fremstille virkelig østfynsk Folketro, usikker og famlende, af og til ogsaa fantastisk, naar det gælder at klare samme Folketros Oprindelse og Udvikling. Jeg tror, at det vil være bedst at give en Prøve af dette Værk, hvor det er ypperst, hvor man virkelig gennem det faar Kendskab og Forstaaelse af den gamle Folketro, og jeg vælger dertil Afsnittet om

Marer og Varulve, saa vil ogsaa Tilhørerne faa et Indtryk af netop denne Egns Sagnverden, og faa Kundskab om Rasmus Hansens virkelighedsstærke Fremstillingsævine. Rasmus Hansen tager sit Udgangspunkt i en Begivenhed, som siges at være gaet for sig i hans Fødeby Gudme, for snart halvandet hundrede Aar siden, altsaa omkring 1725.

Rasmus Jensens Søn Jens var Byens dygtigste Karl, men han led meget af Mareridt. Længe vidste han ikke Rede paa, hvad der egentlig plagede ham i Søvn, og han vilde helst bilde sig selv ind, det hele kun var en Drøm. Men en Nat kom han først i Seng imellem Midnat og Hanegal, som netop er Tiden, da Marerne driver deres Uvæsen. Han laa da ogsaa vaagen i Sengen, da han hørte noget rusle ude i Foderloen foran Karlekammeret. Han kaldte paa sin yngre Broder, der laa i Sengen hos ham. Lidt efter aabnedes Døren, og de saa begge en Kvindeskikkelse komme listende ind i Kammeret. Det var klart Maaneskin, og Jens mente tydeligt at kunne kende hende. Han hilste derfor og sagde: »God Aften. du har vist vildet dig i Nat, eller ogsaa gaar du i Søvn?» Skikkelsen svarede ikke, men gav et dybt Suk og gik ud af Døren. »Hvem var dog det? spurgte den yngre Broder. »Saa jeg ret, saa var det Peder Jensens Anne«. Næste Morgen fortalte de to Brødre deres Oplevelse ved Davrebordet, der var ogsaa to fremmede Huskoner kommet til Stede for at karte Uld. De frittede Karlen ordentlig ud for at faa at vide, hvem hun var. »Jeg har kun en Mening«, svarede Jens tilsidst. »Jeg saa hende kun i Maaneskin eller, om I vil, i Mørke, Jeg vil derfor ikke vedstaa det hverken for Gud eller Mennesker, men efter denne min Mening lignede hendes Skikkelse Peder Jensens Anne«. »Ha, ha!« tog den ene Kone Ordet. »Hun er ogsaa en Mare, den Tøs. Havde du holdt din Mund, havde du snart bleven mareredet«. »Ja, men jeg laa jo lysvaagen«, svarede Jens. »Det havde ikke hjulpet dig«, vedblev den fremmede Kone meget ivrigt. »Hvor tør du dog sige det saa frit, at hun er en Mare«, spurgte Konen i Gaarden. »Hendes Moder er en Heks«, svarede Husmandskonen. »Vel ved jeg, at der kan gro en ret Gren paa et kroget Træ, og vi maa ikke dømme Pigen haardere, end vi kan forsvare det for Gud og

Mennesker. Men at hun er en Mare, kan da snart ethvert Menneske se, ja, en Blind skal være nær ved at føle det med sin Kæp, for saa vidt de gamles Paastand er rigtig, at alle, hvis Øjenbryn gror sammen, er Marer. Men hvad det ellers vedkommer at dømme Pigen, da er det jo egentlig hendes Moder, vi dømmer. Det er hende, der har forsyndet sig!« Den første Huskone er ikke for at rykke ud med, hvad det er, at Pigens Moder skulde have gjort, men den anden fortæller, at hun for at slippe Fødselssmerte er krøbet gennem en Horseham, d. v. s. den Hinde, hvori et Føl er blevet født. »Med en saadan Hinde skal de gaa ud i Marken ved den dybeste Midnat, naar der hverken skinner Stjerner eller Maane, de skal nævne Djævelens Navn, krybe igennem Hammen, idet de siger nogle Ord, som jeg ikke vil nævne, da de gør et Kvindemenneske Skam«. »Vi vil heller ikke høre de Ord«, sagde Konen i Gaarden, »for hvad vi ikke ved, har vi ikke ondt af, og hvad vi ikke forstaar, er vi ikke fristet til at gøre. Og Gud fri hver kristen Mø for at høre dem.« »Men«, vedblev Huskonen, »naar en gør dette, mens hun endnu er Pige, slipper hun som Moder alle Smerter ved Børnefødsler. Og det er ikke alene det, at hun kan rejse sig og staa op straks, men under hele sit Svangerskab føler hun slet ingen Svaghed, men er saa stærk, som kun Mødre ellers er, naar de giver deres Børn Bryster.« »Men underligt er det«, siger den første Huskone, »at her gaar aabenbar det gamle Ord i Opfyldelse, hvad So forbryder, maa Gris bøde for, eftersom det jo er saadanne Kvindfolks Børn, der bliver Marer«. »Ja«, siger den anden Kone, »Vorherre har jo selv sagt, at han vil hjemløge Fædres Misgerninger paa Børn«. »Ja«, svarede den første, »men det kan jeg ikke lide ham for, hver skulde dog bøde for sit«. »Hold dig nu ikke klogere end Vorherre«, afbrød Manden i Gaarden, Rasmus Jensen, hende. »Se hellere lidt nøjere til, og du skal se, Vorherre og Mennesker er enige i det Stykke. Siger ikke han: »Jeg vil hjemløge Fædres Misgerninger paa Børn«; og siger Mennesker ikke: »Hvad So forbryder, skal Gris bøde for«. Men mindst af alt skulde vi lade Vorherre noget høre, han har bødet for det, vi alle har hrudt.« »Det siger Præsterne, han har«, svarede den ene Huskone, »men skal vi nu ogsaa tro, han har bødet for det, saadanne Kvinder har brudt? Hvad Fordel har saa jeg og andre Stakler, fordi vi har døjet, hvad han har lagt paa os? Er det dog ikke et Slags

Uret mod skikkelige Folk. Havde jeg vidst Rede og Rigtighed paa det hele, mens Tid var, jeg tror min sandten ogsaa, jeg havde puttet mig gennem en Horseham«. »Se nu vel til, du ikke forivrer dig«, afbrød Rasmus Jensen hende med Vægt. Det skal staa fast, at Vorherre har lidt for Alverdens Synder, saavel for deres, der dristig følger deres onde Lyster, som for deres, der gerne vilde, dersom det ikke var bagefter, men deraf følger just ikke, det gavner saadanne Kvinder noget, for salig bliver kun den, som tror Guds Ord. Men desuden er det ikke saa lige en Sag for dem, selv her i Tiden, som føder Børn uden Smerte: De har jo gjort dem lige med Fæet i et Stykke, og det siges for vist, at de bliver det i alle. Jeg har da hørt det af min Farmoder, der var en Kone af det Slags, som ikke findes under hver Busk, ikke i hver By og knap i hvert Land, at saadanne unaturlige Kvinder stod i samme Forhold til deres Børn, som ethvert Dyr stod til sine Unger. De kunde ikke elske dem som Mennesker, fordi Vorherre havde givet dem et Dyrehjærte til Straf for, de havde gjort dem gemene med Fæet. De kender altsaa ikke noget til Moderglæden, der jo efter Vorherres Ord rigelig skal kunne opveje Angsten og Smerterne, der er gaaet forud«. »Du er en god Mand at tale med«, svarede den Huskone, der havde ytret, at hun ikke kunde lide Vorherre, fordi han havde lidt for Heksenes Synder, »hos dig kan vi faa Sandhed at høre. Og Gud forlade mig den slemme Synd, at jeg sagde, jeg ogsaa havde krøbet gennem Horsehammen, havde jeg vidst det forud«. »Det gør han nok«, svarede Manden, »For han er i Sandhed god at bede«.

Rasmus Hansen fortsætter med at lade den unge Karl, Jens, Sønnen i Gaarden, der havde set den unge Pige i sit Kammer, spørge de to Huskoner ud om Marerne og lade dem fortælle videre derom ved Kartegilde, men her vil det være passende at afbryde. Jeg tror, at Tilhørerne vil have faaet et Indtryk af Ejendommeligheden ved Rasmus Hansens Fremstilling af Folketroen og for Resten ogsaa af Fortidens Historie i gamle Minder, han fører det frem i levende Samtale og ildfuld Drøftelse af Fol-

ketrens Problemer. Disse Samtaler er som Goethes Levnedsskildring, Digtning og Sandhed. De er Digtning ligesom Samtalerne i Snorres Kongesagaer, fordi det ikke er muligt Aarhundreder igennem at bevare en saadan Samtale eller Drøftelse i dramatisk Form, noget helt andet er det med et Sagn i episk Form, men de er Sandhed, fordi de er udsprunget af Mindet af ganske lignende Samtaler, som Rasmus Hansen selv har oplevet i sin Barndom og Ungdom. Derfor er han ogsaa i Stand til med saa fin en Karakteriseringsevne at tildele de enkelte optrædende Personer netop den Viden om Folkets Tro, som de efter deres Alder og Livsforhold virkelig er i Besiddelse af. Derfor er Rasmus Hansens Sagnoptegnelse i det hele og store saa beundringsværdig. Mens Tang Kristensen paa en vis Maade river Sagnene ud af deres naturlige Livsforhold for ligesom at samle tørrede Planter til sit Herbarium, saa gengiver Rasmus Hansen Sagnene og Troen med den Livsfriskhed, de har haft for ham fra hans tidligste Barndom af, fortalt først og fremmest af hans elskede gamle Farmoder. Det personlige spiller tit saa ringe Rolle for Tang Kristensen, Folkets personlige Forhold til den fra Fædrene nedarvede Tro, den større eller mindre Inderlighed, hvormed de enkelte Fortællere knytter sig til den gamle Digtning og Tro. Desværre dør Rasmus Hansen i forholdsvis ung Alder midt i sin sene og dybe Modning, blot 58 Aar gammel. Om han blot havde levet 20, ja 10 Aar til, saa havde han været et af vore bedste Navne indenfor den danske Folkemindelitteratur. Nu døde han, mens han alligevel kun var i sin Vorden. Dybere og sandere end nogen anden, selv gamle Feil-

berg, hvis Hundredaarsdag det i Overmorgen er, vilde han kunne have fremstillet den danske Folketro, de gamles Tro.

Lad mig til sidst fremdrage et andet Vidnesbyrd fra Rasmus Hansens Forfatterskab, hvor vi paa samme Maade, som i Fortællingen om Marerne, mærker hans Tilslutning til den gamle Folkeoverlevering, og hvor vi ligesom hører hans fynske Hjærteslaa. Jeg vælger et Stykke fra Gamle Minder II. (S. 220 f.) hvor Farmoderen har fortalt om Forholdet mellem Karle og Drengene i gamle Dage, hvorledes Karlene, der selv blev mishandlet i Kongens Tjeneste og paa Hovmarken, lod Pryglene videre gaa. En Karl, som havde ligget ved Rytteriet flere Aar, tvang, naar han kom sent hjem om Aftenen, Drengen til at staa op og trække hans lange Rytterstøvler af. Det maatte ikke ske ved Hjælp af en Støvleknægt eller med Hænderne, nej, han skulde tage Støvlerne mellem sine bare Laar, klemme dem haardt sammen og paa den Maade drage Støvlen af. Saaledes havde Karlen selv, sagde han, maattet gøre for Underofficeren, mens han laa ved Rytteriet, og det maatte jo saa høre med til god Orden. Drengen maatte derefter viske hans Støvler og stoppe dem med Halm indvendig, hvis de var vaade, og det skulde han ogsaa gøre nøgen. Karlen var slet ikke undseelig ved sin Færd, som han tværtimod roste sig af, og flere tog Skikken op efter ham. Pigerne og Køerne holdt det imidlertid for en gruelig Uskik og paastod, at Karlene ved saadan Færd gjorde Folks egne Huse til et Helvede, og af det Slags var der mere end nok, der var jo Skolen og Hovgaarden, og der var Soldatertjenesten, saa det var godt, saa

længe Folks egne Huse kunde have lidt Lighed med Himmerig. Da Karlene ikke lod til at ænse saadan Tale, tog Kvinderne Sagen fra en anden Side, idet Pigerne ligefrem nægtede at lege eller danse med Karle, der øvede en saadan Færd. Ja, hvis en af dem bejlede, var det en Aftale, at han fik sendt en Kurv med nogle Garnnøgler og Naale og saa nogle Teglstensbrokker. Det skulde sige ham, han kunde lave til at sy om sig selv, og mens han gjorde det, tørre sine Øjne paa en Teglsten. De fleste Karle gav Køb for saa megen Modstand, men de gjorde et Rim, hvori de udøste deres Harme, og det lød:

»Er det dog ikke et Helvedes Spil,
at Manden skal gøre, hvad Kællingen vill«

Men Konerne støttede Pigerne, og i Samlæg gjorde de et Svar til Karlernes Rim. Det lød saaledes:

»Nej, — det er bare Kærligheds Spil:
Pigerne kræver, hvad Hjærterne vill«

Denne Menneskeligheds- og Frihedsfølelse er saa karakteristisk for Østfynboerne, den har i højeste Grad præget to af deres bedste Mænd, Gaardmand Kristen Hansen i Vejstrup og hans Tjenestekarl Rasmus Hansen. Ved deres offervillige Hævden af Kærlighedens Ret til Børnenes Frigørelse fra legemlig Mishandling og sjælelig Underkuelse i den gamle Almueskole, har Østfynboerne øvet en uudslettelig Indsats i dansk folkelig Kultur. De har indpodet deres egen Friheds- og Kærligheds Aand i den gamle stivnede Soldaterskole, saa vi Landet over har faaet en fri og menneskelig Børneskole, hvor Børnene ikke faar deres Lærebog indterpet, men hvor de lærer at kende og elske Hjemstavn og Fædreland til Guds Ære. Bag

Mændene staar de østfynske Kvinder; de har i deres Kærlighed til Børnene som de svage og hjælpeløse drevet Mændene frem og, naar de var modløse eller vrangvillige, hævdet:

»Nej, det er bare Kærligheds Spil:
Kvinderne kræver, hvad Hjærterne vil.«

Denne Frihedstrang, denne Kærlighed, denne Menne- skelighedsfølelse, dette Had til legemlig og sjælelig Undertrykkelse af de svage, luer i Rasmus Hansens Bøger og gør dem til en Oplevelse for hver den, som engang har lært dem at kende. Jeg vil haabe, at mange af de her tilstedeværende Tid efter anden maa skaffe sig »Gamle Minder« i Hænde og læse dem, det er de ærlig og redelig værd.

Paa given Foranledning gør jeg opmærksom paa, at der findes en Række af Rasmus Hansens Sagnoptegnelser trykt i Fynsk Hjemstavn I—IV. Sagn fra Gudbjærg Nr. 1—15 saaledes i F. Hj. Is. 16, 29, 42, 62, 78, 111, 124, 157 f.; Sagn fra Gudme Nr. 1—19 i F. Hj. II s. 61, 107, 141, 174 f.; Sagn fra Veistrup i F. Hj. III s. 45 f. 93 f., 142 og 190 f. Sagn fra Oure og flere Steder Nr. 1—22 f. i F. Hj. IV s. 76 f., 124 f. og 138. Desuden er følgende Sagn i Tang Kristensens Danske Sagn optegnet eller meddelt af Rasmus Hansen: 1ste Række II G. 243 H. 227, 461, 517, III 1139. V Nr. 609 og 1576, VII 351, 352, 355, 362, 1112, 1124, 1197; 2den Række I Nr. 591, II G. Nr. 246, H 24, 33, 39, 49, 50: Jysk Almueliv Tillægsbind I Nr. 1071, III. Nr. 1835. Desuden findes i Friskolens Tidende 1894 II s. 318—20 og 322—325 et Uddrag af Prøver af Folkesagn og Folketro »Om Eftervarsler« ved V. Ben- nike. I Dansk Folkemindesamling findes foruden Gamle Minder III og det lige nævnte store Manuskript Prøver af Folkesagn og Folketro et Par Pakker med Manuskripter og Udkast af ret be- grænset Værd (DFS 1922 138 I-II), deriblandt dog et ret stort Manuskript »En Danmarkshistorie« og forskellige Folkelivsskild- ringe i mere digterisk Form (»Mads eller et forfejlet Liv«, »Kjeld og Magdalene«, »En Konemand« o. s. v.). Desværre er Rasmus

Hansens værdifulde Dagbogsoptegnelser fra Krigsaarene gaaer tabt, det samme gælder ogsaa Manuskriptet til »Minder fra min Barndom«, som Morten Eskesen har trykt i Rasmus Hansens Mindebog s. 3—78. Heri er ogsaa trykt »Til Kolds Mindekrans« (S. 81—143) Sange af Rasmus Hansen skrevne paa Sygelejet (S. 147—152) og endelig Mindetaler og Sange ved Rasmus Hansens Jordefærd (S. 155—176).

Hjemstavnen og Folkesindet.

Af Forstander Peder Bukh.

HVERT Folk har sin særlige Folkekarakter — som alle, der hører Folket til, vokser ud af ligesom Grenene af Stammen: Grenene kan være forskellige, men alle har i sig Stammes Tegning i Veddet, og Stammens Saft er også Livskraften i Grenene.

Hver enkelt i Folket har Folkestammens Tegning i Sjælen, og Livskraften strømmer fra Folket ud til den enkelte.

Ud af Folkets *Natur* og Folkets *Ånd* vokser Folkets ejendommelige *Åndsliv* og *Kulturliv*: i Kirke og Skole, Samfund og Hjem, Arbejde og Fest, Videnskab og Kunst. En Arv vi får som Danmarks Børn, og som vi i vor Tid i høj Grad trænger til at tage op, så det bliver en levende Arv: ikke gemt hen som Antikvitæt, men sat ind som Næring for et Nutidsliv efter Tidens Vilkaar og Fædrene værdigt. —

Navnlig i det 19. Århundrede er Folkenes Særpræg erkendt. Spøgende er f. Eks. de tre nærstående nordiske Folk karakteriseret i Sangen: »En Skål for de blinkende Søernes Bånd«, hvor vort Folk karakteriseres som mageligt. Et sådant karakteriserende Tillægsord trænger altid til nærmere Forklaring. Magelighe-

den hos vort Folk er ofte forbunden med og forveksles tit med en vis undselig Beskedenhed, der atter kan have Rod i en indre Sandhedstrang. Uffe blev antaget for magelig, men det skyldtes, at han ikke vilde bruge sine Evner til Pral, men til Dåd, han skyede al udvendig Demonstration (som Danskerne endnu, når vi kun med halvvejs Modvilje rejser os for National-sangen). Uffe vilde ikke ved at vise sine Evner skabe en Forventning, som Virkeligheden måske ikke kunde indfri, hellere overraske ved at kunne mere end ventet, når Opgaven virkelig lå for. »Føst nær der æ Nø o Fa'r, — kommer Jyden ud a Dar«, eller, som Blicher også siger: »Først sig beviser det danske Mod, når Døden begynder at kryste«.

Sagnets Hamletskikkelse ejer lignende Træk, men også som Hamlet fremtræder hos Shakespeare udtrykker han dybtliggende danske Karaktertræk (som Jørgen Bukdahl har vist) og afslører en farligere Hæmning for Handlekraft i dansk Folkesind end den oven for nævnte, nemlig Fantasteriet, Drømmen og Overvejelsen, der udmarver Slagkraften.

Afgørende for Udfaldet bliver i så Tilfælde Viljens Styrke, og fra gammel Tid har man i vort Folk forstået, at Viljestyrken ahang af Sindets indre Bundethed eller *Troskaben*. I vore tre Hovedsagnkredse: Siklingesagnene, Rolf Krake-sagnene og Starkad-sagnene prises Troskaben, mod Ægtefællen, mod den kårne Herre, mod Fædrenerven.

Og Sagndigtningen er god at bygge på, når det gælder Folkepsykologien. Derpå byggede Grundtvig for en stor Del sin Folkekarakteristik, som han f. Eks. udtrykker i Vendinger som: »Immer bejled' danske Helte mildt til Fredegodes Navn«, eller »Hjertelighed

er vor Perle«. Nu om Stunder bygger Folkepsykologien med Thorkild Gravlund i Spidsen («Dansk Folkekarakter» 1920, »Sysselbogen» 1931) på mange flere og vidt forskellige Enkeltheder, lige som man også i Stedet for at karakterisere Folket under et omtaler dets enkelte Dele og således knytter Folkekaraktistikken til *Hjemstavn* og dens historiske, sociale, erhvervsmæssige og geografiske Forhold.

Ganske kort skal her som Eksempel skitseres et Par Hovedtræk i det jydsk Sind.

1. *Det forstandsovervejende*: Fornuften hersker i overvejende Grad over Følelse og Fantasi (og tildels Vilje) hos Jyden. — Jyderne er de gamle (Fornuften), Sjællænderne de unge (Følelsen), Fynboerne Børnene (Fantasien). Skal en Sjællænder bejle, spørger han: Er hun ung, Fynboen spørger: Er hun køn, Jyden: Haar hun nøj! — Jyden siger: Kan det betale sig — og er i det hele tilbøjelig til at vurdere i Pengeværdi, selv et Højskoleophold: »A tøtt a håd fåt nok for de halvtredjehunner Kroner!«

Dette hænger sammen med en vis Realsans og Lyst til at vurdere, også moralsk. Jyden har Sans for Penge, navnlig de små Beløb: Skilling til Skilling bliver om sider Daler, men han vurderer også etisk. Er han en gue Mand? spørger en Jyde først over for en fremmed, mens Sjællænderen i Stedet for karakteriserer ham, finder hans Ejendommeligheder.

Jydsk Kristendom har sin Styrke i det etiske, fynsk i Stemningsfylden.

Jyden er prøvende, betænkelig, sindig. Tøv lidt! siger han.

a. *Det forstandsovervejende* hos Jyden kan blive til Påholdenhed («Du skal elske dine Specier af ganske

Hjerte og Sjæl og dine Stude som dig selv«), Retshaveri, Småtskårethed i det hele taget. Men i Jyder ligger samtidig en Drift til at regne med den store Tabel: »Når der skal være Gilde, så lad der blive Gilde!« Med en Blanding af Stædighed og Trofasthed kan Jyden sætte alle Hensyn til Side og bringe Ofre for Frihed, for Ret, for hvad han har kær (De »stærke Jyder«). En jydsk Soldat blev under Øvelserne kommanderet til at tage sin Forlovelsesring af for ikke at ridse Geværskæftet, men han vilde ikke: A holder for meget af min lille Marie, til a sku' lægge min Ring!

2. *Indesluttethed* — det er den anden jydsk Hovedegenskab, jeg vil nævne. Jyden er Ener — mere end Øboen. Søren Kierkegård er den typiske Jyde — som Grundtvig er Sjællænder. Jyden ser ind ad, er grublende, Øboen ser mere ud ad, efter Fællesskabet med de andre. På Sjælland siger man: »Du er da vel ikke folkesky«, og det betyder i en Sjællænders Mund omtrent så meget som: Du er da vel ikke sindsyg. Men Jyderne har alle (i alt Fald Vestjyderne) lidt Hang til at være folkesky. Selv når Jyderne handler, trækker de sig ind i sig selv og sætter Skel mellem sig og de andre. Sjællænderne laver Fester (Skovfester) alene for at kunne komme sammen med andre — og snakke. »Lad os snakke, mens vi er levende, når vi dør, kan vi gerne komme til at ligge ved Siden af en, der ingen Ting siger«, hedder det på Sjælland.

Den indesluttede Jyde knytter sin Sjæl til Naturen. Han har ikke så megen Sans for Naturens Skønhed som Øboen, ikke så megen æstetisk Sans, men han kan på næsten primitiv Vis føle sig dybt forbunden med den Natur, der omgiver ham (også Dyr og Fugle).

Hans Fædrelandskærlighed får ofte Karakter af Hjemstavnsfølelse (Hjemstavnsbevægelsen, også Hjemstavnsdigtningen er udgået fra Jylland), mens i alt Fald Sjællændernes Nationalfølelse har mere Tilknytning til Folket, er Landsmandsfølelse.

a. Den jyske Indesluttethed kan ofte være parret med en stærk Selvbevidsthed og Stejlhed. Det fari-sæiske frister Jyden. Alene det at han er Jyde giver ham et Plus frem for andre Danske — i hans egne Øjne! Ved Avertering fremhæves, at den pladssøgende er Jyde: »Undertegnede *Jyde* søger Plads. — En ung Karl (*Jyde*) søger Plads — o. s. v. Det er vist også rigtigt, at Jyderne foretrækker en Landsmand i snævrere Forstand til at repræsentere sig på Tinge og andet Steds; og jysk Lokalpatriotisme kan ofte både have snævre Grænser (Sønderjylland) og give sig pudsig Udslag. Da en sjællandsk Soldat byder en vestjysk Kammerat Skrå fra Ålborg, svares der: »Nej — a æ opfødt ved Ringkøwing Skro!«

b. Men den jyske Indesluttethed kan også være parret med sjælelig Blufærdighed. Jyden har svært ved at vise sine Følelser, og han taler sjældent om dem. Selve Ordet Følelse findes ikke i Jysk. I »E Bindstouw« fortælles om en Herremand, som efterstræber en ung Pige, som er ulykkelig derover. Moderen mærker dette og siger: »Hwa skæe do bette Ann?« Hon swår ett nøj o et andet end: »To de ved a ett, en ka ett altid vær lig' glå«.

Også på anden Måde viser Blicher i »E Bindstouw« Jydernes Uvilje mod at bruge stærkt følelsesbetonede Udtryk. Når man har hørt en Historie eller Vise siges ikke, som det vilde hedde i en Københavners Mund: »Det var da en henrivende Historie«, eller:

»Det var en uimodstæelig komisk Vise«. Nej, det hedder: »Den var ett så møj slem«, såh Kjen Muotes, eller: »Den var ett så møj tovele«, såh æ Skwolmejster. »Favre Ord gør ikke Kålen fed«, siger et jydsk Ord- sprog, eller: »Store Ord og Fyld (Fjer), det er let Last«.

Om sjællandsk — lollandsk, falstersk, bornholmsk m. m. — Folkekarakter skal her af Mangel på Kend- skab ikke siges noget. Man kan jo egentlig også kun tale om, hvad man selv har hjemme i. Ellers burde ved nærværende Lejlighed særlig det fynske Sind om- tales. — En Jyde kan komme til at elske dette (syd- fynske) Sind — det legende, lyse. Men det er svært at karakterisere, både dulgt og modsætningsrigt som det er. Fynboen holder ikke af det udprægede — eller ejer det i alt Fald ikke selv. En fynsk Husmand havde som Mundheld: »Det ka sejes — å det ka itte sejes — å det ka sejes i en ves Fåstand!« — Jamen det er jo Vrøvl, sagde man. »Det ka sejes!« svarede han, og længere fik man ham ikke.

Men dette er ikke Udtryk for Slaphed. Fynboerne er tværtimod adrætte (et fynsk Udtryk). De holder af at kappes og at være foran, og de har hyppigt været det. De har Fantasi og Livlighed til at forsøge det uprøvede (men er egentlig traditionsbundne). De har Idealitet og poetisk Stemning i Sindet til at gøre Livet til mere end Slid for Brødet (men er slet ikke mindre bundne til Pengeværdier end Jyderne! — det dølges kun mere). Livet, Hjemlivet, skal være mun- tert og skønt, med Stemning og Ånd over. H. C. An- dersen (og Mads Hansen) er Typen.

Hvad skyldes denne Forskel i Folketypen? »Det kommer af de skyggefulde Bøgetræer«, hedder det i

Sangen. Det er Skæmt, men hvem ved! Jylland har Nåletræer som Norge, og Jyden »stikker« som Nordmanden! Naturen præger Sindet mere, end man tror. Hvor »står« Jyden i Sind og Skind godt til Granplantagen! Heden og Havet — begge Dele er i det jydsk Folkesind. Og Fjorden! Man kan tale om en Limfjordsdigtning, en Limfjordsretning i vort Folkeliv, som kan påvises fra Kr. Kold over I. P. Jacobsen til Jakob Knudsen, Johs. V. Jensen, Skjoldborg, en realistisk Retning med et mandigt Krav om Ægthed. Eller tænk på Ligheden mellem sydfynsk Natur og Sind: det smilende blide, det dulgt mangfoldige — hvor er der Bund? »Af disse grønne Marker, af denne stolte Sø, har Danske lært i Tusind År at leve og at dø« (Valdemar Rørdam).

Og Folkepræget giver atter Egnen Karakter (der er den stadige Vekselvirkning). Hvis vi tænker på Sydfyn: Pynteligheden og Hyggen i Stuer, Haver og Huse, Gårdtyperne, Klædedragten — eller der kan nævnes Ting som de gamle Folkedanse, som havde sit Særpræg efter hver Egn. Ligeså Arbejdslivet (med dets særlige Skikke, Høstskikke o. s. v.)

Dog her skifter atter Årsag og Virkning: Jordens Beskaffenhed bestemmer over Arbejdets Art og Præg, og dette er igen medbestemmende på Folkekaraktærens Udvikling.

Det samme gælder Hjemstavnsens Beliggenhed i Riget (tænk på Forskellen på Vendelboen og Sønderjyden på den ene Side, Sjællænderen i Københavns Amt på den anden Side). Dertil kommer endelig historiske Forhold: Sønderjyderne Stilling som Grænsbefolkning, Bøndernes Undertrykkelsesgrad på de enkelte Egne, en Befolkningsdels Erhverv som Søfolk o. s. v., o. s. v.

Sådan knytter mangfoldige Tråde Hjemstavnen og Folkesindet sammen.

Det gælder også vort Land i sin Helhed. Dets Belliggenhed (så langt fra Kulturens Udgangspunkter) og dets Lidenhed har bestemt dets Historie (og dermed ogsaa Folkelivets Åndspræg). Der er en nøje Forbindelse mellem disse to geografiske Kendsgerninger og så vor hele *farefulde* Historie, hvor vort Folk Gang på Gang har maattet erfare, at ikke egne Kræfter holdt Folket i Live. Det kan svække den sunde Selvfølelse, men også stemme Sindet til det »Folkeliv af Guds Nåde«, som Grundtvig vilde, og som hans Vækkergerning (Højskolen) er et Led af.

Sådan vender vi tilbage til, hvad vi begyndte med: Forbindelsen mellem Folkesindet og Folkelivets eller Folkekulturens særlige Art og dermed også Folkets særegne Indsats. Men vi har set, at bag ved ligger igen Hjemstavnen, *dens* særlige Karakter. — Hvert Folk har sit at yde, men det kan kun blive i Stand dertil ved at være trofast mod sig selv. Vi skal værne om vort Folkesinds Egenart, men det sker, hvis hver enkelt — stor eller lille — Folkedel vogter på sin Ejendommelighed. Vort Lands Delthed i Øer og Halvøer har skabt den Mangfoldighed af Typer, hvis Sammenspil udgør vort Folkesinds Rigdom.

»Vort Land nævnes idelig det lille Danmark. »Lille« passer kun såvidt, at Jordomraadet er ikke meget udstrakt. Men vore Kyster er det. Folkemængden fylder ikke stort i Tal, men af Folketyper ejer Danmark en Rigdom. Dybe Karakterforskelle og stærk Udvikling af Særpræg har hjemme i det gamle, gæstfrie Lands vide Egne af menneskeligt Væsen. På dette Felt kan der ikke tales om, at Landet er lille, *Danmark er stort*« (Gravlund).

Deltagerliste.

1. Frøken Ingeborg Abild, Kongerslev Mejeri, Kongerslev.
2. Musiklærerinde Frøken Agnes Juhl-Andersen, Nyelandsvej 83, København.
3. Lærerinde Frøken Hanne Andersen, Bogø.
4. Ingeniør C. Andreasen, Kongensgade 31 B, Odense.
5. Skoleelev Hardy Andreasen, Kongensgade 31 B, Odense.
6. Lærerinde Frøken Eline Bak, Hornbæk Skole, Randers.
7. Cand. mag. R. L. Balslev, Rosenørns Allé 41, København.
8. Landmand Frode Bendixen, Humble.
9. Gaardejer Valdemar Bendixen, Humble.
10. Baron Berner-Schilden-Holsten, Langesø.
11. Malerinde Fru Kath. Blicher-Hansen, Middelfart.
12. Frøken Henriette Blædel, Hostrupvej 6², København.
13. Oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser, Viborg.
14. Fru Meta Bukh, Vejstrup.
15. Forstander Peder Bukh, Vejstrup.
16. Lærerinde Jensine Christensen, Vosmose, Vejstrup.
17. Fru Johanne Christensen, Fru Ingesvej 12, Sorø.
18. Pastor J. Chr. Clausen, Korinth.
19. Skolebestyrer Peder A. Dissing, Otterup.
20. fhv. Forstander Thøger Dissing, Vejstrup.
21. Friskolelærer Kr. J. Elkjær, Oure.
22. Arkivar Hans Ellekilde, »Dansk Folkemindesamling«, København.
23. Fru Sine Ellemann, Vejstrup.
24. Lærer N. M. Elling, Sønderlø.
25. Fru Inger M. Engelstoft, Køge.
26. Godsekspeditør L. Engelstoft, Køge.
27. Lærerinde Frøken Mine Eriksen, Hylke Skole, Hylke.

28. Fru Benta Fich, Karen Brahesvej 2 A, Odense.
29. Faktor Carl Genius Fich, Karen Brahesvej 2 A, Odense.
30. Mejerist Niels Frederiksen, Helsing Mejeri, Gørlev.
31. Lærer H. Chr. Frydendahl, Krarup Skole, Espe.
32. Bogbinder L. P. Fuglesang, Fruens Bøge.
33. Stud. mag. Chr. B. Graversen, Odense.
34. Adjunkt Frøken Gudrun Gregersen, Kongevej 100, Sønderborg.
35. Lærerinde Frøken A. Hansen, Græshave, Gloslunde.
36. Lærerinde Frøken Anna Hansen, Hessum, Otterup.
37. Bryggeriejer Chr. Hansen, Tved, Svendborg.
38. Lærerinde Frøken Ingeborg Hansen, Dronningensgade 100, Fredericia.
39. Lærerinde Frøken Mette Marie Hansen, Svanninge, Millinge.
40. Husejer Thorvald Hansen, Tved, Svendborg.
41. Bibliotekar Ejler Haugsted, Skt. Pauls Kirkeplads, Aarhus.
42. Overlæge O. Helms, Nakkebølle Fjord, Pejrup.
43. Amtsforvalter A. Holck, Maribo.
44. Pensionist J. P. C. Holck, Landsognet, Sorø.
45. Frøken Lizzie Holck, Nakskov.
46. Lærerinde Frøken Valborg Hougen, Kragerø, Norge.
47. Overlærer J. Høirup, Realskolen, Nyborg.
48. Kommunalærerinde Frøken Kath. Jakobsen, Tre Kroners Vej 7, Viborg.
49. Lærerinde Frøken Laura Jacobsen, Læborg, Vejen.
50. Overlærer J. P. C. Jarlund, Kalundborg.
51. Pastorinde Fru M. Jensen, Østervoldgade 85, Nyborg.
52. Seminarist Louis Jensen, Vejstrup.
53. Lærerinde Frøken Michella Jensen, Damgade 9, Rønne.
54. Gaardejer Peder Jensen, Nørregaard, Vejstrup.
55. Blomsterhandler Arthur Jones, Bredgade 18, København.
56. Proprietær Jørgensen, p. T. Tiselholt, Vejstrup.
57. Døvstummelærerinde Frøken Augusta Jørgensen, Kronprinsensgade 5, Nyborg.
58. Seminarielærer Knud Knudsen, Silkeborg.
59. Lektor Regnar Knudsen, »Klinten«, Vejlbj Krat, Risskov.
60. Amtmand Ove Koefoed, Ørkildshus, Svendborg.
61. Frøken Kristine Kristensen, Hadsten.
62. Dr. phil. Marius Kristensen, Lyngholmsvej 47, Vanløse.
63. Adjunkt Carl Langballe, Haslev.
64. Lærerinde Frøken Marie Larsen, Torpen, Humlebæk.

65. Lærerinde Frøken Sigrid Lind, Udby Pige hjem, Nr. Aaby.
 66. Skoleelev Vagn Aage Lind, — —
 67. Lærerinde Frøken Johanne Linderberg, Dr. Abildgaards
 Alle 8°, København.
 68. Dr. phil Vilhelm Lorenzen, Parkvænget 8, Hellerup.
 69. Typograf Carl Lunøe, København.
 70. Lærerinde Frøken Helga Madsen, Jerslev, Brønderslev,
 71. Husejer Anton Mikkelsen, »Solvang«, Vejstrup.
 72. Kaptajn, Baron Cai Schaffalitzky de Muckadell, København.
 73. Frøken Mathilde Møller, Slotsvænget, Hillerød.
 74. Museumsinspektør C. Neergaard, Nationalmuseet, Kbh.
 75. Lærer Kr. Nielsen, Vester Hæsinge.
 76. Lærerinde Fru Marie Nielsen, f. Dissing, Otterup.
 77. Kommunalærerinde Frøken Marie Nissen, Holmen, Vejle.
 78. Statsgeolog Dr. phil V. Nordmann, Melchiorplads 5°, Kø-
 benhavn Ø.
 79. Fru Nordmann — —
 80. Museumsinspektør Johs. Olsen, Svendborg.
 81. Friskolelærer Thorvald Olsen, Vester Hæsinge.
 82. Købmand Chr. Thygesen Pedersen, Døstrup, Sønderjylland.
 83. Lærerinde Frøken Jensine Pedersen, Ørslev.
 84. Fru Kristine Pedersen, Vosmose, Vejstrup.
 85. Lærer L. J. Pedersen, Uhre Skole, Brande.
 86. Bibliotekar T. Brandt Pedersen, Folkebiblioteket, Nyborg.
 87. Frøken Poulina Poulsen, Aalborg.
 88. Postbud H. P. Rasmussen, Otterup.
 89. Bryggeriejer H. P. Rasmussen, Refsvindinge.
 90. Fru Rasmussen, —
 91. Lærerinde Frøken Karen Rasmussen, St. Blichersgade 12°,
 Aalborg.
 92. Forfatterinde Frøken Christine Reimer, Falen 5, Odense.
 93. Lærerinde Frøken Ida Rosqvist, Lovisa, Finland.
 94. Seminarieelev Frøken Thora Skousen, Nykøbing Mors.
 95. Overretssagfører Erik Svarre, Køge.
 96. Fru Marie Svarre —
 97. Lærer N. Chr. Sørensen, Langaa Skole. Rygaard.
 98. Godsejer Poul Teisen, Tiselholt, Vejstrup.
 99. Frøken Esther Thamdrup, Aaboulevard 14°, København.
 100. Kommunalærer Redaktør J. Thamdrup, —
 101. Fru Oline Thamdrup, —

102. Redaktør Jens Therkelsen, Ringe.
 103. Kommunalærerinde Frøken Dagny Thomsen, Grønnegade 28, Rønne.
 104. Kommunalærerinde Frøken Hedvig Thomsen, Grønnegade 28, Rønne.
 105. Lærerinde Frøken Marie Valentin, Aagade 29, Nykøbing Mors.
 106. Døvtummelærerinde Frøken Johanne Weile, Dyrehavevej, Nyborg.
 107. Overdyrlæge E. Aagerup, Aalborg.
 108. Fru Aagerup, —
-

REDAKTIONSUDVALG:

- J. CHR. CLAUSEN, Sognepræst, Korinth.
THØGER DISSING, fhv. Højskoleforstander, Vejstrup.

REGNSKAB

FOR

»DET 9. DANSKE HJEMSTAVNS-STÆVNE«

28. JULI - 5. August 1931

INDTÆGT:

Betalt af Deltagerne	Kr. 4554,00
Tilskud fra Julius Skrikes Stiftelse.....	= 300,00
Svendborg Amts Skolefond	= 250,00
Landbosparekassen for Fyn	= 100,00
Svendborg og Omegns Sparekasse	= 50,00
Svendborg Bank	= 50,00
Indvundne Renter	= 21,00

Ialt... Kr. 5325,00

UDGIFT:

Kost og Lokaler m. v.	Kr. 1838,00
Honorar til Foredragsholdere.....	= 1147,00
Kørsel	= 823,50
Trykning af Program og Sange	= 334,90
Emblem	= 115,00
Leje af Dampskib	= 225,00
Kaffe i Ærøskøbing	= 106,00
Kundgørelser	= 56,65
Løbende Udgifter	= 230,10

= 4876,15

„Svendborg Amts hist. Samfund“
for Beretningen

= 448,85

Ialt. . Kr. 5325,00

„Birkely“, Vejstrup i Juni 1932.

Thøger Dissing.

Regnskabet er gennemgaaet, og der er intet fundet at bemærke.
Tiselholt d. 2/7 1932.

Poul Teisen.

Indholdsfortegnelse

for

Beretning om »Det 9. danske Hjemstavns-Stævne«

	Side
1. Lederens Beretning:.....	3
2. Statsgeolog Dr. phil. V. Nordmann: Sydøstfyns geologiske Forhold	51
3. Museumsinspektør C. Neergaard: Oltidsminderne i Gudme Herred.....	67
4. Dr. phil. Marius Kristensen: De sydfynske sted- navne	79
5. Magister Poul Andersen: Fynske Folkemaal... ..	86
6. Dr. phil. Vilh. Lorenzen: Sydfynske Herregaarde.	93
7. Dr. phil. Holger Hjelholt: Sydfynske Vandmøller	98
8. Overlæge O. Helms: Sydfyens Fugleliv.....	106
9. Stud. mag. Chr. B. Graversen: Vejstrup Aadal..	111
10. Lærer H. Chr. Frydendahl: Jernudvinding paa Fyn i gamle Dage.....	116
11. Museumsinspektør Johs. Olsen: Svendborg og Ørkild	121
12. Cand. mag. R. L. Balslev: Kansler Johan Friis.	127
13. Baron Cai Schaffalitzky de Muckadell: Niels Juel	145
14. Dr. phil. Marius Kristensen: Brødrene Wegener fra Gudbjerg.....	148
15. Valgmenighedspræst Anders Nørgaard: Den aande- lige Vækkelse i Sydøstfyn for 100 Aar siden	154
16. Bibliotekar Hans Ellekilde: Friskolelærer Rasmus Hansen i Vejstrup	163
17. Forstander Peder Bukh: Hjemstavnen og Folke- sindet	195

Desuden Deltagerliste og Regnskab.

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1933
25. BIND.

NYBORG
C. SCHØNEMANN'S BOGTRYKKERI
1933

REDAKTIONSUDVALG:

J. CHR. CLAUSEN, Præst, Korinth.

THØGER DISSING, fhv. Højskoleforstander, Vejstrup.

Kammerherre N. F. B. Sehested og hans arkæologiske Virksomhed.¹⁾

Af C. Neergaard.

I Juli 1814 foretog Professor Rasmus Nyerup, Nationalmuseets Medstifter, en Rejse til Fyen, som han har skildret i en lille Bog: „Nyerups antikvariske Rejse til Fyen“. Bogen er inddelt i forskellige Kapitler, af hvilke eet bærer Overskriften Kammerpasset, et andet Sjølevandringen og et tredje Axesamlingen. Axesamlingen danner Indledning i Bogen, og i dette Kapitel siger Nyerup, at det ikke er uden Ængstelse, at han har givet denne sin Rejse Tilnavnet antikvarisk, da den i hvert Fald kun kunde blive en antikvarisk Axesamling, fordi

¹⁾ Ved »Det 9. danske Hjemstavns-Stævne« holdt Museumsinspektør C. Neergaard et Foredrag ved Broholm Slot om Kammerherre N. F. B. Sehested. Dette Foredrag, men i ændret og betydelig udvidet Skikkelse, har Museumsinspektøren paa Reds Opfordring været saa velvillig at overlade os til nærværende Offentliggørelse i »Svendborg Amt«, Red. er meget taknemmelig for den Støtte og Velvillie, som derved er vist vort Arbejde.

Undertegnede har Ansvaret for Korrekturlæsningen, da Forholdene har medført, at Forfatteren ikke selv har kunnet besørge denne.

Th. D.

Oldgranskeren Professor Vedel Simonsen paa de fynske Oldsagers Mark nylig havde gjort saa overvættes rig en Høst og været saa omhyggelig med at bjærge alt, hvad bjærges kunde, at hans Efterkommere umulig kunde andet end i det højeste samle nogle faa Aks. Og han tilføjer, til Bestyrkelse heraf, at Gehejmekonferensraad Bülow paa Sanderumgaard — en af Datidens store Mæcener for Videnskab og Kunst — i et Brev havde udtalt til ham, at af Oldsager kunde han ikke vente at finde meget mere i Fyen, efter at Vedel Simonsen — der jo var født paa og senere ejede og beboede Herregaarden Elvedgaard mellem Odense og Bogense — havde været her. Hos mig, siger Bülow, har han gjort rent Bord.

Hvis Nyerup stod op af sin Grav og saa, hvad der siden Vedel Simonsens Tid er fremkommet af Oldsager og Oldtidsgrave, vilde han blive ganske forbløffet. Vedel Simonsens Indsamlinger, der iøvrigt af ham ogsaa fortsattes i mange følgende Aar efter 1814 (han døde først 1858), og som for Størstedelens Vedkommende er havnet i Nationalmuseet, er i Virkeligheden kun at betegne som en ubetydelig Akksesamling — for at blive i Nyerups Billedlignelse. Den egentlige Høst er først ret foregaaet i de henved 100 Aar, som er forløbne siden.

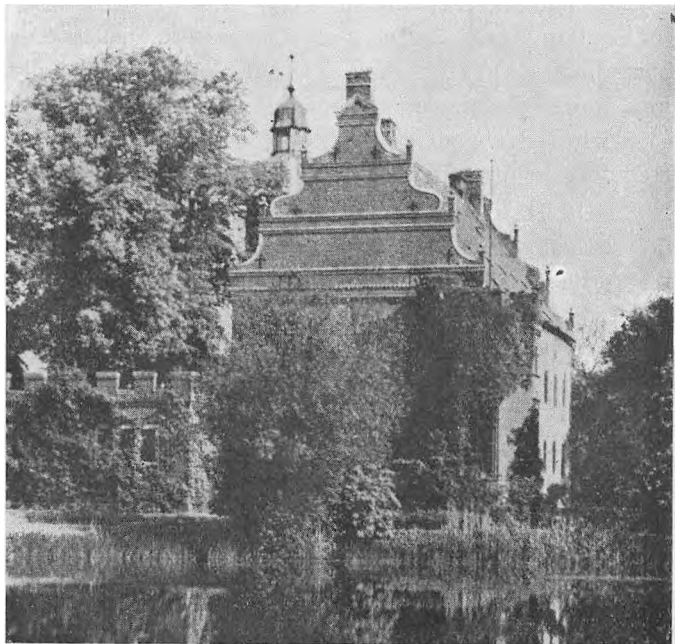
Indsamlingen af arkæologisk Materiale efter Nyerups og Vedel Simonsens Dage er skeet dels ved Nationalmuseets Undersøgelser i Marken, dels af de mange Proviinsmuseer, som efterhaanden er blevne oprettede i snart sagt alle Fyns Købstæder og nu saa smaat ogsaa har begyndt at vise sig i Landsbyer, dels endelig af private Oldsagsamlere og af tilfældige Findere.

Blandt de Privatmænd, der for Fyens Vedkommende i ganske særlig Grad har fremmet ikke alene Oldsagindsamlingen, men ogsaa Oldforskningen, lyser Navnet Sehested med en egen Glans.

Kammerherre N. F. B. Sehested.
Efter Maleri paa Broholm af Professor H. Chr. Jensen.

dermed kom ind i en stor Godsadministration med heraf følgende Hverv og Forpligtelser. Som Landmand udviklede han sig til en Dygtighed, og det var det praktiske Liv, der i hans yngre Aar og i hans bedste Maaddomsaar tog det meste af hans Tid.

Broholm Slot, set fra Sydøst.

Det er ikke saa lige at se, hvornaar Oldsagindsamling og Oldforskning har taget Sehested fangen. Interesser af den Art kommer jo almindeligvis heller ikke paa Dag og Time.

Der er dog næppe Tvivl om, at en bestemt arkæologisk Begivenhed, der faldt i hans yngre Aar, har sat en Spire i hans Sind og Tanker, som langt senere, under

gunstige Forhold, udfoldede sig og kom til at bære rig Frugt.

Det var Fremdragelsen i Aaret 1833 af „Broholm-Guldfundet“, en Guldskat fra Midten af 1. Aartusinde efter Chr. F., den efterromerske Jernalders Periode — et Guldfund, som næst efter Guldhornsfundene fra Gallchus i Sønderjylland er endnu den Dag i Dag det kostbareste samlede Guldfund, der er gjort i Danmark, med en Metalværdi af over 7000 Kr. (7144 Kr.) — De to Guldhorn havde tilsammen en Metalværdi af ca. 16,000 Kr.

Sehested beretter selv om Broholm-Guldfundets Fremdragelse paa følgende Maade:

Den 18. April 1833 blev der foretaget Pløjning af en lavtliggende Mark ved Broholm, der indtil faa Aar forinden havde været bevokset med Ellekrat. Krattet blev ryddet, Jorden opdyrket — den havde i 1833 været pløjet syv Gange. Da den unge Sehested kom ud i Marken for at tilse Arbejdet, (der dengang dreves ved Hoveri), saa han, at Bønderne holdt stille med Pløjningen og stod i Smaagrupper, indbyrdes samtalende. Avlsforvalteren meddelte ham da, at der ved Pløjningen var fremkommet nogle store Ringe af en gul Metalmasse.

Fundet var skeet paa den Maade, at en af Plovene under Arbejdet var bleven uklar. Da Plovkarlen følgelig ikke kunde styre den, kastede han den, som Skik er, naar en Rod eller lignende kommer for Skæret, om paa Siden, ryddede Hindringen bort med Plovstagen — og pløjede videre. Da han havde pløjet en Omgang og naaede tilbage til Stedet, hvor Stansningen var indtruffen, saa han da den Tingest glinse i Solen, som han nys havde ryddet af Plovskæret: en stor, gul Metalring. Tilligemed Drengen, der kørte Ploven, gav han sig til at skrabe i Jorden, og herved kom flere Stykker af det samme gule Metal til Syne. Hidlokket af denne deres

Skraben i Jorden, kom Folk fra Naboplovene til, og mange mindre Stykker af det samme gullige Metal gik saa i Plovfolkenes Lommer, uden at Forvalteren fik det at vide. Han kunde derfor kun sende Ladefogden ind til Broholm med 6 store Ringe.

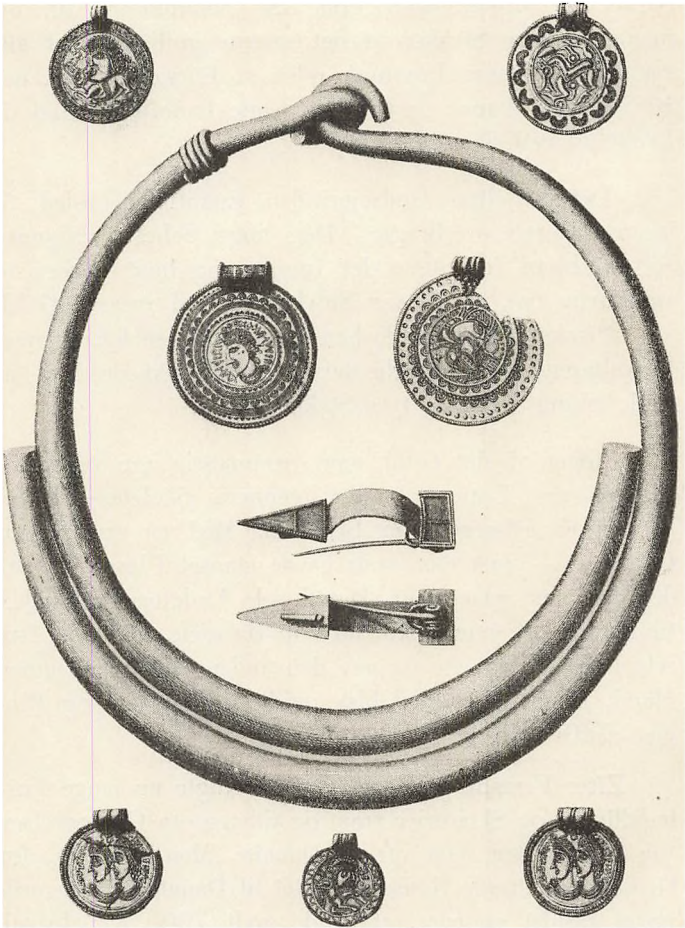
Det var altsaa Godsejerinden, Enkefru Sehested, til hvem Sagerne overbragtes. Den unge Sehested skyndte sig nu hjem for at se det fundne, og han overbeviste sig hurtigt om, at det var Smykkesager af massivt Guld.

Straks derefter ilede han ud til Findestedet, og med Forvalterens og en Arbejders Bistand lykkedes det at finde endnu nogle og tyve Stykker Guld.

Noget af det Guld, som uretmæssig var vandret i Plovfolkenes Lommer, blev gennem Skolelæreren ad en Omvej afleveret paa Broholm. Med en enkelt stor Guldring — just den, som havde stanset Ploven — var det dog nær gaaet galt. Den havde Ladefogden stukket til sig og lidt senere skilt ad i to Halvdele, af hvilke han selv beholdt den ene og gav den anden Del til en anden Mand. Denne Mislighed blev imidlertid opdaget og Ringen skaffet tilveje.

Efter Fremdragelsen af Fundet fulgte nu lange Forhandlinger og Skrivelser frem og tilbage om Godtgørelsen for Guldskatten. Det var jo Danefæ. Men dengang, før Grundloven, havde Godsejerne Ret til Danefæ. Sagen ordnedes tilsidst saaledes, at af de godt 7000 Kr., hvortil Fundets Metalværdi vurderedes, fik Plovkarlen 1000 Kr., Plovdrengen 1400 Kr. og Godsejerinden Resten.

Fundet bestod af 3 store Halsringe, 4 Armringe og en Del afhuggede Stykker af Ringe, endvidere af et Spænde, 7 Brakteater (Hængesmykker), nogle Barrer og andet, ialt 52 Guldstykker.

Den største Guldring, syv Brakteater, og et Spænde fra det store Broholm-Guldfund.

Fremdragelsen af en saa stor og kostbar Guldskat er selvsagt en Begivenhed, som den, der personlig har oplevet og overværet den, aldrig glemmer — saa sjældent som sligt skeer. Det var i 1639, at det første Guldhorn

blev fundet ved Gallehus: omtrent 100 Aar efter, i 1734, kom det andet Guldhorn for Dagens Lys, og saa atter 100 Aar efter, i 1833, fulgte det tredje betydelige Guldfund. Herefter skulde man næsten have Lov at vente et lignende stort Guldfund i 1930'erne, hvis man da ellers kan tro paa sligt.

Ved Fremdragelsen af dette store Broholm-Guldfund har altsaa N. F. B. Sehested medvirket i 1833.

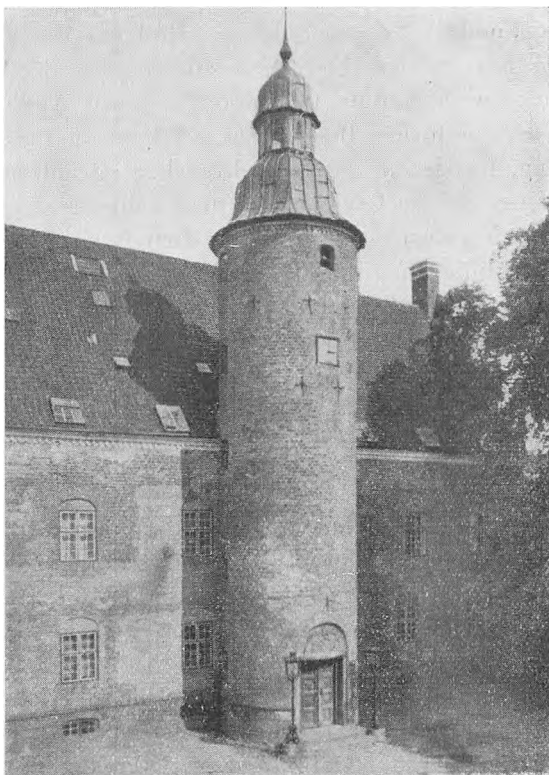
De nærmest følgende Aar af hans Liv bragte ham saa mange praktiske Opgaver af forskellig Art, at Tanken om Oldforskning foreløbig maatte ligge ham fjern. Paa den anden Side maa det ikke glemmes, at Jordbunden for Oldforskning dengang og i de efterfølgende Aartiere var gaustig. Det var den romantiske Periode i Danmarks Litteratur, da Digtere og Digtning ofte søgte tilbage til Danmarks glørværdige Oldtid og ældre Middelalder og hentede Emner derfra. Indsamling af Oldsager er tillige noget, som ligger paa mangfoldiges Vej, paa hele Landbefolkningens. Og saa er Oldsager i sig selv ret let forstaaelige for enhver, der vil se; de taler umiddelbart til Øje og Sind. Selveste Landets Kronprins og senere Konge, Frederik VII, var en begejstret Arkæolog, og derved kastedes en egen Glans over Arkæologien. Gamle Konferensraad Chr. Jürgensen Thomsen, Nationalmuseets første Direktør, og sammen med ham J. J. A. Worsaae gjorde Oldnordisk Museum i København europæisk berømt, og rundt om begyndte der efter Midten af det 19. Aarhundrede at dukke op, dels Provinsmuseer, dels store Privatsamlinger af Oldsager. Særlig blandt Godsejerstanden træffes i 2. Halvdel af det 19. Aarh. de største Oldsagsamlere. Der var Eksellencen, Generalpostdirektør Greve Danneberg-Samsøe til Nordfeld, der var Gehejmerraadinde Classen til Korselitze, der var Kammerherre Wichfeld paa Engestofte, Reventlow og Hol-

stein-Rathlou — for at nævne nogle Navne. Til denne Kreds af Oldsagsamlere indenfor Godsejerstanden sluttede sig saa paa et ret sent Trin i sit Liv Niels Frederik Bernhard Sehested.

Her maa dog straks et Punkt fremholdes, og det er, at medens alle de nysnævnte Godsbesiddere, delvis med en enkelt Undtagelse, kun var rene Oldsagsamlere og aldrig naaede ud over Samlerstadiet, blev Sehested ikke staaende ved dette Stadium, men gik langt videre. Da han havde stillet sig som Maal at skabe et Oldsagsmuseum, et Broholm-Museum, hvor alt, hvad der forelaa eller kunde fremdrages af Oldsager i Broholm-Egnen — et Areal af henved en Kvadratmils Størrelse — kunde bevares, blev han snart klar over, at en blot og bar Indsamling af Oldsagstoffet kun var en enkelt Side, en Halvhed, om man vil. Et Museums Opgave er ikke alene at samle og bevare Sagerne, men ogsaa at tolke dem, gøre dem levende, frugtbringende og oplysende for Almenheden.

Som den higende og stræbende Mand, Sehested var, stansede han kun ugerne paa Halvvejen. Han vilde føre de Opgaver, han havde stillet sig, til Bunde. Derfor blev Sehested tillige Oldforskeren, den Mand, som har beriget den forhistorisk-arkæologiske Litteratur med et stort og monumentalt Værk om „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm“ (1878), hvilket efter hans Død efterfulgtes af et andet og tilsvarende, om „Archæologiske Undersøgelser 1878—1881“, til hvilket han iøvrigt selv havde samlet det meste af Stoffet og tillige færdigskrevet en Del, og som kun Døden hindrede ham i ogsaa selv at bringe frem. Ved deres lødige Indhold og deres smukke Udstyrelse med mangfoldige Afbildninger i Tekst og paa talrige kobberstukne Tavler, udførte af Tidens bedste arkæologiske Tegnere, A. P. Madsen og J. Magnus-Petersen, vil disse to Værker alle

Dage bevare deres Værd som arkæologiske Kildeskrifter, og de vil alle Dage sikre deres Författer et smukt Navn indenfor dansk Oldforskning.

Hovedbygningen af Broholm Slot, set fra Gaarden.

Hvis der havde foreligget en Tilvækst-Protokol over Broholm-Samlingen, saaledes at man gennem den havde kunnet se, hvornaar Museet egentlig paabegyndtes, og hvorledes Tilvæksten er foregaaet, om i Spring og stødvis eller efter en jævnt forløbende Linie, vilde det have

været ganske interessant. Efter alt, hvad der foreligger og kan oplyses, eksisterer imidlertid ingen saadan Tilvækst-Protokol. De Oldsager, der øjensynlig er Enkeltfund, er saa godt som alle uden Nummer, og deres nøjagtige Findested kan saaledes ikke nu angives. Om de samlede Fund -- og de spiller i Broholm-Museet en stor, for ikke at sige den største Rolle -- er der derimod gennem de nævnte to Værker, gennem Afbildningerne og de udførlige Beskrivelser i Teksten al fornøden Oplysning, foruden at der er omhyggelige og indgaaende Redegørelser for de Grave eller Fundlokalteter af anden Art, hvor de paagældende Sager er fremdragne. I de to Værker er tillige angivet, i hvilke Aar de Udgravninger er foretaget, som har bragt de paagældende Oldsager for Dagens Lys. Heraf kan ses, at Udgravningerne og Undersøgelserne i Marken mest er foregaaet i den sidste halve Snes Aar af Sehesteds Liv, især fra 1875 af. Til dette Forhold og til Forklaringen deraf skal senere vendes tilbage.

Jeg er imidlertid bleven opmærksom paa, at Sehesteds Oldforskning dog gaar tilbage til et meget tidligere Tidspunkt end 1870'erne. Ikke dog til 1840'erne eller de allerførste Aar af 1850'erne. I den Periode var der paa anden Maade lagt Beslag paa den Tid, Godsadministrationen levede ham. Det er fra denne Periode, at hans 3 Smaaskrifter om Forholdet mellem Godsejer og Fæster skriver sig -- (Om Livsfæstes Overgang til Selvejendom (1849). Om Fæstetvungen (1850) og Om Forslaget om Tvangsloven (1852). -- et Forhold han betragtede paa meget sund og human Maade. Desuden skrev han nogle landøkonomiske Artikler i Aviser og Tidsskrifter, bl. a. om Guano og Patentgødning. Det var ogsaa i denne Periode, at han blev valgt til første Suppleant til Stænderforsamlingen. Og saa deltog han i sam-

me Periode, som den udpræget danske Mand, han var, for hvem Fædrelandets Ve og Vel stod over alt, i den slesvigske Treaarskrigs første Aar, i Begyndelsen som Herregaardsskytte, hvilket Korps han sammen med Etatsraad Carl de Neergaard til Gunderslevholm og andre havde været med til at oprette, derefter som Ordonansofficer.

Saavidt det kan ses, er det med Aaret 1854. at Sehesteds Oldforskning begynder rigtignok i det smaa. Her er det nu ganske ejendommeligt, næsten pudsigt at se, at det arkæologiske Fænomen, der til en Begyndelse optog ham, og som han granskede, var et saa ringe og uanseligt som vel mulig, noget som tilmed ikke skæppede i en Oldsagsamling, ikke heller skæppede synderlig i Videnskabens Gryder, og det var et Fænomen, som Sehested kaldte „Ildsteder fra Fortiden“.

Den Mand, som i sin Ungdom havde oplevet en saa enestaaende arkæologisk Begivenhed, som at se væltet op af Jorden for hans Fødder, de kostbareste Guldsager fra Oldtiden, smukt formede og delvis smukt forsirede, han nøjedes nu, 20 Aar efter, med Arbejde paa at afdække og undersøge en Række oldsagløse, med kul-sort Jord og Sten delvis fyldte Smaagruber under den jævne Markflade.

Det var disse, han benævnte „Ildsteder fra Fortiden“. Han beskriver dem saaledes: Det er rundagtige Fordybninger ned i den faste, naturlige Undergrund under Muldjorden, en Alen eller noget mere i Tværmaal og af tilsvarende Dybde, (senere udtaler han, at Ildstederne dog hyppig har vist sig at være noget større). Den øverste Halvdel af disse Gruber indeholdt Jord af lignende Art som den omgivende Jord eller Undergrund: den nederste Halvdel er derimod fyldt med Aske, hvori meget Kul og Kulstøv, og paa Grubernes Bund ligger haandstore Sten i et Antal af en halv Snes eller saa

omtrent; disse Sten er sædvanlig mere eller mindre forbrændte, ildskørnede eller i hvert Fald sodede. Derimod indeholdt Gruberne hverken brændte Menneskeben eller Spor af Oldsager.

Der foreligger fra Aaret 1860 en Udtalelse af Sehested om disse Ildsteder, og deri fortæller han, at han første Gang blev opmærksom paa dem for 6 Aar siden — altsaa i 1854 — ved at passere en nyanlagt Vej et Par Mil syd for Nyborg; her saa han ialt 4 Ildsteder. Senere, tilføjer han, har han set den Slags Ildsteder i Mængde paa hans egne Marker under Broholm, hvor de kommer tilsyne ved Dræning af Jorderne, idet de viser sig i Drængrøfternes lodrette Vægge. De optræder gerne i større eller mindre Antal sammen; paa en af hans Marker, omtrent 3 Tdr. Land stor, antager han, at der maa være over 100, (han tænker sikkert hermed bl. a. paa Møllegaardsmarken, hvor en meget stor Jernalders Gravplads blev, som siden nævnt, fremdraget). Senere oplyser han dog, at han ved fortsatte Undersøgelser er kommen til Erkendelse af, at en Del af Ildstederne i Virkeligheden er Grave, de saakaldte „Brandpletter“ fra Jernalderen.

Snart efter Fundet af de første Ildsteder har Sehested øjensynlig sat sig i Forbindelse med Oldnordisk Museum, og han har givet Meddelelse til Worsaae, som dengang var Chef for Institutionen „De antikvariske Mindesmærkers Bevaring“. Blandt Breve fra Sehested til Oldnordisk Museum, findes eet fra 1855, der begynder meget livfuldt og paa en for Sehested karakteristisk Vis saaledes:

„Hr. Professor Worsaae. Saa, nu tænker De vel, naar De seer disse Linier, at der er han sogu vist igen med sine Ildsteder. Jeg er virkelig ogsaa undselig ved at faa Udseende af, at have en saadan Ildstedsmani, at disse Sager

ligesom sprutter mig ud af Sidebenene. Imidlertid finder jeg det dog Pligt mod min Reputation at oplyse Dem om, at jeg ikke er hedere end, at jeg magelig kunde have holdt inde til belejliger Tid med de to sidste Ildsteder, som jeg fandt igaar her tætved, dersom Sagen ikke var i Collision med andre Omstændigheder. Jeg er nemlig stødt paa Ildstederne ved at dræne en Mark. Og nu beder jeg Dem med 3 à 4 Ord at sige mig, om det er af Interesse, at jeg lader vedkommende to Drængrøfter staa aabne for det første, eller jeg uden videre kan kaste dem til“.

Ind i Brevet har Worsaae lagt en lille Notits med Tegning af lignende Fordybninger med Kul fundne i en Bakke paa Langeland. Og han tilføjer: „Bestemmelse uvis. Intet fundet, som sikkert angiver Tiden“.

Sehested fortsatte i de nærmest følgende Aar Undersøgelserne af sine kære Ildsteder. I Somren 1860, da der i København holdtes det 8. skandinaviske Naturforsker-Møde, optræder Sehested med et lille Foredrag om Ildstederne. Mødet havde nemlig en etnografisk Sektion, hvis Ordfører Worsaae var, og det var i denne Sektion, at Sehested forelagde sine Iagttagelser.

Det vides ganske nøje, hvad Sehested har sagt. Thi kort efter Mødet sendte han Worsaae sit Manuskript, ledsaget af følgende karakteristiske Ord:

„For det Tilfælde, at alle vi berømte Mænds Udgydelser skulle prentes, sender jeg vedlagte Afskrift af min Beretning ved Naturforsker mødet om Ildsteder. For det Tilfælde, at saadan Beretning ikke skal trykkes, sender jeg den til Dem som en ordnet Optegnelse af de Brudstykker, jeg mundtlig har meddelt Dem, og som jeg venter at faa Lejlighed til at fortsætte“.

Worsaae var saa opmærksom at lade aftrykke Sehesteds Beretning i dens fulde Udstrækning i Bogen med

Forhandlingerne paa Naturforsker-Mødet. Det ses deraf, at Sehested vedblivende ikke er klar over, hvorledes Fænomenet skal forklares, og han ender derfor sin Beretning med at udtale, at disse grubeformede Fordybninger uden Tvivl fortjener Opmærksomhed, til hvilken han derfor anbefaler dem.

Efter Sehesteds Foredrag rejste en tilstedeværende svensk Oldforsker sig og udtalte, at lignende Fordybninger var trufne i Nærheden af Lund.

Sagen blev efterhaanden bekendt i Udlandet, og det følgende Aar, i 1861, søgte en Mand i Nordamerika, i Boston, Oplysning om, hvorvidt en Lighed mellem disse Ildsteder og nogle, der var fremdragne i Massachusets, kunde lede til den Slutning, at Ildstederne dér var Levninger fra Nordboeres Ophold i Amerika (!).

Ogsaa efter 1860 fortsatte Sehested trolig sine Ildsted-Undersøgelser, naar Lejlighed gaves, uden dog at observere noget nyt. Men da han i 1877 kom til Varde-Egnen og iagttog Jydepottebrændingen der, slog det ham straks, at denne Virksomhed kunde kaste Lys over hans kære Ildsteder og maaske forklare, hvorfra disse for en Del kunde hidrøre. Han tænker sig, at Pottebrændingen i Oldtiden er foregaaet paa noget nær samme Maade som Jydepottebrændingen i Nutiden. Oldtidens „Ildsteder“ skulde da modsvare de ganske vist noget større Ildhuller, som til Jydepottebrænding graves i Jorden, til Optagelse af Brændselsmaterialet: Lyngtørv. Jydepotterne, som skal „ildnes“, anbringes paa Tværstænger lagte over Hullets Overkant, og over Hullet er rejst et indtil 4 Alen højt „Tørrehus“ (Brandhuset), dannet i Form af en Art Tag af tætstillede Grene som en Slags Spær, og herudenom Lyngtørv.

I sit store Værk fra 1878 om „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm“ indføjer han et Af-

snit om Ildstederne og Jydepottebrændingen, og saa stærkt er han nu gaaet op i Sagen, at han yderligere studerede Jydepotteindustrien og i Aaret 1881 — Aaret før sin Død — udsendte som selvstændigt Tryk en Pjece om Jydepotteindustrien.

I al sin Ringhed er denne Ildsted-Historie et karakteristisk Udtryk for Sehesteds Arbejdsiver, for den Energi, med hvilken han forfulgte en Sag, som havde fanget hans Interesse, for at føre den til et godt Resultat. I mere end et kvart Aarhundrede sysselsatte Ildsted-Fænomenet ham. Om hans Tolkning er rigtig, er noget andet. Disse Ildsteder kunne maaske for en Del være almindelige Arnesteder eller være Levninger fra forskelligartet Virksomhed og hidrøre fra en stor Del af Oldtiden.

Man forstaar nu herefter særdeles vel, at da Sehested saa kastede sig over Studiet af Broholm-Egnens arkæologiske Forhold, dens jordfaste Oldtidsmindesmærker og dens Oldsager, maatte der komme noget stort og betydningsfuldt ud deraf.

Allerede forholdsvis tidlig var Sehested bleven opmærksom paa, at der ved Drængravning paa Broholms Jord under Markfladen foruden Ildstederne fandtes andre Oldtidslevninger og da navnlig Urnegrave fra Jernalderen.

Fra Aaret 1860 haves direkte Vidnesbyrd herom, idet Sehested da tilskrev Worsaae et Brev i den sædvanlige gemytlige Form, i hvilket Brev han anmodede om Besvarelse af følgende Spørgsmaal:

„Hvad kan det være for en Fyr, som jeg fandt igaar paa et højt Sted i Marken, hvor det vrimler med Ildsteder og Urner. Han laa i en Urne med simple Zirater, og Gravgodset bestod af en halv Snes Stykker Jærn, hvis Bestemmelse jeg ikke kan se for Rust, endvidere af et hundrede Stykker Bronze, dels itubrækkede Plader som af et Harnisk, dels brækkede Stænger“ osv. osv.

I Marginen af Brevet har Worsaae noteret, hvad disse for Sehested saa mystiske Sager i Virkeligheden er. Det er Brudstykker af nogle Bronzekar med Hank og Haandtag af Bronze, Kasserolle og Si, Bronzebeslag, Jærnkniive m. m.

Det er i denne Forbindelse værd at lægge Mærke til, at Sehested endnu ikke var saa greben af Oldforskningstrang i al Almindelighed, at han er gaaet i Gang med systematisk Undersøgelse af Urnegravpladsen i Møllegaardsmarken — thi det var her Fundet med „den sære Fyr“ med Bronze- og Jærnsagerne var gjort. Han fortæller i Slutningen af Brevet, at Dræningsarbejderne har fundet endnu 5 Urnegrave sammesteds, som han skal til nærmere at undersøge. Men dertil indskrænkede det sig i 1860.

Af hans Værk „Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm“ kan man se, at der i 1866 atter er gjort nogle Urnefund paa samme Mark, Møllegaardsmarken, og i 1873 fremdrages her en meget indholdsrig Grav: et temmelig stort Bronzekar fyldt med brændte Ben, men saa medtaget af Ælde og saa revnet, at det vilde falde fra hinanden, hvis ikke særlige Forholdsregler toges. Det blev derfor ompakket med vaadt Ler, og efter at dette var tørret, skubbet over paa en Bærebør og af to Mænd baaret ind til Broholm, til nærmere Undersøgelse og Behandling. I Avisnotitser blev det kort efter til, at Karret var fuldt af Guld og derfor saa tungt, at fire Mænd havde ondt ved at bære det (!). Desværre indskrænkede Guldet sig til en Fingerring og et lille Hængesmykke. Ellers var Gravgodset kun af uædelt Materiale; der var Brudstykker af Bronzekar, endvidere Jærnkniive, Bennaale og meget andet.

Men heller ikke disse Fund fra 1866 og 1873

foranledigede dengang nærmere systematiske Undersøgelser af Findestedet.

Saa kom Aaret 1875, og det er efter alt at dømme dette Aar, som sætter Skel i Sehesteds forhistorisk-arkæologiske Virksomhed.

Han kommer nu i Forbindelse med Arkæologen Henry Petersen, den senere saa bekendte og højtansete Direktør for Nationalmuseets 2. Afdeling, dengang en ung Mand paa 26 Aar, med nedarvet Kærlighed til Oldforskning — hans Fader ejede en udmærket Oldsagsamling —, med rige Kundskaber og stor Virkelyst, derhos ret en livsglad og varmtfølede Natur.

Det var Hensigten, at Henry Petersen skulde være Sehested behjælpelig dels med de Undersøgelser af Broholm-Egnens forhistorisk-arkæologiske Forhold, som denne havde planlagt, dels med det store Værk herover, som skulde offentliggøres, til Belysning af Kulturtilstande i den fjerne Oldtid i et snævert begrænset, lille Landomraade. En bedre Hjælper og Raadgiver kunde Sehested ikke have faaet, og omvendt blev for Henry Petersen hans lange Virke paa Broholm en Oplevelse, han senere i Tiden med en egen Glæde mindedes.

Til en Begyndelse skulde der nu sættes i Gang omfattende Undersøgelser af Fortidsmindesmærker paa og under Jordens Overflade. Sehested skriver selv i Fortalen til Bogen fra 1878, at Dr. Henry Petersen har deltaget i Størsteparten af Gravundersøgelserne, og at det er ham, han har at takke for den fagkyndige Ledelse af disse. Paa en egen Maade kommer dette ogsaa frem i Bogens Tekst. Ved Redegørelsen for den store Jernalders Gravplads i Møllegaardsmarken skriver Sehested konsekvent om Undersøgelserne her i 1875, da Henry Petersen er bleven hans betroede Medarbejder, og i 1876 som Overskrift over Redegørelserne: „Udgravet i 1875“ og „Ud-

gravet i 1876“, medens det om de Grave, som blev fremdragne paa samme Fundplads i 1860, 1866 og 1873 — altsaa før Henry Petersens Tid — kun hedder: „Optaget i 1860“, „Optaget i 1866“ og „Optaget i 1873“. Det er Forskellen i Udgravningsmetode, Sehested derved ligesom har villet antyde. Naa, nogle af Gravene fra 1860 og 1866 var ogsaa kun „optagne“ af Drængravere.

Ikke mindre bemærkelsesværdigt er det, at Sehested i Fortalen til Bogen fra 1878 udtaler, at han tidligere (3: før — 1875) kun har samlet, hvad der lejlighedsvis faldt for af Oldsager. Og han tilføjer, at fra Begyndelsen af denne Samletid kan der være en Snes Oldsagstykker, om hvilke han nu ikke veed, hvorvidt de virkelig er fundne indenfor den Kreds, der nu begrænser Broholm-Samlingens Findesteder.

Sehesteds Værk fra 1878 er en anselig Bog, et Pragtværk kan man kalde den, i Kvartformat, over 325 Sider stor og udstyret med nogle og halvtreds Plancher, hvoraf 46 er kobberstukne.

Han begynder med at redegøre for de jordfaste Oldtidsmindesmærker i Broholm-Egnen, bevarede og forsvundne: Stenalderens Storstensmindesmærker og Sten- og Bronzealderens Gravhøje. Af Storstensmindesmærker kan han berette om ikke mindre end 45 paa dette lille Landomraade, mest Langdysser. Gravhøjenes Antal her beløber sig til 200, men han tilføjer, at der ganske vist har været mange flere, men at han kun har optalt og kortlagt dem, han var sikker paa. Alle Gravhøjene indenfor Omraadet var nemlig forlængst overpløjede i mere eller mindre Grad, „da Befolkningen ingen Pietet nærer for disse Minder“, og det bedre lønner sig at opdyrke Gravhøjenes Jord.

Gennem disse høje Tal for de jordfaste Oldtidsminder i Broholm-Egnen faar man iøvrigt paa Forhaand

et klart Indtryk af, hvilken stor Bebyggelse denne Egn i Oldtiden maa have haft, og tillige hvor udmærket og taknemmeligt et Studieomraade, den maa være.

Dette Afsnit om de jordfaste Oldtidsmindesmærker indgaar paa en Maade som et Led i de Undersøgelser, Nationalmuseet siden 1873 systematisk har foretaget Landet over, med det Formaal at optage Sogn for Sogn, Herred for Herred, Beskrivelser baade af alle bevarede jordfaste Oldtidsmindesmærker og af de forsvundne saavidt mulig de, der endnu huskes af Stedets Befolkning, fremdeles at kortlægge Mindesmærkerne og de Oldsagfund, der Tid efter anden vides gjorte i Sognene og endnu kunde stedfæstes. For at kunne indenfor en nogenlunde rimelig Tidsgrænse faa et saadant Arbejde gennemført i hvert Fald i Hovedtrækkene; maatte Museet i den første Snest Aar stundom indskrænke sig til kun en enkelt eller et Par Dages Arbejde i det enkelte Sogn, hvad der ikke kunde give Fuldstændighed.

For Broholm-Egnens Vedkommende var der for Sehested ikke nogen hæmmende Tidsgrænse. Og saa havde han tillige den Fordel at være den stedkendte Mand, hvem Befolkningen gerne efter bedste Evne vilde være behjælpelig.

Af de bedst bevarede Storstensmindesmærker fra Stenalderen lod Sehested optage Skitse eller Grundplan, til Gengivelse i Værket. Hans Hjælpere paa dette Omraade var dels, men kun i mindre Grad, Reinhold Mejborg — senere kendt bl. a. som Undersøger og Tolker af gamle danske Bøndergaardene — dels den fortræffelige arkæologiske Tegner, Dyremaleren Kaptajn A. P. Madsen, med hvem Henry Petersen som dennes Ven formentlig havde bragt Sehested i Forbindelse.

Videre indeholder Bogen Redegørelse for de forskellige Undersøgelser af Stengrave, Gravhøje, Gravpladser

under Markflade, Oldtidskulturlag m. m., der var foretagne. Alene i 1875 blev der undersøgt 2 store Stenalderes Stengrave i Broholms Skov „Nyhavn“ og 14 overpløjede Gravhøje henhørende til en stor Højgruppe paa Tangegaards og Grønneskovs Mårker — gennemgaaende med godt Udbytte. Højene viste sig mest at hidrøre fra Bronzealderen. I 1876 undersøgtes 7 andre Høje, i 1877 derimod ingen.

Saa godt som alle disse Udgravninger er i Værket illustrerede ved Tegninger: Grundplaner og Snit, udførte med stor Omhu. Der foreligger overhovedet ikke fra den Periode bedre og grundigere Undersøgelser. Nuomstunder er Tekniken vel nok delvis en noget anden, baade med Hensyn til Undersøgelse og Afbildning. Nu spiller Fotografering en stor Rolle; den giver jo et mere objektivt Billede end en Kunstners Tegning.

En Hovedplads indenfor Sehesteds Gravninger spiller Undersøgelsen af den store Jernalderes Gravplads, der i det foregaaende nogle Gange er bleven nævnt. Den fandtes paa en Mark nær ved Broholm, kaldet Møllegaardsmarken, tæt under Pløjelaget. Gravene var hovedsagelig Urnegrave; dog fremdroges ogsaa en Del „Brandpletter“ (grubeformede Smaafordybninger med kulblandet Jord, brændte Menneskeben fra Ligbaalet og Smaaoldsager). I 1875 undersøgtes 41 Grave her, i 1876 33 (i 1877 ingen). I Aarene 1878—81 afdækkedes ikke mindre end 282 Grave o. a. her. Med de i Aarene 1860, 1866 og 1873 fremdragne Grave her beløber det samlede Antal af disse o. a. sig til 381.

I Tid spænder denne Gravplads over 2., 3. og 4. Aarhundrede efter Kr. F.; den strækker sig saaledes fra en senere Del af den romerske Jernalder et langt Stykke ind i Folkevandringstiden, fra hvilket sidste Kulturafsnit Størsteparten af Gravene hidrører.

Lerkar fra Gravpladsen paa Møllegaardsmarken.

I Urnegravene fandtes mellem de brændte Menneskeben, som rummedes i Lerkarrene, jævnlig Smaaoldsager, mest dog faa i Tal; hyppigst var det Kniv, Naal, Syl, Kam, Spænde, Ring, Bøjlenaal, Glasperler o. lign. Nogle Urnegrave indeholdt dog et ret stort Antal Oldsager. I Brandpletterne var Gravgoods derimod næsten altid sparsomt.

Lerkarrene i Urnegravene stod kun meget sjældent hele; de allerfleste var mere eller mindre revnede og trykkede itu. Adskillige var smukt ornamenterede i Tidens Stil. Gennemgaaende laa Urnegravene tæt sammen.

Hvor betydningsfuld denne Gravplads i Møllegaardsmarken ved Broholm er, vil bedst forstaas, naar det kan udtales, at den næst efter en Gravplads ved 'Kannikegaard paa Bornholm endnu den Dag i Dag er den største Gravplads fra den ældre Jernalder, som er fremdraget her i Landet -- Gravpladsen fra Kannikegaard hidrører tilmed gennemgaaende fra et noget ældre Tidsrum af den ældre Jernalder. Og saa maa det endda be-

mærkes, at Gravpladsen i Møllegaardsmarken sikkert langt fra er færdig undersøgt, i hvert Fald berettes det, at „det undersøgte Areal fremdeles kun udgør et ringe Parti af det Omraade, Gravpladsen kan beregnes at indtage“.

I videnskabelig Henseende har Gravpladsen i Møllegaardsmarken saaledes den største Værd. Det er et Fund, til hvilket Oldforskningen jævnlig tyer hen. Og saa er Fundet blevet beskrevet paa en efter Datidens Forhold saa fortræffelig Maade som vel mulig, og den er tillige belyst ved et saa rigt Afbildningsstof, som ikke før og knap nok ikke heller senere er bleven en saadan Jærnalders Gravplads til Del.

Det er i det hele i Detailbeskrivelsen, at Sehesteds Værk fra 1878 (og tillige det posthume Værk fra 1884) har sin Styrke. De store Oversigter, Redegørelsen for de forskellige Tidsafsnit og disses Kulturforhold, samt Jævnførelsen med tilsvarende Materiale andetsteds fra, det var ikke Sehesteds Maal. Dengang var iøvrigt heller ikke endnu en stærk kronologisk Inddeling af Oldtidens 3 Hovedperioder i mindre Tidsgrupper ret gennemført; og Oldsagstoffet var i det hele i Sammenligning med nu forholdsvis mindre af Omfang. Men just fordi Sehested saa udelukkende holdt sig til Detailundersøgelserne og tillige holdt sig til sin egen Hjemegns — Broholm-Egnens — arkæologiske Forhold, blev hans Værk fra 1878 af en saa sluttet Art. Derfor har det sit eget Præg og tillige sin Betydning.

Endnu paa 2 andre Jærnalders Gravpladser lod Sehested foretage Undersøgelser. Den ene fremdroges i Davrehøjsmarken ved Broholm, ikke langt fra Møllegaardsmarken. Her fandtes dog kun faa Grave. Den anden laa paa Langaa Mark. Her var der tidligere af Lodsejeren fundet et stort Antal Urnegrave. I 1877 fik

Lodsejeren Held til her yderligere at optage en mærkelig og ualmindelig indholdsrig Grav fra tidlig Jernalder. Fundet bestod af en stor Jernkjedel, hvori en Bronzekjedel og nogle Bronzekar, fremdeles Vognbeslag, Sværd, Skjoldbuler, 2 Guld-fingerringe, Lerkarskaar m. m. Alle de fundne Sager fra denne Kjedelgrav — paa de 2 Guld-fingerringe nær, der indsendtes til Nationalmuseet — overlod Lodsejeren til Broholm-Samlingen. Sehested lod derefter foretage Prøvegravninger i Marken, i umiddelbar Nærhed af Stedet, hvor Kjedelgraven var fremdraget, men havde kun Held til at finde enkelte Brandpletter. Disse bekræftede imidlertid, at der her engang har været en større Gravplads fra tidlig Jernalder.

Videre indeholdt Bogen fra 1878 saa en lang Redegørelse for de mangfoldige Stenalders Oldsager, mest enkeltfundne, som Broholm-Samlingen rummede. Med Flintspaaner og ringe Flintafslagninger, hvis Tal Sehested satte til mellem 3 og 4 Tusinde, beløb Stenalders-Samlingen sig i 1878 til ca. 8000 Stykker (herunder dog ikke medregnet Stenalderssagerne fra samlede Fund og fra Sehesteds Udgravninger). Tilvejebringelsen af dette store Materiale er ogsaa for en meget stor Del skeet i Perioden fra 1875 af. Sehested siger selv i Fortalen til sit Værk, at han, for at gøre Beskrivelsen af Egnen i arkæologisk Henseende saa fyldig som mulig, i de tre sidste Somre — det vil altsaa sige i 1875, 1876 og 1877 — har ladet indsamle efter en større Maalestok de Oldsager, der laa spredte paa Markerne.

Fraset Flintspaanerne og Flintafslagningerne klassificeres hele dette Stenalders Materiale efter Art, Bestemmelse og Brug. Paa dette Felt viser Sehested sig som Manden med det praktiske, uhildede Blik, Manden, der ikke vandrer blindt i de tidligere og sædvanemæssige Spor, naar de ikke synes ham heldige.

Ordet Flintkile var tidligere den gængse Betegnelse for Stenalderens Egværktøj, Økserne. Da Øksernes Nakkeparti kan være formet forskellig i de forskellige Tidsafsnit indenfor Stenalderen, som de tilhører, benævnes de nu spidsnakkede, brednakkede, tyndnakkede, tyknakkede Flintøkser etc. Paa Sehesteds Tid og før talte man derimod almindeligvis kun om Flintkiler uden Bane (∩: tyndnakkede) og Flintkiler med Bane (∩: tyknakkede) Økser.

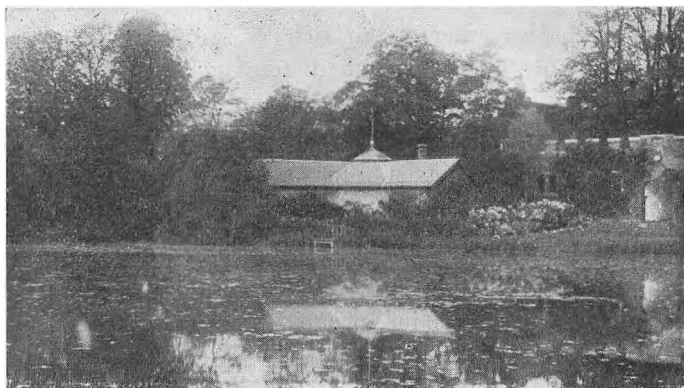
Sehested siger nu, at Betegnelsen „Flintkile uden Bane“ synes at indeholde en Modsigelse. En Kile er et Redskab, hvormed man spaltes noget ved at slaa paa dets Bane. Hvad der da ikke har nogen Bane, kan selvfølgelig ikke have været en Kile. Jeg foretrækker derfor, siger han, at bruge Benævnelsen Økser for denne Art Redskaber.

Heller ikke Betegnelsen „Kiler med Bane“ finder han heldig. En forholdsvis saa overmaade stor Del af samtlige Stenoldsager, som disse Kiler udgør, kan ikke udelukkende være Kiler, uagtet de ganske vist har Kilens Form. De maa have været Økser, altsaa beregnede til mere mangesidet Brug.

Saa er der Ordet „Økshammer“ for visse Arter af Stenredskaber i Økseform, med Skafthul og med Eg- og Nakkeparti. Ordet Økshammer forekommer Sehested et besynderligt Udtryk — og med Rette. En Hammer forudsættes at have en nogenlunde flad Bane, som kan bruges til at slaa med paa en Genstand, der skal drives eller udhamres. Da en saadan Bane imidlertid ikke er karakteristisk for alle disse Oldtids-Redskabers Nakke, vil jeg — siger Sehested — undgaa Benævnelsen Hammer.

For andre Redskabsformer finder eller foreslaar han helt nye Benævnelser. Han taler saaledes om næb- eller snabelformede Flintredskaber — det er saadanne, der nu med et iøvrigt bedre og mere sigende Navn kaldes

Bor. Han indfører Betegnelsen skæveggede Redskaber for en Oldsaggruppe, der forhen stundom gik under det mærkelige Navn Ismejsler, uagtet de sikkert ikke har haft noget med Is at gøre, og ikke heller har en Eg saa smal, at den berettiger til Benævnelsen Mejsel. Sehesteds Benævnelse er langt bedre, fordi den tog Sigte paa de paa-gældende Stykkers ejendommelige Egparti, hvis Eglinië ikke ligger i Stykkernes Midtplan, men i Flugt med den ene Bredside. De skæveggede Redskaber er de Flintstykker fra den ældre Stenalder, som nu kaldes Skiveøkser, fordi de er tildannede af en Flintskive — modsat Kærneøkserne, der er dannede af en Flintkærne.

Broholm Museum, set fra Sydøst.

Fremdeles indeholder Sehesteds Bog et større Afsnit om de mange Guldfund fra Jernalderen, som Tid efter anden er gjort i Broholm-Egnen — ingen anden Egn i Danmark kan iøvrigt blot tilnærmelsesvis opvise Mage dertil. Og saa er der endelig Afsnit om Maaltidspladser fra Oldtiden — et dengang endnu kun lidet kendt Fænomen —, om Brandsteder m. m.

Hele dette store Oldsagmateriale, som Sehested havde samlet og beskrevet, fik sin Plads i en særlig Mu-

seumsbygning, som han lod rejse i Broholm Park, i ganske ringe Afstand fra Hovedbygningen.

Sehested havde hermed naaet det Endemaal, han havde sat sig. Da han den 20. Februar 1878 skrev Fortalen til sit Værk, kunde han med Tilfredsstillelse se hen paa det Resultat, han rigtignok ogsaa med betydelige Ofre af Tid og Penge havde skabt. Til en vis Grad vilde det have været forstaaeligt, om han dermed havde be-
tragtet den Opgave, han selv havde stillet sig, færdig løst.

I Bogens Fortale bebuder han intet om en Fortsættelse af Arbejdet. Han skriver endog: „For saavidt mulig at bevare Tilstanden (o: med Hensyn til jordfaste Oldtidsmindesmærker), som den er, ville Udgravninger herefter blive meget sparsomt foretagne paa mit Omraade (o: paa selve Broholms Jorder).

Men Oldforskningen havde nu alligevel i saa høj Grad taget ham fangen, at han ikke kunde bryde af. Den blev hans kære Syssel, lige indtil Døden 4 Aar efter satte et Punktum.

I Løbet af denne sidste Periode fra 1878 til 1881 incl. slog han tildels ind paa nye Spor. Han vilde, som det senere blev skrevet, sætte sig ind i Oldtidsfolkernes Levevis. Som den praktiske Mand, han var, kastede han sig nu over praktiske Forsøg vedrørende Tilvirkning og Brug af Stenalderens Redskaber. Han godtgjorde derved, at Stenalderens (o: den yngre Stenalder) Redskaber virkelig er meget anvendelige til Arbejdsbrug, og han paaviste Maader, hvorpaa de i hvert Fald kunde være bleven tildannede og mulig ogsaa for en Del er det. Paa dette Punkt indtager Sehested en Særstilling. Ingen havde før ham, og ingen har efter ham, foretaget disse praktiske Forsøg i saa stort et Omfang og saa konsekvent.

Enderesultatet heraf blev et Bjælkehus, som han i 1879 lod rejse i Broholm Park, tæt ved Museumsbygningen, under Anvendelse udelukkende af slebne Flintredskaber til Fældning af de fornødne Træer, til Tilhugning af Bjælkerne og til de forskellige Tømmerkonstruktioner, Husets Bygning og Indretning krævede.

Dette Hus er en praktisk Mands energiske Forsøg paa at vise, hvor gode til Arbejdsbrug den yngre Sten-

Bjælkehuset i Broholm Park

alders Redskaber var og hvor forholdsvis let at haandtere. Men ogsaa et Kuriosum, kunde man fristes til at kalde det. Thi naar man nu betragter, under hvor mangfoldige Skikkelser de slebne Flintøkser kan optræde som Følge af Beskadigelser og Brug: ny Ophugning af Nakke, ny Tilhugning af Eg til Slibning, Afkortning af Økserne ved Brug og gentagne Opslibninger af Egpartiet etc. etc., kan man paa Forhaand være klar over, at de slebne Flintøkser har været dagligdags Redskaber, ypperlig egnede til alskens Brug og da især for Folk,

der ikke kendte andre Redskaber og fra Barnsben var fortrolige med dem.

Over de forskellige praktiske Forsøg førte Sehested nøje Regnskab, og han nedskrev alt, hvad der vedkom Sagen, til Brug for et planlagt nyt Bind over Broholm-Egnens arkæologiske Forhold. Disse praktiske Forsøg gjaldt tillige Tilslibning af Flint, Boring af Huller i blødere Stenarter, Savning i Træ, Skrabning af Ben etc. etc.

Det vilde utvivlsomt have været ham en stor Tilfredsstillelse selv at kunne føre hele dette Materiale frem, til Offentlighedens Kundskab. Men Døden hindrede ham heri, — paa Naturforsker mødet i Stockholm 1880 gav han dog en foreløbig Meddelelse om sine praktiske Forsøg med Stenalders-Redskaber. — Han gik bort i Januar 1882. Men hans Efterladte bistaaede af Henry Petersen, der lige til det sidste var hans tro Hjælper og Raadgiver og tillige deltog i de fleste af Undersøgelserne i de sidste Aar, samt bistaaede af Sehesteds mangeaarige Sekretær J. B. Thodberg, fuldførte og udgav 2 Aar senere Bogen, der udkom under Titlen: „Archæologiske Undersøgelser 1878—81“. Som Udgiver staar den ældste af Sønnerne, Hannibal Sehested.

Det er et Værk i samme Format og monumentale Udstyrelse som Forgængereren, med mange kobberstukne Tavler (ligeledes udførte af A. P. Madsen og J. Magnus-Petersen) og indeholdende Redegørelser for de i Aarene 1878—81 foretagne forskelligartede Udgravninger — samt det store Afsnit om Sehesteds praktiske Forsøg med Stenredskaber.

I Perioden 1878—81 fortsættes, som tidligere nævnt, Undersøgelsen af den store Jernalders Gravplads i Møllegaardsmarken ved Broholm — og det tilmed i stort Omfang. I 1878 afdækkedes 52 Grave o. a., i 1879 kun 10,

men i 1880 ikke mindre end 78 og i 1881 142. Det samlede Antal Grave o. a. fra disse Aar beløber sig saaledes til 282. I Art og Indhold svarede de i det hele til de tidligere fremdragne; langt overvejende var det Urnegrave, men ogsaa en Del „Brandpletter“ forefandtes. Fra denne Sehesteds Undersøgelse af Gravpladsen i Møllegaardsmarken har J. Magnus-Petersen udført et karakteristisk Billede. Man ser Sehested staaende i Ridedragt og betragtede et Par Lerkar, som en Arbejder just har fremdraget.

Dernæst undersøgte en Snes overpløjede Høje paa Oure, Hesselager og Hesselagergaards Marker, beliggende i nær Tilslutning til de 19 overpløjede Høje, som blev udgravede i Perioden før 1878. Ligesom disse hidrørte de fra Stenalder, men især Bronzealder.

I Perioden 1878—81 forlagde Sehested imidlertid ogsaa sine Udgravninger til Jylland. Aar 1870 havde han nemlig erhvervet Ejendommen Addit Skov i Silkeborg-Eggen, syd for Salten Langsø, og ved nærmere Undersøgelse viste det sig, at ogsaa denne Ejendom var ganske rig paa Fortidslevninger. En halv Snes Gravhøje her blev da gjort til Genstand for Undersøgelse, tildels med ganske godt Udbytte. Men den mærkeligste Fortidslevning viste sig at være en c. 50 Tdr. Land stor Plads i Addit Skov, i Folkemunde almindelig kaldet „Kirkegaarden“. Dette Terræn var helt over dækket af en Mængde lang- og fladagtige, sammenstødende Stenlægninger, der afgrænsede og indhegnede firsidede, som Terrasser afgravede mindre Jordstykker. Om disse fladagtige Stenlægninger udtaler Sehested, at de absolut ikke — som man maaske paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tro — var sammenfaldne Stengærder. Desuden forefandtes paa „Kirkegaarden“ en Del lave, rundagtige Stenlægninger, i Form nærmest mindende om de saakaldte „Stenrøser“.

Sehested lod hele Pladsen kortlægge og foretage nogle Prøvegravninger, dels i de indhegnede, firsidede Jordstykker — dog uden her at finde noget som helst til Forklaring af Fænomenet —, dels i de fladagtige Stenlægninger og i enkelte af „Stenrøserne“. Her fandtes sædvanligvis flere eller færre Lerkarskaar, liggende spredt imellem Stenene. Fra en Stenlægning stammer endvidere et lille Brudstykke af en forgyldt Bronzeplade med Ornamenter i den yngre Jernalders Stil.

Sehesteds Undersøgelse af „Kirkegaarden“ i Addit Skov fandt i Virkeligheden Sted allerede i 1877 og fortsattes i 1878, men den blev af ham ikke medtaget i Værket fra 1878 — dels vel fordi dette udelukkende omhandlede selve Broholm-Egnens arkæologiske Forhold, dels fordi det var hans Agt at forelægge denne Undersøgelse i en selvstændig Afhandling — paa lignende Maade som han offentliggjorde sine Undersøgelser over Jydepottindustrien i et eget, lille Skrift. Døden hindrede ham imidlertid heri. Hvorledes han har villet forklare de stenindhegnede, firsidede Smaapladses og „Stenrøserne“ i Addit Skov, vides ikke. Der er dog nu næppe Tvivl om, at Indhegningerne er Dyrkningsstykker, Levninger fra Agerbrug i sildig Oldtid, og at „Stenrøserne“ er fremkomne ved, at Sten er sankede i Bunker, for at Pladserne kunde ryddeliggøres til Dyrkning. Mere eller mindre tilsvarende Fænomener kendes andetsteds i Jylland, bl. a. just i Silkeborg-Egnen.

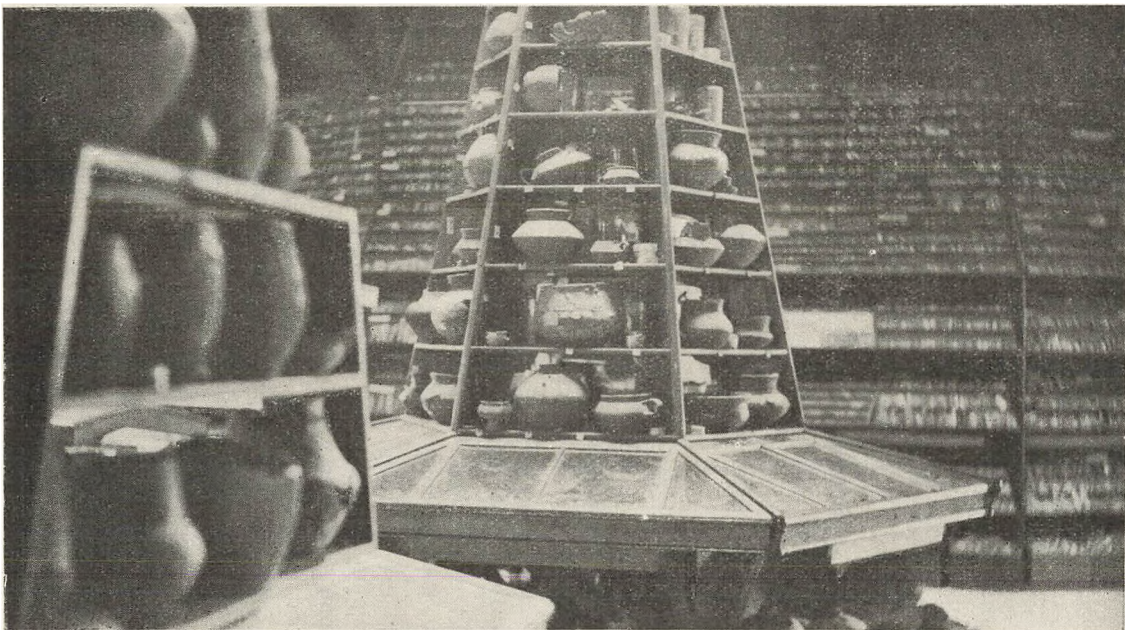
Helt udenfor disse Undersøgelser ved Addit staar endelig en lille Gravning, som Sehested i Foraaret 1880 lod foretage i den bekendte Køkkenmødding fra ældre Stenalder ved Mejlgaard paa Djursland. Ogsaa for den redegøres omhyggelig i Værket.

Ved disse forskellige Undersøgelser og Udgravninger i 1878—81 og paa anden Maade øgedes Broholm-Mu-

seets Indhold efterhaanden i meget betydelig Grad. I 1878 angiver Sehested selv, at hans Oldsagsamling omfattede c. 10,000 Stykker. Ganske klart er det imidlertid ikke, om der i dette Tal er medindbefattet eller ej de c. 3—4 Tusinde Flintspaaner og Flintafslagninger, der stod hengemt. Disse mange Flintstykker repræsenterer i hvert Fald et mindre værdifuldt Oldsagsmateriale. Men faa Aar efter er Stenalders-Samlingen ifølge en tabellarisk og meget specificeret Redegørelse i Sehesteds posthume Værk fra 1884 optalt til c. 72,000 Stykker, herunder endda ikke medregnet Sagerne fra samlede Fund og fra Sehesteds egne Udgravninger. For at man imidlertid ikke skal blive altfor forbløffet over det høje Antal, og Samlingens tilsyneladende overmaade store Vækst efter Udgangen af 1877, maa bemærkes, at Kategorien Flintskrabere, „tildels usorterede“, opgøres til ikke mindre end c. 28,000 Stykker, Flintknuder til c. 17,000, næb- eller snabelformede Redskaber til c. 5000 og Flintflækker til c. 4000. Disse fire lidet betydningsfulde Kategorier udgør saaledes tilsammen ikke mindre end c. 54,000 Stykker eller omtrent 3 Fjerdedele af den almindelige Stenalders-Samlings Indhold.

Hvad der af Oldsagsamlingen er udstillet i Museet, ligger eller staar for en stor Del paa aabne Hylder, som strækker sig Bygningens Sidevægge rundt, fra Gulv til Loft. Der er kun forholdsvis faa Pultmontrer.

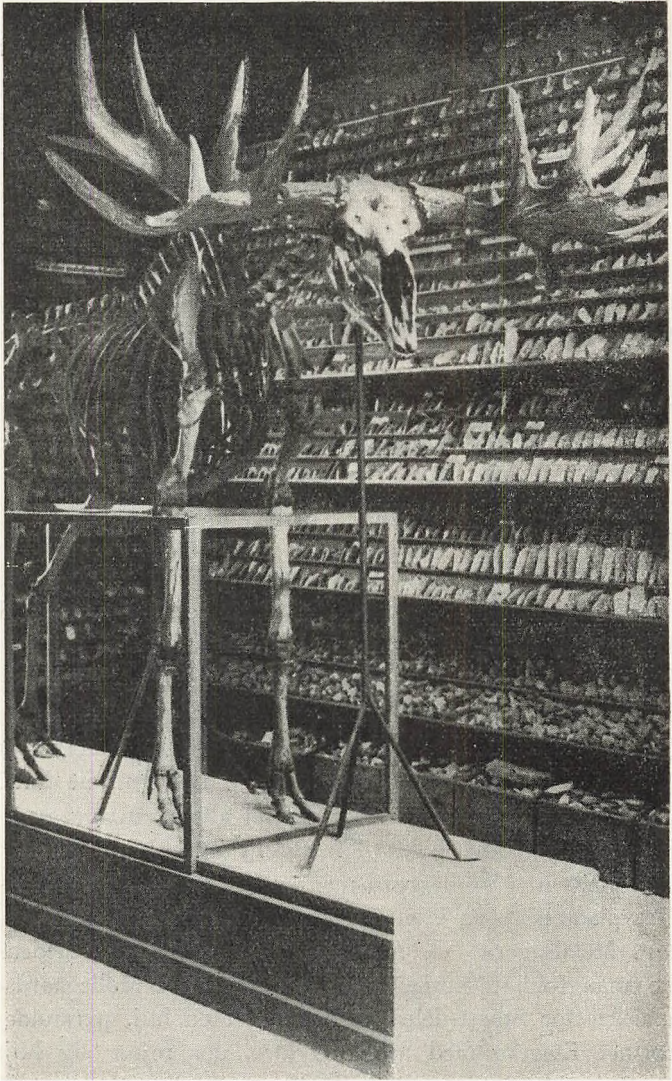
Selve Museumsbygningen er opført i 2. Halvdel af 1870'erne og stod i hvert Fald færdig ved Aar 1878. Foran i Sehesteds Værk fra dette Aar findes et Billede af Broholm, og i Forgrunden præsenterer Museumsbygningen sig. Efter Sigende er den opført af en lokal Murermester, men efter Sehesteds egen Anvisning — ganske som han ogsaa siges at have været sin egen Bygmeister for sine Lader og Stalde. Af Skikkelse er Museums-

Den store Midtmontré med Etager i Broholm Museum.

bygningen ganske ejendommelig, formet som den er som et sekskantet Midtparti med 3 derfra i Straaleform udskydende Sidefløje, c. 4 m lange og 4½ m brede. Mod Nord udgaar fra Midtpartiet en kort Arm med Indgang og Førstue. Dagslyset vælder i denne ret lave, eenetages Bygning ind dels som Ovenlys i Midtpartiet, dels gennem et stort Vindue i hver af de 3 Sidefløjes Endegavl.

Man kunde fristes til at antage, at Sehested med de 3 Sidefløje har tænkt paa Oldtidens 3 Hovedperioder. I hvert Fald er i den ene af Sidefløjene opstillet som Midtparti et stort og fuldstændigt Elsdyr-Skelet, fundet i en Mose i Gudme Sogn (det Sogn, i hvilket selve Broholm ligger). Elsdyret levede jo her i Landet under den ældste Stenalder samtidig med Mennesket. Om et lille Huf i Dyrets ene Horn har Zoologen Japetus Steenstrup i sin Tid udtalt som en Mulighed, at det kunde være frembragt af et Jagt-Redskab fra Stenalderen. — Tvivlen er vist i høj Grad berettiget. I Museumsbygningens anden Sidefløj findes tildels i Midtmontre adskillige Fund fra Bronzealderen; og i den tredje Sidefløj er udstillet, ligeledes i Midtmontre, Kopier af det store Broholm-Guldfund og af andre Jernalders Guldfund fra Egnen (bl. a. fra Lundeberg og Elsehoved) — alle Originalerne har selvsagt deres Plads i Nationalmuseet. Det centrale Parti i Museumsbygningen, det om hvilket alt det øvrige grupperer sig, er forbeholdt det store Fund fra Jernalders-Gravpladsen i Møllegaardsmarken, Fundet fra Langaa-Gravpladsen o. a. I en sekskantet Midtmontre er fremlagt Metalsagerne m. m. fra disse Gravpladser, medens de mangfoldige Lerkar fra Gravpladsen i Møllegaardsmarken for Størstedelen er opstillet i en høj, pyramideformet Etager med aabne Hylder, der rejser sig højt op over den sekskantede Midtmontre. Den overmaade store Samling af Sager fra Stenalderen er anbragt paa

Elsdyrskelletet i Broholm Museum.

aaabne Hylder, der strækker sig langs Sidevæggene i Museumsbygningen, omtrent fra Gulv til Loft. Paa Gulvet under og ved Hylderne staar Kasser i Mængde, fyldte med Flintafspaltninger og tarveligere Flintredskaber o. a. lignende — alt uden større Værdi, men karakteristiske Udtryk for Sehesteds uhyre Samlerflid.

Efter N. F. B. Sehesteds Død i 1882 synes Oldsagsamlingen ikke at være øget. Den staar følgelig som et sluttet Hele, som et Mindesmærke over Enkeltmands Virke. Og saaledes bør den ogsaa staa i kommende Tider. Den er et synligt og talende Udtryk for, hvor overvældende rig paa Oldsagfund fra alle Oldtidens Hovedperioder selv en ganske begrænset lille Plet af Danmark kan vise sig at være, naar den rette Samler kommer til, og det da iøvrigt ogsaa er i et gunstigt arkæologisk Terræn, at Undersøgelse og Indsamling foregaar.

Tillige frembyder Museet ved den hele Indretning og Opstilling en egen Interesse, fordi det giver et godt Tidsbillede af, hvorledes en Oldsagsamling for halvhundredre Aar siden arrangeredes. Løsrevet fra Broholm og flyttet andetsteds hen vilde Samlingen derimod miste en stor Del af sin Betydning og Karakter. Men det turde saa til Gengæld være ønskeligt, at en plejende Haand imellemstunder glider hen over den.

Indenfor Oldforskningen indtager N. F. B. Sehested en Særstilling, en overmaade hæderfuld Særstilling af lignende Art, som den, Amtmand Kammerherre E. Vedel samtidig og senere kom til at indtage for Oldforsknings Vedkommende paa Bornholm. Sehested var en Mand, paa hvem de Ord passer: Adel forpligter. I Oldforskningen fandt han paa sine ældre Dage en Virksomhed, der bragte ham stor Glæde, baade Finderglæde og Forskerglæde, og som han tillige følte sig pligtig til i Skrift at lægge frem for Offentligheden, til Gavn for Samtid og

Eftertid. Og han søgte til Bunds i Fænomenerne for, saavidt mulig, at komme til Forstaaelse af dem. Derfor er der noget overmaade tiltalende ved at beskæftige sig med hans Virke. Og derfor vil ogsaa Navnet Niels Frederik Bernhard Sehested stedse leve og være agtet og æret indenfor dansk Oldforskning.

Naar man betragter det her (Side 5) gengivne Billede af Sehested, udført efter et Maleri af Portrætmaleren Professor H. Chr. Jensen, faar man et tydeligt Indtryk af Kammerherrens Personlighed. Det er saa vist Energi og Viljestyrke, der lyser ud af hans storslaaede Hoved, med det skarpe, gennemtrængende Blik og den sammenknebne Mund. I Samklang hermed staar ogsaa hans hele kraftig byggede Skikkelse.

Men Energi og Viljestyrke har unægtelig ogsaa været fornøden, for at han i det forholdsvis korte Tidsrum af c. 7 Aar har kunnet skabe den overmaade righoldige Oldsagsamling og faa udarbejdet og offentliggjort det monumentale Værk om Broholm-Egnens Fortidsminder og Oldsager og faa skrevet en Del af det næste Værk. Med hvilken metodisk Grundighed han drev sin arkæologiske Virksomhed, fremgaar af to saa karakteristiske Træk som, at han, da han i 1875 ret lod paabegynde Indsamlingen af de mange spredtliggende Stenalderssager, ligefrem satte Mænd, Koner og Børn i Gang med systematisk Opsamling af de bearbejdede Flintstykker, der laa rundt om paa Gaardens Marker, og endvidere at han ved sine praktiske Forsøg vedrørende Stenalders-Redskabers Anvendelighed nøje bogførte hvert enkelt Arbejde, hver enkelt Iagttagelse og med Uret i Haand kontrollerede de medgaaede Tidslængder.

Hans Syslen med Oldtidsstudiet har vistnok for en Del staaet i Forbindelse med to Egenskaber hos ham. For det første, at aandelig Virksomhed var ham, især i

hans senere Liv, ikke alene en Adspredelse, men tillige en Art Nødvendighed ved Siden af den megen praktiske Gerning, som Godsadministration og Gaardens Drift medførte. Betegnende i saa Henseende er det, at han, før han midt i 1870'erne ret gav sig Oldtidsstudierne i Vold, syslede med Matematik, Fysik og Astronomi. Og for det andet fordi han i sit Oldsag-Museum sikkert tillige saa et Middel til at gavne Almenvellet. Efter Sigende kom Sehested ikke sjældent til Stede, naar Samlingen i Sommermaanederne var aabne om Søndagene for Offentligheden. Han kunde da med Liv og Lyst forklare Samlingens Indhold for selv ganske jævne Besøgende.

Hvad, der var nyttigt, ædelt og smukt, havde stedse hans Hjerte. Det viste sig ogsaa paa et ganske andet Omraade end Arkæologien — vore prægtige Bøgeskove — dengang da Professor N. C. Frederiksen havde fremsat sit sære Forslag om Skovtvangens Ophævelse, at Skovene skulde ryddes paa de fede Jorder, til Fordel for Agerdyrkning, og flyttes over paa de magre Egne i Jylland. Da greb Sehested Pennen og udsendte den vakre, lille Modpiece: „Nu skal altsaa Danmark miste sit pragtfuldeste Smykke!“, dateret Broholm d. 14. December 1866. Omtrent samtidig fulgte om samme Sag hans Piece: „I Anledning af Spørgsmaalet om Skovtvangens Afskaffelse!“

Intet Under derfor, at Sehested ikke alene i sin Hjemegn, men ogsaa i vide Kredse Landet over kom til at staa som en Mand, til hvem man saa op med Højagtelse. Tydelig kom dette frem i de Mindeord, hans mangeaarige Ven Professor Dr. theol. Schurmann fra Skaarup Seminarium udtalte over ham ved hans Baare, og ikke mindre tydelig i de jævne Ord, som Egnens Beboere prentede paa de 5 Æresporte, de ved Jordefærden havde rejst paa Vejen mellem Broholm og Gudne Kirke-

gaard, hvor han stedtes til Hvile. En af disse Indskrifter lød:

Den Trængende tabte en faderlig Ven,
Med Sorg de til Graven ham bære.
Og vi, som leve som selvstændige Mænd,
Maa savne saa ædel en Herre!

Hallen paa Broholm Slot.

Fra Præstegaarden i Skalkendrup, *Fem Sognepræster 1685-1805.*

Ved Albert Thomsen.

I.

Knud Lerche og hans Præstegaard.

To Mænd af den kendte Slægt Lerche sad i tilsammen 65 Aar som Sognepræster i Avnslev og Bovense, Knud Lerche og Sønnen Oluf.

Slægten stammer fra den rige Borgmester Mads Lerche i Nyborg, hvis smukke Bindingsværksgaard jo nu er indrettet til Museum. Han var gift med Sidsel Knudsdatter. En Søn blev Præst i Nysted (Knud L.), hans Søn ligeledes (Oluf L.), og han var Fader til den Knud Lerche, vi her skal høre om.

Men da Borgmesteren var død 1608, giftede hans Enke sig med Eftermanden, Peder Nielsen, og deres Børn antog Navnet Lerche. De kom godt i Vej allesammen: Mads Lerche blev Præst i Nyborg, Peder Lerche Assessor i Højesteret, adlet 1679 og Stamfader til Greverne Lerche til Lerchenborg, og den tredje Søn Cornelius Lerche blev Gesandt i Spanien, adlet 1660; hans Dat-

ter, som blev gift med Grev Eggert Knuth, oprettede Stamhuset Knuthenborg.

Mads Lerche, Nyborgpræsten, giftede sig 1640 med Elisabeth Scheffer, og efter hans Død 1660 viedes hun fire Aar efter til en anden kendt Mand fra disse Egne, Claus Rasch, Nyborgs „Præsident“, der siden oprettede Godset Raschenberg, nu Juelsberg.

Knud Olufsen Lerche var født i Nysted 12. Okt. 1658. Da Kongen den 14. Marts 1685 kaldte ham til Sognepræst for Avnslev-Bovense, var han Hører ved Latinskolen i Nykøbing F.

Da han rykkede ind i Præstegaarden i Skalkendrup, levede den gamle Præst, Søren Sørensen Ebeltoft¹⁾, endnu. Han var en sindig og jævn Jyde, en god og vellærd Præst, vistnok en dygtig Landmand og en god Husholder med sine Midler, saa han efterhaanden blev en rig Mand. Det er ham, der har plantet den lille Præsteskov paa Embedets Strandlod ude ved Nordenhuse. Og han og Konen skænkede i 1682 en ny Alterkalk og Disk til Avnslev Kirke.

Knap en Maaned efter Knud Lerches Ankomst døde gamle Hr. Søren (10. Decbr. 1685) og blev med Hæder begravet i Avnslev Kirkes Kor. Nogle Dage efter mødte den gejstlige Skifteret i Præstegaarden for at registrere og fordele Arvegodset. Denne Skifteforretning, som giver et godt Billede af et velhavende Præstehjem paa den Tid, er udførligt behandlet i „Svendborg Amt“ 1917.²⁾ Alene af ædle Metaller efterlod Hr. Søren sig 824 Rigsdaler Sølv i „Poser og Knytter“, 27 Gulddukater, en Guldkæde med Ring til 96 Rdlr., en Guldring med 3 Diamanter og nogle Guldknap-

¹⁾ Hr. Søren var Præst her 1665—85. Han var først gift med Formandens Enke, og efter hendes Død med Rønningepæstens Datter, Anna Sophie Ottosdatter (f. 1655).

²⁾ A. C. Thomsen: Om Præsten Knud Lerche og hans Strid med Rytterne. — Vinding Herreds Provstis Skifteprotokol 1684—1712, Side 26 ff.

per ; desuden hele 11 Sølv-Drikkekander, 7 Sølvbægre, 23 Sølvskeer m. m.

Hans Bogsamling var ikke ubetydelig efter en Landsbypræsts Forhold ; den indeholdt 53 Bind; mest Theologi; der var dog ogsaa Terents Komedier, Müllers Hjærtenspejl og en Anatomibog.

En Del af Arvegodset vandrede naturligvis ud af Præstegaarden, efterhaanden som Hr. Sørensen Børn blev voksne, men der blev alligevel nok tilbage til Enken og Hr. Knud. Han giftede sig nemlig 9 Maaneder efter Begravelsen med Anna Sophie; det var jo Tidens praktiske Sædvane for en ung Præst, som overtog „en Enke paa Kaldet“.

Han var i sine unge Dage en varmblodig og hidsig Herre, der havde vanskeligt, ved at forliges med Folk. Han brugte en grov Mund, naar nogen kom ham paatværs, og maatte da ogsaa flere Gange i Retten for sin Hidsigheds Skyld.

Saaledes gik det gruelig galt for ham, da han og Anna Sophie første Gang var oppe paa „Gaarden“, Raschenberg, for at hilse paa Kirkepatronen, kgl. Politimester og Cancelliraad Claus Rasch. Da denne overfor Præstekonen beklagede hendes første Mand, Hr. Sørensen, Død og tilføjede, at en saadan Præst fik de aldrig mere, optog Hr. Knud det som en Fornærmelse og sagde et Par hvasse Ord til Cancelliraaden og slog Knips for hans Næse. Rasch spurgte ham med et haanligt Smil, om han var rigtig klog, og Skænderiet skal være endt med, at Præsten blev aldeles rasende, rev sin Præstekrave af, kylede den hen ad Bordet og greb fat i Halsen paa den kongelige Politimester, saa denne maatte kalde Hjælp til. En tililende Domestik fo'r nu løs paa Hr. Knud og slog ham i Gulvet, saa det rystede under ham. Og han var blevet smidt ned af Trapperne, hvis ikke Rasch havde hindret det.

Et Par Dage senere tog Anna Sophie op paa Raschen-

berg og bad paa sine Knæ om Tilgivelse for sin Mands Hidsighed.¹⁾

En anden Gang maatte hun ud paa Gaden og hente ham ind; han var kommet i et skrækkeligt Skænderi med en Korporal, som ikke havde taget Hatten af for ham!

Et Par Maaneder efter sin Ordination (10. Jan. 1686) blev Knud Lerche af Regimentsskriveren stævnet for Provsteretten, fordi han havde nægtet en Rytterbonde, Oluf Nielsen i Bovense, Adgang til Herrens Bord. Bonden havde imidlertid ikke rent Mel i Posen; han havde „gjort en falsk Ed“, og Præsten havde derfor dømt ham til at udstaa det aabenbare Skriftemaal,²⁾ og skønt Hr. Knud havde bedt ham blive fra Herrens Bord, til denne Kirkebod var sonet, indstillede han sig dog i Skriftestolen en Søndag og vilde til Alters, hvad Præsten derfor pure nægtede ham. Provsteretten frikendte Knud Lerche for Bondens Tiltale.

I 1692 kom saa den langvarige og ret alvorlige Strid med de indkvarterede Ryttere og især deres Underofficerer. Men den er omtalt i et tidligere Afsnit af denne Skildring, saa vi forbigaar den her.³⁾ Da gik det haardt ud over Præsten og hans Kone; Hr. Knud havde ikke meget at skulle have sagt overfor de vrede Soldater.

* * *

Præstegaarden i Skalkendrup laa paa samme Sted som nu. Det var en meget stor firlænget, straatækt Bindingsværksgaard med Stuehus mod Syd ud til Haven, og en Indkørselsport i nordre Længe ud mod Vejen. Bygningerne

¹⁾ Historien refereres i Løjtn. Jacob Røders Klageskrivelse over Knud Lerche, af 3. Sept. 1692, til Thomas Kingo (Bispearkivet).

²⁾ En offentlig Bekendelse overfor Menigheden af begangne Synder.

³⁾ »Ryttergodsbonder« («Svendborg Amt« 1929–30) og meget udførligt i den tidl. citerede Afhandling i Aarbogen 1917.

var velholdte og ret nye, opførte efter Branden i Svenskekrigen.

I Stuehuset var der en Dagligstue med Seng, Bord, fire Stole og en Bænkekiste, en Storstue med 2 Senge, et Bord med Langbænk og Bordendebænk, en Bænkekiste, 6 Stole og nogle Kister, et Sengekammer, et Studereværelse, et Skolekammer, en Kælderstue, en lille Stue, Køkkenet med Bryggers, Stegers, Mælkestue og Kværnhaus. I Køkkenet nævnes 1685 ialt 38 Tinfade og 48 Tintallerkener.

Til Præstegaarden hørte ca. 100 Tdr. Land, overvejende udmærket Jord, som Præsten selv drev. Da Knud Lerche overtog Embedet, rummede Laderne af utærsket Korn:

- 68 Traver Rug,
- 50 Traver Byg,
- 8 Traver Blandkorn,
- 6 Traver Havre.

Desuden 40 Tdr. tærsket Havre og 1 Td., 4 Skpr. Boghvede. Til Vintersæd var saaet 8 Tdr. Rug og 2 Skpr. Hvede.

Besætningen bestod af 14 Heste, 10 Køer, 6 Kvier, 4—5 Stude og en halv Snes Kalve, 24 Faar og 8 Lam, 6 Svin og 14 Grise. Hos Bønderne var sat i Leje 6 Køer, 2 Faar og 1 Lam.

I en Indberetning (af 15. Apr. 1690!) opgiver Hr. Knud sine Embedsindtægter. Der er først Offerpengene ved de store Højtider, endvidere Midsommertiende af Lam, Kalve og Grise, men ikke Jule- og Paaskerente.

Dernæst Præstegaarden, som er sat til 11 Tdr., 1 Skpr., 1 Fdk. Hartkorn. Landgilde svares ikke. Gaarden „haver min sal. Formand købt og betalt til de fattiges Direktører 100 Rdlr., og jeg igen efter hans Død haver købt den af hans Arvinger for 400 Slettedalere“. Alle Jorderne nævnes med de forskellige Agres Godhed, Størrelse og Navne. Præsten har „Enemærker“ i et Par af Bymarkerne,

1) Vind. Herreds Jordebog 1690.

altsaa Jord, som laa udenfor Fællesdriften; det ene Stykke tæt ved Avnslev Kirke.

Til Kaldet hørte to gejstlige Fæstegaarde. Først Annexgaarden i Bovense, der beboedes af Peder Jørgensen, men den var, som Knud Lerche udtrykker sig „en vov og gammel Bygning, af [den] Aarsag, at hverken han [P. J.] eller hans Formand haver kunnet formaaet at købe godt Tømmer at bygge med, men har sat i Husene nogle Elle- og Bøgespær og Stolper, som paa faa Aars Tid raadner. Landgildet haver jeg endnu intet kunnet nydt af Gaarden, baade fordi Jorden er meget ringe og falder paa sure og side Steder, saa og er ganske overgroet med onde Urter, hvilke fordærver og fordriver den gode Sæd, saa at Bonden kan næppelig avle det af Jorden, saa han kan betale de naadigste paabudne Skatter med, saa og have noget til sin Føde og Ophold“.

Dernæst Mensalgaaarden i Avnslev Overby; Fæsteren hed Daniel Rasmussen; den var sat til 6 Tdr., 1 Skp., 1 Fdk. Hartkorn.

I saadanne Indtægtsopgivelser har det til alle Tider været god Skik at anlægge en passende bedrøvelig Tone. Det gør Hr. Knud da ogsaa til sidst, f. Eks. i det følgende:

„I ldebrand haver jeg intet, men maa købe det langt borte, hvor det kan bekommes. Tørveskjær ej heller; Gjærdsel og Stavre maa jeg og iligemaade købe. Ellers er til Præstegaarden en liden Skovhave, liggende ved Stranden, hvorudi findes mange unge Træer, hvoraf min sal. Formand haver udi sin Tid de fleste opelsket, og samme Skovhave er i den nye Matrikel ansat for 1 Svins Olden. — Høbjergning haver jeg ikkun ganske liden, hvorover jeg hvert Aar maa købe Hø til Fornødenhed.

Herforuden haver jeg en besværlig Kirkevej til begge Sognene, hvorfor maa anvendes aarligen stor Bekostning paa Heste, Vogn og Rejsetøj, hvilken ganske Bogense Sogn

næppelig kan importere,¹⁾ eftersom Sognet er ganske forarmet“.

Der er ingen Skoler eller Hospitaler i noget af Sognene. Dette er Indberetningens Hovedindhold.

* * *

Knud Lerche og Anna Sophie havde 3 Sønner: Oluf, Otto og Søren. De to ældste studerede Theologi, og Oluf blev sin Fars Eftermand i Skalkendrup Præstegaard. Otto Lerche blev en velstaaende Mand i København; han nævnes som Brygger og Kæmner, men blev ved den store Ildebrand i 1728 ganske forarmet. Søren Lerche var Jurist og døde 1727 som Auditor ved Nyborg Fæstnings Garnison.

I Nyborgprovsten Hans Mule's Ligprædiken²⁾ over Fru Elisabeth Scheffer til Raschenberg († 1690) findes et Sørgedigt til hendes Ære, forfattet af Knud Lerche; det er vist hans eneste litterære Bedrift. Det hedder heri:

Hver fattig Barn, som du i Moders Sted har standet,
 hver Sorrowfuld, hvis Skaal med Glæde du har blandet,
 hver Hjælpe-løs du hjalp, hver Senge-knused Sjæl, —
 og jeg for alle — bær dig hermed dit Far vel!

Hr. Knud blev kun 52 Aar gammel. De sidste Aar var hans Helbred skrøbeligt; han fik derfor Oluf hjem som Kappellan, og da Fæderen til sidst helt maatte opgive Embedet, blev Oluf d. 13. Apr. 1711 kaldet af Kirkepatronen, Claus Rasch, til Sognepræst. Kun en Uge efter lukkede Fæderen sine Øjne i Sengekammeret i Skalkendrup Præstegaard, d. 21 Apr. Han forskaanedes for at opleve de urolige Forhold,

¹⁾ Meningen er vel, af Befodringsudgifterne er større end hele Indtægten af Bovense Sogn, saa det altsaa daarligt kunde betale sig at tage derned!

²⁾ »Christi Hjertelag til sine Troende«, Ligprædiken over Fru Elisabeth Scheffer, af Hans Mule Clausøn i Nyborg. Kbhvn. 1693.

som nu holdt deres Indtog i det gamle Hjem. I Avnslev Kirkes søndre Kormur sidder endnu den store Ligsten, som Efterkommerne satte ham til Gravmæle:

HER UNDER HVILER
I HERREN DEND ÆRVERDIGE HÆDERLIGE
OG VELLÆRDE MAND

Hr. HANSD OULFSON LERCHÉ
FORDUM SOGNEPRÆST TIL AUSLØU OG
BOGENSE MENIGHEDER SOM VAR FØD
UDI NYSTÆD I LAALAND A^o 1658
D: 12 OCTOB: BLEF KALDET TIL DISSE
MENIGHEDER A^o 1685 D: 14 NOVEMB:
KOM UDI EGTESTANDEN A^o 1686
D: 15 SEPTEMB:

LEVEDE UDI EMBEDET 25 AAR 5 MAANE-
DER 1 UGE UDI EGTESTANDEN 24 AAR
7 MAANEDER 6 DAGE OG VAR AF GUD
VELSIGNET MED 3 SØNNER: I HANS AL-
DERS 52 AAR 6 MAANEDER 3 UGER TILLIGE
MED SIN KIÆRE HUSTRUE DEND DYDZII-
REDE OG GUDFRYGTIGE MATRONA

ANNA SOPHIA OTTISDAATZ & R
SOM VAR FØD UDI RØNNINGE PRÆSTE-
GAARD D: 23 MARTII A^o 1655 LEVEDE UDI
EGTESTANDEN
MED SIN FØRSTE MAND SL. Hr.

SOPHIA SOPHIA SOA EB & LTOFT
13½ AAR FORDUM SOGNEPRÆST UDI DISSE
MENIGHEDER MED DEN SISTE 24 AAR 7
MAANEDER 5 DAGE BLEF BORTKALDET
TIL HIMMELEN A^o 1737 D: 3 MART: I HEN-
DES ALDERS 82 AAR

TEKST: PS. 71: 7 OG 21 VERS
PAA JORDEN VIISTE DU MIG ANGIST
OG ULYCHE,
I HIMLEN SKAL DU MIG MED SALIGHED
BESMYGHE,
NAAR DU MIG HENTER FREM IGIEN
AF DETTE MULD,
SAA BLIVER SIÆL OG KROP AF TRØST
OG STYRKE FULD.

* * *

Anna Sophie boede som Enke endnu en Tid i Præstegaarden. Ved Skifteretten d. 3. Juni fremlagde hun kgl. Bevilling (Jægersborg, 11. Maj 1711) til selv at maatte skifte med sine Børn og Frænder.

Siden flyttede hun over til Rønninge, hvor hun jo havde haft sit Barndomshjem. Her boede hun vel hos sin Søn af første Ægteskab, Peder Sørensen (Humble), Degn i Rønninge. Da hun i 1737 „blef bortkaldet til Himmelen“, som en gammel Kone paa 82 Aar, førtes hendes Lig til Avnslev Kirke, hvor hun, som Stenen vidner, hviler ved sine to Ægtemænds Side.

II. Oluf Lerche.

»Den forargelige Skalkendrup-Præst.«

„— Af troværdige Folks Beretning er det aabenbar, at han har været til Dato en meget forargelig Præst i Ord og Gerning i Kirken og udenfor Kirken, med Eder, Bander, Slagsmaal og andre saadanne Ting, som ere en ærbar Soldat end siden en Præst uanstændig“¹⁾

Det er det Skudsmaal, Hr. Oluf fik af de højeste kirkelige Myndigheder i 1738, efter 27 Aars Præstegerning. Kønt er det ikke, men sikkert velfortjent. Han var kendt vidt og bredt for sine gale Streger, og Rygtet om hans vilde Liv har været levende lige op til vore Dage.

Kun 24 Aar gammel kom han hjem til Skalkendrup for at blive Kapellan hos Faderen, og han var vel lige fyldt de 25, da han efter dennes Død i 1711 kaldedes til Sognepræst af Claus Rasch. Aaret efter giftede han sig med Karen Hansdatter, hvis Far, Hans Poulsen, var Raadmand i Odense.

Snart fortalte man rundt i Egnen de særeste Historier om den unge Præst i Skalkendrup. Han var en munter Herre, som ikke tog sine gejstlige Pligter højtideligt, kom for sent til Gudstjenesten, glemte Begravelser, prædikede

¹⁾ Stiftprovst M. Hviid i General-Kirkeinspektionskollegiet.

daarligt og læste sin Fars gamle Prædikener op. Provsten i Nyborg klagede over, at han var ikke til at faa Indberetninger fra, fordi han passede sin Jagt bedre end sit Embede. Thi en ivrig Jæger og Rytter var han, og han „svær og bander“, skæmter groveligen og har tilforn ladet sig se drukken i Selskab; han skjælder og klamres med Bønderne“, hedder det i en Rapport om ham! ¹⁾)

At han ogsaa kunde være nidkær i Tjenesten, viser Julestue-Sagen fra 1734, ²⁾) hvor han indstævner en Karl for Provsteretten, fordi han Nytaarsaften ved en Julestue i Avnslev havde ageret Præst og viet to unge for Løjers Skyld. Men Hr. Olufs Vrede skyldes aabenbart mere det, at Karlen har karrikeret ham, end nogen virkelig Forargelse over Løjerne. Han fik da ogsaa den formastelige dømt til at staa aabenbart Skriftemaal og betale en Bøde.

Selv fortsatte „Hr. Ole“, som Folk gerne kaldte ham, sit muntre Levned. Flere gamle Mennesker har fortalt mig følgende Historie, som Traditionen altsaa har overleveret fra Slægt til Slægt: En Lørdag Eftermiddag skulde der efter Sædvane være Skriftemaal, men Hr. Ole havde glemt det. Han var paa Jagt med nogle Venner. Tilfældigvis kom de op paa Bakken Nord for Avnslev Kirke, og en siger da til ham: Hvad er det for en Hoben Folk, som staar der paa Kirkegaarden? Jo, svarede Præsten, de venter paa Skriftemaal, men jeg skal den Onde lyne mig give dem en Ulykke i en Hast! Saa red han derned og holdt Skriftemaal i en Fart og til Slut lagde han sin Ridepisk hen over de knælendes Hoveder, saa langt den kunde række; det var den Haandpaalæggelse og Velsignelse, de fik.

Det var jo i Pietismens Dage, og det maatte derfor ende galt for en Præst af Hr. Olufs Karakter. To Maaneder efter Oprettelsen af General-Kirke-Inspektions-Kollegiet mod-

¹⁾ Indberetn. fra J. R. Fogh 1738.

²⁾ Se »Svendborg Amt« 1919, S. 76 ff.

tog dette en anonym Klageskrivelse over Avnslevpræsten (dat. 3. Decbr. 1737), og man udbad sig i den Anledning en Erklæring fra Biskop Ramus i Odense, men søgte samtidig ad privat Vej Oplysninger paa Præstens Hjemegn. Blandt Sagens Akter ligger der nemlig et Brev fra en vis J. R. Fogh, dat. Rørbæk, 22. Januar 1738, som har faaet Paalæg om at udspionere ham og nu fortæller, hvor udelig, skødesløs og uordentlig han er, om hans Jagt og Fiskeri, Drikkeri og Slagsmaal. Fogh har været i Kirken og hørt ham prædike særdeles slet, og han har talt med ham paa Rørbæk, ved hvilken Lejlighed Hr. Oluf bl. a. sagde: Gud kræver ikke mere af os, end vi ved menneskelige Kræfter nogenlunde kan efterkomme! Og senere: Vor Frelser var en god ærlig Mand, han sagde vel saa men vidste vel, hvordan vi var, og derfor mente eller regnede han det ikke saa nøje med os....

Det var jo uforsigtige Udtalelser af en Præst og dobbelt farlige i Pietismens Dage.

Bispen havde imens forelagt Anklagen for Hr. Oluf og svarede derefter Kollegiet, at han nægtede de fleste af Anklageposterne; men dermed lod man sig nu ikke nøje. 15. Marts 1738 kom der Ordre til Præsten om at møde snarest for Kollegiet i København og gøre Rede for sine Forhold.

Her stedtes han da for de 5 Kirkeinspektører, som holdt et teologisk Krydsforhør over ham i adskillige Timer, hvorunder han fik Lejlighed til „at røbe hans uforventede store og ynkelige Vankundighed endog i Christendommens allernødvendigste Stykker“.

Et Par Dage efter mødte han hos Etatsraad Hoyer, den ene af Inspektørerne, hvor han fik forelagt en Liste med 44 Spørgsmaal om hans Liv og Levned, til egenhændig Besvarelse.

Men da jeg i en Afhandling i „Svendborg Amt“ 1919¹⁾ udførligt har gjort Rede for hele Sagen mod Oluf Lerche, vil vi ikke her komme ind paa dens Enkeltheder; her skal kun referes i største Korthed.

Han klarede de 44 Spørgsmaal temmelig godt; det var ogsaa en slem Samling af Sladderhistorier og ligegyldigt Vrøvl, han bombarderedes med, og overfor de faa gravevende Poster dækkede han sig ved at henvise til svigtende Hukommelse eller ved ligefrem at „benægte Fakta“.

Efter saa at have vanket om i København (en Uges Tid i største Spænding og Uro blev Hr. Oluf til sidst kaldt op i Kollegiet, hvor han fik en forfærdelig Omgang: strenge Formaninger om at skikke sig herefter, som sømmeligt er for en Guds Ords Tjener, eftertrykkelige Trusler om Dom og Afsættelse, hvis der kom Klager igen, og endelig en hjertelig Forsikring om, at man nok skulde holde Øje med ham for Fremtiden! Desuden overrakte man ham nogle „Erindringer“ til videre Studium, hvori al hans Elendighed var opregnet. En Kopi sendtes til Biskop Ramus.²⁾

Oluf Lerche var Præst endnu i 12 Aar, og det lader til, at Københavneren har virket afkølede paa hans hede Temperament; der høres ikke meget om ham mere.³⁾

Vi har hans Indberetning til Lente Adellers „Tilstandene i Nyborg Amt 1743“;⁴⁾ den er i Modsætning til de

¹⁾ A. C. Thomsen: Oluf Lerche, »en anstødelig og forargelig Præst« fra Pietismens Dage, »Sv. Amt« 1919, S. 68—111.

²⁾ Meget betegnende hedder det i »Erindringerne«, at han mangler Kendskab til et kristeligt og opbyggeligt Levned, til Anfægtelse, til Omvendelse, til en sønderknuset Aand og et angergivent Hjerter, og han ved ikke, hvorledes en Synder »igenfødes ved den hellig Aand og bliver et nyt Creatur«, o. s. v.

³⁾ I et Skattemandtal 1743 opgiver han at have 9 Folk i sit Brød: 1 Husmand og hans Hustru, som passer Avlingen, 1 Tærsker, 2 Dreng og 3 Piger samt 1 geworben Soldat.

⁴⁾ Uddrag deraf trykt i »Svendborg Amt« 1916.

fleste andre Præsters tør og uden Interesse; han var jo ikke de stille Studiers Mand.

Heller ikke tog han sig videre af den Indførelse af Landsbyskoleundervisning, som efter Forordningen af 1739 blev paabudt; han vilde helst have Bovense Skole til at ligge i Skalkendrup for lettere at kunne føre „fornøden og jævnlig Tilsyn“ med den.

1742 bestemte et kgl. Reskript, at der skulde ansættes en Kapellan i Avnslev-Bovense, men først i 1747 kaldede Kancelliraaden paa Raschenberg Hr. Lorentz Dreyer til residerende Kapellan ved disse Menigheder „som dertil eragtes højligen at trænge“.

Hr. Oluf blev vistnok tidligt Enkemand. I Foghs Brev fra 1738 hedder det, at han „haver mange uopdragne Børn, over hvilke man maa ynkes“. Han holdt dog Skolemester til dem, og en Husbestyrerinde tog Vare paa Husholdningen. En af Døtrene blev gift med Sogndegnen i Avnslev Jens Thorsager; hun skal have været en meget lystig og munter Kone.

Oluf Lerche døde d. 14. Januar 1750. Fire Dage efter opkom der „muelig ved onde Mennesker“¹⁾ Ildebrand i Præstegaarden; de gamle fortæller, at den opstod da Husholdersken var ved at brænde nogle Breve og Papirer; Stumperne fløj op gennem Skorstenen og tændte i Taget. Snart stod hele Gaarden i lys Lue. I den store Rædsel og Forvirring, der nu blev, kom hun i Tanker om Hr. Olufs Lig, som lå inde i Storstuen, løb ind og tog den døde paa Skul-

¹⁾ Blochs Manusk. til den fynske Gejstligheds Historie (Universitetsbiblioteket). I Badens Samlinger i Landsarkivet findes en Optegnelse af den unge Præst, Lor. Dreyer, hvor det bl. a. hedder: »Endelig er det alle bekjendt, at Skalkendrup Præstegaard, formodentlig ved onde Menneskers Hænder anden Gang afbrændte aldeles d. 18. Jan. 1750, da min Formand fra d. 14. endnu stod Lig i Præstegaarden, og just blev anstukken paa en Tid, da jeg som Capellan og Successor stod paa Aunslev Prædikestol«.

drene og bar ham ud gennem Haven og ind i „Mosegaarden“ ved Siden af.

De gamle fortalte ogsaa, at mens han laa Lig, svedte han i klare Draaber 3 Gange om Dagen; Folk kom rejssende langvejs fra — Læger og alle Slags Folk — for at se det gruelige Syn, og alle var enige om, at det var, fordi hans Sjæl nu var i Pine, formedelst hans ugudelige Levned! Den katolske Skærsildstro sad endnu lyslevende i Folks Tanker.

Andre fortæller om en ugudelig Præst, som gik igen og til sidst blev manet ned i et Mosehul ved Eskehaven tæt ved Præstegaarden. Men dette Sagn kan nu godt være af ældre Oprindelse.

Hr. Olufs Grav er sikkert i Avnslev Kirke, hvor de andre Præster ligger begravet. Men der synes aldrig at have været sat nogen Ligsten over ham.

En underlig og ulykkelig Skæbne fik han, dette udprægede Friluftsmenneske, som bedre havde egnet sig til at være Godsejer eller Officer end til at være en sagtmodig og ydmyg Hyrde for Faarene i Avnslev-Bovense Menigheder!

III. Lorentz Peter Dreyer.

Nu blev saa den residerende Kapellan Sognepræst, 6. Febr. 1750.

Lorentz Peter Dreyer var en Degnesøn fra Hesselager, født 29. Decbr. 1715. Fæderen hed Anders Dreyer, Moderen Cathrine Hersch; hun var paa mødrene Side af Luthers Slægt.¹⁾ En Student læste med den opvakte Dreng og forberedte ham til Odense Skoles 5te Lektie. 1734 blev han Student, og efter nogle Huslærer-Aar fik han i 1742 sin Embedseksamen. Som Kapellan hos Hr. Peder Meyer i Gelsted trolovede han sig med Datteren, Christiane. Derfra kom han saa til Aunslev-Bovense som Kapellan hos Oluf Lerche (14. Okt. 1746) og fra 1750 som Sognepræst i det store Embede. I Oktober stod hans Bryllup med Christiane Meyer.

Der ligger i Universitetsbiblioteket et Par Sider af et kuriøst Bryllupsdigt:

Ægyptii Brude Kiæde

med sine fem Roser betragtet i Anledning af den Ægte Kiæde, som blev knyttet d. 15de Octobr. Aar 1750 imellem Brudgommen Velærværdige Hæderlige og Høylærde Hr. Lorentz Dreyer, forordnede Sognepræst for Aunslev og Bogense Menigheder, og Bruden, Velædle og Dydziirede Jomfrue Christina Charlotta Meyer.

¹⁾ Blochs Man i Universitetsbiblioteket (Addim. Fol. 138. III). Samme Sted ligger ogsaa det nedenfor gengivne Digt.

Af det Høy-fornemme Brude-Pars Tienstforbundne Ven og Tiener, der af et oprigtigt Hjerte ønsker Dem: Høyeste Lyksalighed!“

— Kun Digtets Begyndelse er bevaret. Den velmenende Poet beskriver den Halskæde, som prydede en ægyptisk Brud, og som bestod af Perler med symbolske Figurer. Ved at beskrive de fem Perlers (Rosers) sindrige Billeder faar han Lejlighed til at frembære sine varme Ønsker:

»I første Rose stoed afskildret paa to Greene
En Turtel Due med den Opskrift: *Saa alene!*
Sic sola! hvormed de forblummet foreslaer
At stille Ensomhed en Jomfrue best anstaar.

Paa anden Rose, som i Kiæden var indlucket,
En yndig Due var med kunstig Haand udstucket,
Hvorpaa disse Ord at læsse skreven stoed:
Sic casta! Kydskhed er et ypperligt Klenod!

Udi den tredie var malet heel dybsindig
En Ørn med (den Devis?): *Sic prompta! Saa Gesvindig!*
En Jomfrue ey anstaar at være langsom, seen,
Men som Hun Winger bar om Arme, Hænder, Been!

I fierde Rose os en Storck at skue giwes,
Sic pia! over ham; det er: *Saa Kierlig!* skrives,
Hvortil Ægypterne de sigter, hver vel ved,
ey til den skidne, men den reenę Kierlighed.

Den femte Rose er udaf en Lærche prægtig
Og Overskriften Sic Devota! *Saa Andægtig!*
Thi Lærchen svinger sig til Himmelen iblandt
Og lover Skaberen med liflig Trimulant«.

*

*

*

Dreyer var Præst her i 13 Aar, men der var stille om hans Navn; han var en dygtig og flittig Mand, som bragte Orden i mangt og meget, som var blevet forsømt i Oluf Lerches Tid. Biskop Jacob Ramus var her paa Visitats i 1760, og han bemærker i sin Protokol, at Ungdommen var

vel oplyst, Kirkernes Bygning i god Stand, og der hørtes ingen Klagemaal.

Der var stadig Kapellan i Embedet, saaledes fra 1751—65 Johannes Bartholin, der siden kom til „Runde Kirke“ i København.

I 1755 udsendtes til Landets Præster et Spørgeskema fra den kongelige Hofbygmester Lauritz de Thura, som samlede Oplysninger til en Arkitekturhistorie.

Lorentz Dreyers Besvarelse ¹⁾ af de mange Spørgsmaal er værdifuld ved de Oplysninger, vi derved faar om Tilstanden paa den Tid. Han begynder ellers sit Brev med en Beklæggelse over, at han kun daarligt vil kunne tjene den højærværdige Hofbygmester „formedelst Mangel paa Materialier dertil, siden det er D. Højærværdighed saa vel som andre bekendt, at jeg ved Embedets Tiltrædelse i Steden for Antiquiteter og andre nyttige Manuskrifter fandt intet uden nogle forbrændte og udelige Rudera af forrige Præstegaards Bygning,² saa dog, at jeg imidlertid ikke „skulde findes mutvillig, svarer jeg, som jeg kand...“

Han nævner først Sogdenes Landsbyer: „til Aunslef Sogn hører Byerne Regstrup, Aunslef, Korchendrup, som og i gamle Skrifter skrives Korchendrop, og Schalkendrup, derforuden nogle Fisker Huse ved Stranden, Norden-Huse eller Agetved kaldede, een Gaard med tvende Huse kaldet Schrøbeshauge, og en anden hedder Grønholt. Til Bogense Sogn hører Bogense Bye, tvende Gaarde, Lysemøese og Strandschow og tvende Boel Steder, Strandtveed og Brødløss kaldet“.

Derefter beskrives meget udførligt de to Kirker og afskrives Indskrifter paa Inventar og Ligsten. Men disse

¹⁾ Kell'ske Samlinger, kgl. Bibl., 4°, Nr. 377.

²⁾ Ved kgl. Bevilling af 28./3. 1750 fik Præsten bevilget 1 Rdlr. af hver Kirke i Fyens Stift til Præstegaardens Genopførelse.

Oplysninger er anvendte og citerede tidligere i Beskrivelsen af Kirkerne,¹⁾ saa vi forbigaar dem her.

— Lorentz Dreyer døde 9. Februar 1763 som en Mand i sin bedste Alder og efterlod sig Enke og to Sønner: Andreas Dreyer, som siden blev Præst i Fakse, og Peter Dreyer, der blev Præst i Østrup-Hjadstrup.

Enken døde først i 1788.

¹⁾ »Svendborg Amt« 1925 og Albert Thomsen: Hist. Efterretn. om Avnslev og Bovense Sogne, S. 74 ff.

IV. Hans Dreyer.

1744 købte den hovedrige Odense-Købmand Jens Dreyer Raschenberg Gaard og Gods, og derved erhvervede han jo tillige Kaldsret til Avnslev-Bovense Præsteembede, og da hans ældste Søn, Hans, var Præst, var det ret naturligt, at han blev Lorentz Dreyers Efterfølger i Skalkendrup Præstegaard.

Hans Dreyer var født d. $24/5$ 1725 i Odense, hvor Faderen dengang drev sin store Købmandsforretning; Moderen var Anna Elisabeth Haman, som siden stiftede Hospitalet ved Avnslev Kirke.

„Da han hjemme havde lagt Grunden til sine Studier under Hr. Professor Søren Anchersens private Vejledning, kom han omsider ud paa Gymnasium, hvorfra han deponerede og efter Prøverne blev udskrevet 1743“. (Bloch) 1744 tog han Baccalaureus-Graden og 1746 Attestats. Den unge Kandidat fik sit første selvstændige Embede 1749, da han 15. Septbr. kaldedes til Sognepræst i Tranekær paa Langeland. Aaret efter giftede han sig med Berte Krag, Datter af Forgængeren i Embedet, Konsistorialraad Dines Krag. Hun var kun 17 Aar gammel. (Hendes Bror, Major Johan Christof. Krag, adledes 1759 som von Kragenskiold). De havde 4 Døtre og 1 Søn:

1) Frideriche Dreyer, f. c. 1751. † 1822. Gift med Faderens Eftermand i Avnslev-Bovense, Rasmus Holst

2) Dines Christian Dreyer. f. c. 1752. Han blev siden Regimentskvartermester ved det slesvigske Infanteriregiment. Med sin Hustru, Marie Henriette Krabbe, havde han fem Sønner, som blev Officerer!* Han døde 1801 i Rendsborg.

3) Anna Elisabeth Dreyer, f. 1753, † 1754 i Tranekær.

4) „ „ „ f. 1754, † før 1788.

5) Christine Dreyer. f. 1756, † før 1796.

— Hans Dreyers første Hustru døde sandsynligvis 1756 i Tranekær; men allerede næste Aar giftede han sig paany. Denne Gang fik han endogsaa en Kone, der var af Adel og tilmed, hvad man kalder et godt Parti. Christiane Frederikke von Pultz var Datter af Ritmester Henrich Christopher v. Pultz til Møllegaard og Biskopstorp og Hustru Birthe Sophie Kaas til Skovsgaard (af den ældgamle danske Adelslæggt. — Brylluppet stod i Humble 13. Juli 1757.

De havde 7 Børn i deres Ægteskab:

6) Henrich Christopher Dreyer, f. 1758 i Tranekær. Han nævnes 1787 som Urtekræmmer og 1791 som „Billardholder“ i København, død 1835.

7) Birthe Sophie Dreyer, f. 1759 i Tranekær. Gift Toldinspektør Caspar Robsahm paa Kragerø i Syd-norge.

¹⁾ Stamtavle i Personalhist. Saml. I. — Den Skalkendrup Præst bliver saaledes Stamfader til en anset og udbredt Slægt; thi en af Dines Dreyers Sønner var Major Christoffer Friedr. Dreyer (1782–1830) og hans Søn igen Oberst Carl W. L. Dreyer (1812–70), som var Far til Zoologisk Haves forrige Direktør W. J. Dreyer. En anden af Majorens Sønner var Joh. Christoff. Fried. Dreyer (1814–98), som blev Generalløjtnant og Chef for Ingeniørkorpset, en Tid Krigs- og Marineminister. Hans Sønner er Kmhr. Carl Vilh. Dreyer, tidl. Amtmand i Aarhus, og Dr. phil. Joh. Ludv. Emil Dreyer, den kendte Astronom, Direktør for Armagh Observatoriet i Irland.

- 8) Jens Dreyer, f. 1760 i Tranekær. † 1763.
- 9) Marie Elisabeth Dreyer, f. 1762 i Tranekær, begravet 1764 i Avnslev.
- 10) Sara Dreyer, 1763 i Tranekær. Gift med Frederik. Nic. Riise, Sognepræst til Marie Magdalene og Koed † 1794.
- 11) Jens Dreyer, f. 1764 i Skalkendrup; siden nævnt som Auktionholder i København.
- 12) Sophia Christina Dreyer, f. 1765 i Skalkendrup Siden gift med Poul Terchelsen; Regimentskvartermester, Postmester, Justitsraad m. m. i Kragerø.

Da Lorentz Dreyer saa døde i Februar 1763, kaldede Kancelliraadinde Dreyer til Raschenberg under 8. April sin Søn til Sognepræst for Avnslev-Bovense. I seks Aar levede han nu med sin store Familie i Skalkendrup Præstegaard. Han synes at have været en særdeles nidkær Præst; derom vidner følgende lille Historie:

Et Par Bønder stjal en Nat 23 Skæpper Æbler hos nogle Gaardmænd i Korkendrup; de plukkede dem simpelt hen ned i Mulm og Mørke og slæbte dem hen til den ene af Deltagerne, en Fæste-Gaardmand under Raschenberg, Jens Hansen, men der blev de taget paa fersk Gerning, mens de inde i hans Lo var ved at opmaale og fordele Rovet. De slap mildt og blidt med at betale en Bøde til Godset. Pastor Dreyer syntes imidlertid, at han som deres Sjælesørger ogsaa vilde have et Ord med i Laget; han forlangte, at de skulde give en lignende Bøde til Sognets Fattige. Skønt han havde dem for sig 3 Gange, nægtede de dog at gøre det, og han truede da med at lade dem staa „aabentbart Skriftemaal“ i Kirken. Saa klagede de over ham til Biskoppen, der indhentede Præstens Erklæring i Sagen.

I Hans Dreyers Svar ¹⁾ hedder det bl. a.:

„En Gaardmand, Jens Hansen, 2de Husmænd, Jørgen

¹⁾ Landsarkivet; Bispearkivet indk. Breve fra Vinding Herred, 1699—1785.

Jørgensen og Rasmus Jæger, med ovenmeldte Gaardmands Tjenestekarl Laus Hansen, alle af Raschenberg Gods, fandt for godt noget efter Michaelii a. p. om Nattetider at stjæle fra 2de Gaardmænd i Korkendrup med flere i Sognet 23 Skæpper Æbler, som endnu var paa Træerne. Ved at eftermaale deres Tyveri med Lygte i ovenmeldte Gaardmands egen Lo med hans egen Skæppe blev de grebne i Gerningen og maatte tilstaa factum. Gaardmanden, som da ej var nærværende, fornægtede ej at have taget et Æble, men er siden overbevist at have samme Tid staaet Vagt for at advare de andre i Nødsfald.

„For denne deres Forseelse blev de fra Raschenberg tilkendte der at betale [hver?] 1 Rdlr. 2 Mk., hvilket de godvilligt fandt sig i. Men da jeg, saavel paa Embeds Vegne, som efter adskillige i Menigheden deres Paastand, syntes, det kunde og være billigt, de andre til Eksempel og Afskræk for Nattevold, burde i det mindste give lige saa meget til Sognesses Fattige og nødtrængende. Dog ej ved een, men trede Gange at have haft dem hos mig trodsig faaet dette til Svar, at de havde betalt for deres Forseelse hvad de burde, mere vilde de ikke give, ej heller vide af anden Straf, nægter jeg ikke, mit Svar blev dette, at altsaa kunde jeg ikke — for at afværge slige Synder og tilfredsstille Menigheden, anse dem for andet end Voldsmænd og tilkende dem aabenbar Skriftemaal.

„Herpaa ser jeg, at de har indgivet en Klage over mig af 16. Januar. Men just samme Dag og Datum leverede Monsr. Wilhelm mig her i mit Hus de førømtalte Bøder, ialt 5 Rdlr. 2 Mk. med Begæring, de maatte uddeles blandt Sognesses Fattige og altsaa disse fire Æble-Tyve forskaanes for offentligt Skriftemaal, hvorved jeg og har tænkt at lade det acquiessere, naar Pengene, som endnu er hos mig, bliver offentlig uddelt“ . . . (Dat. 28. 1. 1766).

Tyvne er altsaa blevet betænkelige ved Præstens Tru-

søl om, at de en Søndag skulde stille i Kirken til offentlig Bekendelse af deres Bedrifter. Denne Straf anvendte han, som Kirkebogen viser, adskillige Gange.

Muligvis skyldes det for en Del hans Indflydelse, at Moderen 1758 oprettede det lille Hospital ved Kirken.

Han var Svoger til Fyens Biskop, Jacob Ramus, der var gift med hans ældste Søster, Sara.

Midt i Februar 1769 døde Kancelliraadinden paa Raschenberg, og hendes Kiste hensattes i aaben Begravelse i Avnslev Kirke. Men ikke 14 Dage efter fulgte hendes Søn hende i Døden; Hans Dreyer døde den 1. Marts 1769 i Skalkendrup, hvorfra hans Kiste føres op til Avnslev d. 10. Marts. Senere blev saavel Kancelliraad Dreyers som Fru Anna Elisabeths og desuden Præstens og to af hans Børns Kister flyttede, til Odense, hvor de blev hensat i Familiebegravelsen i St. Knud.

Hans Dreyer blev kun 43 Aar gammel. Hans unge Enke blev endnu en Tid boende i Præstegaarden, hvor hun i Oktober holdt sin Steddatters Bryllup med Pastor Holst, der siden 1765 havde været Kapellan i Bovense og nu blev Dreyers Eftermand i Embedet.

Men 1773 giftede hun sig med den bekendte Læge ved Sorø Akademi, Dr. med. Rudolph Buckhave († 1796). De flyttede til København, hvor hun døde 1788.

V. Rasmus Lucas Holst.

Rasmus Lucas Holst var født i Odense 20. Maj 1734. Fadereu var Skomager Frants Josiassen Holst, og Moderen Cathrine Sibbern. Som Dreng nød han privat Undervisning, til han 15 Aar gammel optoges i 5. Klasse i Kathedralskolen, hvor han 4 Aar senere, 1753, blev Student. Ved Universitetet tog han derpaa 1796 den filosofiske Eksamen og 1759 teologisk Embedseksamen.

12. Juni 1765 kaldedes han som før nævnt til residende Kapellan for Avnslev og Bovense Menigheder, og da saa Hans Dreyer døde 1769, overtog Holst hans Embede iflg. Kaldsbrev af 4. April.¹⁾

Rasmus Holst var nu Præst her i over 36 Aar foruden de fire Aar, da han sad som Kapellan i Bovense. Han synes at have været en frødsommelig, stilfærdig Mand.

Samtidig med at han rykkede ind i Præstegaarden, kaldedes en ny Kapellan, Valentin Høffner, som samme Aar, 2. August 1769, blev viet til Christiane Charlotte Schalkam fra Nyborg.

¹⁾ »Curriculum vitae Candidatorum 1732—1847«, de nyudnævnte Præsters Livsbeskrivelse i Landsarkivet. Nr. 186.

Et Par Maaneder senere holdt ogsaa Sognepræsten Bryllup. Den 5. Oktober viedes han i Præstegaarden af Provsten, Mathias Winther, til Frederikke Dreyer.

Allerede 1775 døde Kapellanens Kone, og 1783 fulgte han hende i Graven. Ved kgl. Resolution af 31. December s. A. blev Menighederne fritaget for at holde residerende Kapellan.

Iflg. Stiftets Visitatsprotokol (1732—1803) visiterede Fyens Bisp, Tønne Bloch, i Avnslev Kirke d. 16. Septbr. 1787, og han bemærker blot: „Med Kirke, Menighederne og deres Ungdom meget vel fornøjet. Sognepræsten Hr. Rasmus Holst prædikede ret vel over Rom. 3, 24“ Skærtorsdag 1789 visiterede Bispen i Bovense: „ Sognepræsten prædikede over Dagens Text meget vel“. Den 2. April 1792 var han igen i Avnslev: „Sognepræsten Hr. Rasmus Holst catechiserede ikke ilde, men haranguerede derhos vel meget“. — Desuden var Bispen der igen i 1795.

Lige overfor Præstegaarden laa der en stor, gammel Gaard, straatækt lige som alle andre paa den Tid. En Søndag Morgen, da Pastor Holst var til Førsttjeneste i Avnslev Kirke, opkom der en ulykkelig Ildebrand i Byen. Præstens Søn vilde skyde efter et Par Duer, som var fløjet fra ham, og var da saa uheldig at skyde Ild i Nabogaarden,¹⁾ hvor Ilden snart greb stærkt om sig i Straataget, som var knastørt efter lang Tids Tørke, og kort efter var den gamle Bygning dødsdømt. Men paa Grund af den flygende Gnistregn antændtes ogsaa den overforliggende Præstegaard, som stod i lys Lue, da den stakkels Præst i stor Hast kom hjem. Den store firlængede Bygning stod ikke til at redde. Snart var der kun brandsvedne Mure og rygende Askedynger tilbage. Dette skete den 26. Maj 1793.

¹⁾ Den udflyttedes efter Branden og fik siden Navnet Lille Juelsberg.

Ved Visitatsen 21. Maj 1795 bemærker Biskop Bloch: „Præstegaarden efter Branden ny opbyggt“. — Desværre ikke særlig solidt. Thi ganske vist var Tømmeret svært og godt; men Grunden var lagt af daarlige Mursten i Stedet for Kampesten, saa den efterhaanden smuldrede bort.

En Gaard „til Vin og Brød.“

I Aaret 1794 udskiftedes Skalkendrup Bys Jorder. Præstegaarden havde dengang et Jordtilliggende paa ca. 98 Tdr. Land, som var fordelt i følgende Lodder: Kirkelykken 19¼ Td. Ld., Kokalvelykken, Pælelykken og Havrebankelykken, tilsammen 36⅙ Td. Ld., Kattækærslykken 25⅙ Td. Ld., Toften ved Haven 3½ Td. Ld. og Stykkerne ved Stranden (Jydekrogen, Skovfælleden og Oles Lykke) 18½ Td. Ld. — I Arealet kan dog fradrages 5 a 6 Tdr. Ld., som bestaar af Tørveskær, Kær og Vandhuller.

Desuden havde Præsten jo endnu „Herligheden“ af Mensalgaarden i Avnslev og Anneksgaarden i Bovense. Men foruden dem havde der i umindelige Tider hørt en tredje Gaard til Præstekaldet; den nævnes Gang paa Gang som „en Gaard til Vin og Brød“.

Mange Landsbypræster havde i Middelalderen ondt ved at skaffe Vin til Nadveren. Der berettes endogsaa om Tilfælde, hvor man havde maattet tage til Takke med Øl eller Æblemost! Derfor blev der allerede i den katolske Tid ofte henlagt Gods til Kirkerne, og Afgifterne derfra skulde gaa til Nadvertjenesten. — Dette Forhold omtales

saaledes i et Par Breve fra Christian III.¹⁾ — Noget lignende kendes ogsaa her fra. I „Register paa Præsternes Underholdning“ 1572 bemærkes saaledes:

„Item aff Rasmus Ibssens gaard y skalchendrup iij ørtug byg for hand (o: Præsten) holler brød og wiin til Kirken. Oc haffuer hand (o: Præsten) al herlighed af samme gaard som hans formænd har haffd for hannen“.

I de to Matrikler af 1661 og 1664 nævnes ligeledes „Præstens Tjener“ i Skalkendrup, Anders Gammel, som „gifr til Vin och Brød“. Gaardens Størrelse sættes da til 3 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn. — I Præsten Hans Jacobsens Indberetning til Vinding Herreds Jordebog 1667 nævnes den igen: „Item af Hans Rasmussens gaard i Skalkendrup, som er for Brød och wiin thil Kirken: biug iij Ørther. Fordi Præsten holder brød och Viin thil Kirken, haffer hand og ald herligheden aff samme Gaard, som hans formand har hafft for hannen“.

Endelig finder vi den i Matriklen 1688 som hørende til Avnslev Kirke „til Wiin og brød“. Den bruges af Niels Hansen (tidl. Anders Gammel), der som Knud Lerches Fæstebonde er blandt Deltagerne i Slaget i Præstegaarden 1693. Den sættes i ny Matrikel til 3 T., 2 S. 1 F. 2 A. Htk. Der nævnes intet om, at Præsten har nogen „Herlighed“ af den mere. Derimod finder vi samme Sted en Gaard i Skalkendrup, der ejes af Claus

¹⁾ I et Brev fra Chr. III. til Stiftskriveren i Fyen, Christof. fer Bang, hedder det saaledes: »Vid, at vi ere komne udi Forsfaring, at der udi vort Land Fyen skal være meget Gods funderet til Vin og Brød til Kirkerne, og de som samme Gods have udi Være, sidde overhørige og ikke give forskrevne Vin og Brød, hvorover Kirkerne blive forsømmet; Thi bede vi dig og ville, at du derom forfarer al Lejligheden og bestiller det saa, at de, som have samme Gods udi Være, retter dem efter at forsørge Kirkerne med Brød og Vin, eftersom de have gjort i Bispernes Tid.« 17. Sept. 1568. (Tegn. over alle Lande, Nr. 10, Fol. 181). — Se H. F. Rørdam: Smaa bidrag til Danmarks ældre Kirkehistorie, Ny Kirkehist. Saml. II.

Rasch: „en half, øde Gaard, som Præsten Hr. Søren hafr i Brug“. (Dens Hartkorn var 3 T. 5 S. 2 F. 2 A.)

Senere møder vi ikke oftere Gaarden „til Vin og Brød“; derimod har de følgende Præster stedse ca. 30 Tdr. Ld. mod at sørge for Nadvertjenestens Forsyning. Claus Rasch, der var Kirkens Ejer fra 1687, har maaske inddraget den oprindelige Gaard og i Stedet for overladt Præsten et Stykke Jord af tilsvarende Størrelse i Fæste mod de ovennævnte Forpligtelser. Og alt tyder paa, at den Jord, han fik, var en Del af den saakaldte „Tybbegaard“s Tilliggende. Det var en af de største Gaarde i Skalkendrup, den laa tæt op ad Skalkebjerg¹⁾ og ejedes paa Svenskekrigens Tid af Tyben Nielsen. I Krigen blev den ødelagt og stod siden ubeboet hen i mange Aar. I Matriklen 1688: Tyben Nielsen er en slet øde gaard“; den svarer til Amtsstuen i Nyborg, vistnok som herreløst Gods. Saa deltes dens Jorder mellem et Par andre Gaarde, og derved fik Præsten ca. 30 Tdr. Land. Om Delingen fortæller Pastor C. F. Kisbye²⁾ (Præst 1844—89), at „en endnu nulevende Bonde“ har forklaret det saaledes:

»I Nærheden af Skalkendrup skal i gammel Tid en Gaard have ligget under Navnet Typegaarden, der efter at dens Beboere vare uddøde, i længere Tid stod øde, da ingen vilde fæste den paa Grund af, at man antog, at der var Spøgeri i Gaarden fra det tæt ved liggende Skalkebjerg, i hvilket der boede Troldfolk. Gaarden blev da omsider nedbrudt og dens Jorder delte saaledes, at den ene Halvdel lagdes til to andre Gaarde (hvilke derfor endnu befindes forholdsvis større end de andre), den anden halve Del blev derimod overladt den da levende Sognepræst i Fæste.«³⁾

¹⁾ Navnet er endnu bevaret i »Tybbekjæret«, et lille Vandhul ved Smedjen. Den gamle Gaard laa da sikkert, hvor nu Hans Jørg. Poulsens Hus ligger. (Matr. Nr. 21 som paa Kortet 1789 er en lille firlænget Bygning)

²⁾ Opnoteret af Kisbye paa et Bilag (uden Datering), som ligger ved Vind. Herr. Jordebog 1690 i Landsarkivet; Knud Lerches Indberetning.

³⁾ Saaledes siger Traditionen, og vore Kilder bekræfter den i meget.

I en Jordebog over Oberst Schach-Broehdorffs Rytterdistrikt 1692 staar der saaledes, at Laurits Hansen i Skalkendrup dyrker noget af Tyben Nielsens øde Gaards Grund, „hvoraf Præsten det halve bruger“. Og i en Jordebog over Raschenberg Gods 1729 svarer „Sognepræsten Hr. Oluf Lerche af en Jord til Kirken“ (3 T. 4 S. 2 F. 2 A.). Denne Jord følger nu som „Avnslev Kirkejord“ og med Præsten som Fæster stedse med Embedet til 1794, stadig under Raschenberg.

Vi vender nu tilbage til Pastor Holst. Da Præstegaardens Jorder udskiftedes 1794, forlangte den myndige Gehejmerraadinde Juel paa Raschenberg, som jo var Kirkens „Patronesse“, at de c. 30 Tdr. Land, der som en Herlighed var tillagt Kaldet som „Godtgørelse for Brøds og Viins Holdelse“, nu skulde falde tilbage til Godset mod et aarligt Pengevederlag. Holst gjorde straks bestemt Indsigelse derimod; han hævdede, at den Jord ikke saaledes kunde fratages Embedet, og paaviste, at han og hans Formænd havde haft den upaataalt i 80 Aar, nemlig fra Oluf Lerche kaldedes 1711. At Embedets eller Kirkens Ret til denne „Herlighed“ er langt ældre, synes man ikke at have vidst. Sagen gik derpaa videre til Kancelliet og Rentekammeret, og man forlangte nu af Holst, at han skulde fremlægge skriftlige Beviser for sit Krav. Det kunde han imidlertid ikke; saadanne Dokumenter skulde tidligere have været i Embedsarkivet, men det formodedes, at de var gaaet tabt ved Branden 1793. Man henstillede da til ham at føre Proces med Gehejmerraadinden, for at Sagen kunde blive afgjort ved Dom,¹⁾ men det krympede han sig ved og indgik i Stedet paa et Forlig, idet han i en Erklæring af 27. Decbr. 1794 frasiger sig al Ret til Jorderne mod

¹⁾ Rentekammerets Resolution af ²²/₁₁ 1794, iflg. hvilken Striden skal afgøres ved Landets Lov og Ret, og Præsten Holst tillægges beneficium proces grat.

30 Rdl. i aarlig Godtzørelse til Brøds og Vins Holdelse til Kirkerne, for ikke „at føre Proces mod sit naadige Herskab“.

Hvorfor? Grunden dertil fortæller Pastor Kisbye os i den gamle Kirkebog. Den naadige Patronesse paa Raschenberg havde lovet ham, at efter hans Afgang skulde Kaldet tilfalde en af hans Sønner, hvis han kunde faa en færdig ved Universitetet til den Tid, eller ogsaa en Svingersøn, dersom han kunde faa en Datter gift med en Præst. Daaret af disse herlige Fremtidsudsigter gav han efter og opgav sine Krav, opgav sin Ret.

Siden har Spørgsmaalet hvilet. Men Holst gav kun Afkald for sin Embedstid, og det ser ud som om C. F. Kisbye havde Planer om at tage Sagen op paany. Som før nævnt beskæftigede han sig meget med denne Historie, og paa det i Fodnoten S. 71 omtalte Bilag staar tilføjet — uvist af hvem og naar — „Naar den gamle General Juel paa Juelsberg er død, skal denne Sag fremtages“. Saa vidt jeg kan se, er dette dog ikke sket. (Gen. Juel † 1847).

Sagens Dokumenter, bl. a. en Udskrift paa 93 S. in Folio af Nyborg Amts Landvæsens Protokol af 28. Juni 1794, der tidligere laa i Præstegaardsarkivet, findes nu i Landsarkivet.

De omstridte Jorder er sandsynligvis dem, der nu hører til „Kragebjerg“.

Aaret før sin Død tabte Pastor Holst en Proces om en ældgammel Ydelse, der bestod i, at hver Gaard leverede ham 1 Gaas og 2 Kyllinger aarlig. Saaledes havde det været Skik bevisligt i de sidste 100 Aar, og uden Tvivl stammer denne Tiendeform fra de allerældste Tider; da hele Præstens Løn ydedes ham i Naturalier. Men da Knud Lerche ikke havde medregnet den blandt Embedets lovlige Indkomster i Indberetningen til Jordebogen 1690,

kunde Præsten ikke mere delikate sig med Bøndernes Gæs og Kyllinger.

— — —

Rasmus Holst døde d. 11. Oktbr. 1805 og begravedes d. 16. Oktbr. paa Kirkegaarden ved Taarnets Vestside, hvor nu Familien Mackeprang har Gravsted. Over Graven læa en lille Ligsten, som i mange Aar var forsvundet, men nylig fandtes inde over Hvælvingerne:

HER GIEMTE WI LEWNINGER AF
WELÆRVÆRDIGE
HR RASMUS HOLST
CAPELAN OG SOGNEPRÆST FOR AUNSLEV
OG BOGENSE MENIGHEDER I 40 AAR
FØD DEN 20 MARTS 1734
DØD DEN 11 OCTOBER 1805.

—————

Bidrag til våbenfabrikken Brobyværks historie.

Af Arne Hoff.

Indenfor studiet af den danske adel i det tidsrum, der — med rette eller urette — kaldes adelsvældens tid, altså fra omved midten af det 16. årh. til enevældens indførelse, er der mange punkter, der endnu langtfra er oplyste, ikke mindst, når talen er om økonomiske forhold. Dette gælder særlig adelens interesse for og deltagelse i handels- og industriforetagender. Nærværende afhandling skal søge at samle de desværre så få kendsgerninger, vi har om den af rigsmarsken Anders Bille og andre adelige iværksatte våbenfabrik Brobyværk i Sønder Broby sogn, Salling herred.

Dette foretagende er hidtil kun i ringe grad blevet behandlet i den historiske litteratur; Danmarks Riges Historie ofrer det een linie,¹⁾ og Fridericia 10²⁾ mens enkelte værker, Vedel-Simonsen³⁾ og Bille-ætten har en del flere oplysninger, der dog ikke alle er lige pålidelige.⁴⁾

Den tids våben var almindeligvis håndværksarbejde, og en meget stor del af Danmarks forbrug var indført fra Nordtyskland, Nederlandene, Frankrig, ja endog Spanien og Italien.⁶⁾ Da grundlagdes imidlertid sidst i 1640'erne her i Danmark et våbenværk, der ikke blev drevet på almindelig håndværkervis, men ordnet som et manu-

faktur, dvs. et storværksted med massefrembringelse og arbejdsdeling. Denne driftsform var netop begyndt at vinde frem her i landet i Christian IVs senere år, nøje knyttet som den var til tidens økonomiske system, merkantilismen.

Brobyværk lå på Brobygårds jord, i en vinkel mellem Odense å og landevejen Odense—Fåborg, lige ud til åen, hvis utøjlede kraft nu blev avet af sluser og spændt for en hammermølle.⁷⁾ Klogt var stedet valgt, ved den vandrige å, nær en hovedvej, der førte fra landsdelens hovedstad til en blomstrende søkøbstad, og så nær en af lederens gårde, at han derfra bekvemt kunde følge dens drift. Hvornår nu værket er bleven grundlagt, har vi ikke nogen bestemt udtalelse om, men det må dog antages at være sket engang i løbet af foråret 1648. Den 17. Maj 1648 mageskifter Anders Bille nemlig med Kronen på Sønder Broby degneembedes vegne, og får to små stykker jord sønden og østen for Sønder Broby møllebro, som nemlig „falder belejligt at bygge på til det værk, som er begyndt på, til at gøre gevær på^{7a)}. Herfor taler bl. a. også, at de første våben, vi kender fra Brobyværk, stammer fra tiden lige før Fr. IIIs kroning (se s. 79) og endda først var bleven bestilt i sidste øjeblik.⁸⁾ I samme retning tyder, at der først i November 1648 ansøges om privilegier for værket, ligesom også denne ansøgning bruger udtrykket „naar samme uerk saa vit kand komme udi sin brug, at . . .“⁹⁾

Den grund, hvorpå værket blev anlagt, hørte, som ovenfor nævnt, oprindeligt til Brobygård, som Anders Bille havde ejet siden 1645.¹⁰⁾ Her havde han „ladet bygge huse, och uerksted oprette“. Om materialerne hertil fortælles i en artikel i „Odense Adresse-Contoires Efterretninger“ 1772, nr. 33, at de stammede fra „en Gaard ved Løigesmose, Høysgaard kaldet“, der til dette formål

var bleven reven ned. En tilsvarende meddelelse findes i samme blad, 1776, nr. 16. Disse to, vel noget sene og ubegrundede meddelelser afviser Vedel-Simonsen¹¹⁾ dermed, at Anders Billes barnebarn, Erik Bille Eriksen, ifølge præsteindberetninger af 1755 skal være født her 1656. Dog indrømmer han, at den i præsteindberetningerne nævnte Højsgård kan være Højsgård i Jylland. Hermed mener han antagelig Højgård i Grejs sogn, Nørvang herred. Denne gård ejedes virkelig 1653 af fru Mette Rosenkrantz, Erik Billes, og 1662 af deres søn, den ovenfor nævnte Erik Bille Eriksen.¹²⁾ Man må vel derfor snarere henlægge dennes fødsel til Højgård i Grejs sogn, og der er da ikke noget ivejen for, at Højsgård på Fyn kan være nedbrudt 1648. I den førnævnte artikel i „Odense Adresse-Contoires Efterretninger“, 1772, nr. 33, findes endnu nogle meddelelser om bygninger til værkets bøssemagere m. m., men disse meddelelsers nøjagtighed kan ikke godtgøres, skønt der dog heller ikke kendes noget, der strider derimod.

Ophavsmand til tanken om våbenværket synes Anders Bille til Damsbo og Løgismose at have været.¹³⁾ Ialtfald er han førsteunderskriver på ansøgningen om privilegier for værket, det er, som ovenfor nævnt, ham, der giver grunden til værkets opførelse, ham, der skaffer materialer osv. Også efter at værket er kommet igang, synes Anders Bille at have indtaget den ledende stilling. Vi ser således i et brev til borgmester Thomas Brodersen i Odense,¹⁴⁾ dagtegnet 11. Dec. 1652, hvordan Anders Bille, trods sine mange og ofte tyngende hverv, har tid — eller ta'r tid — til at træffe afgørelser om håndværkerne o. l. I det samme brev bestemmes det også, at kun Anders Bille og hans ven og frænde, Steen Bille til Kjærsgård, skal kunne, som vi med et nutidsudtryk siger, „tegne firmaet“.

Det første livstegn vi ser fra værket, er, at det på bestilling af hofmarschal Adam Friedr. Pentz i efteråret 1648 i største hast fremstiller 30 gallapartisaner til Frederik III's kroning.¹⁵⁾ De bærer kongens kronede navnetræk, navnet Broby og rigsvåbenet, (se fig. 1) alt i forgyldning, „slået i St. Pederstræde af gode dukater“. Til kroningen er vel også det „heroldsværd“ (se fig. 2) fremstillet, som findes på Rosenborg (nr. 7—183). Det samme er muligvis tilfældet med nr. 7—82 i samme samling, en tynd, elastisk kårde, der efter sin form at dømme vel snarest har været beregnet til „rygstyger“, dvs. en kårde, hvormed hushofmestre opmuntrede lakajer o. l.

Nogle få dage efter kroningen indsendte Anders Bille sammen med 16 andre adelige „participanter udi Brobye verch“ den fornævnte ansøgning til kongen om at få eneret på fabriksmæssig fremstilling af våben, at kongen fortrinsvis vilde handle med Brobyværk, og at det måtte toldfrit indføre visse nødvendige råprodukter og udføre de våben, det ikke kunde få solgt herhjemme. Ansøgningen indledes med en appel til kongens merkantilistiske opfattelse, hvori der bl. a. siges, at „uerchet udi lengden kand bliffue eders Maj: och riget till stor nytte och fordeel, der med saadant gevehr kand forfærdiges hos os udi landet, som hidentill fra fremmede steder bliffue indført med stor besuering“; og „pengene derued at kunde bliffue udi landet...“. Desuden vil nu „gevehr“ kunne „forskaffes paa en kuhle“, dvs. med samme mundingsvidde, mens det før fra udlandet købte „mest haffuer veritt gammel udskutt, forderuet och paa underskiedlike¹⁶⁾ kuler rettede; allene paany anpudsett“.

På denne ansøgning svarer kongen,¹⁷⁾ at han „dett vel saa vitt vill privilegere, att ingen anden saadan verk skall udi riget tilstedis att oprette, saa lenge dette bliffuer udi stand och ved magt, saa vel som och, saa at det

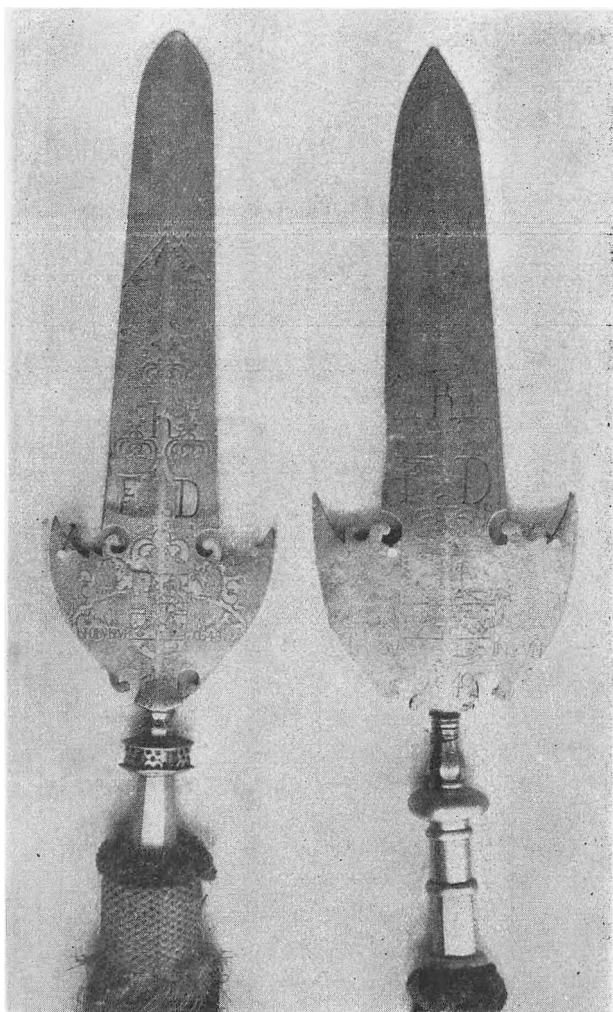

Fig. 1. Partisaner fra Brobyværk, t. v. fra 1648, t. h. fra 1649, Tøjhusmuseet nr. B 277 og B 275. Partisanen t. v., der formodentlig er en af de omtalte 30 gallapartisaner til Frederik III's kroning, er forneden signeret D. K. ☞: David Kohl [se s. 90.]

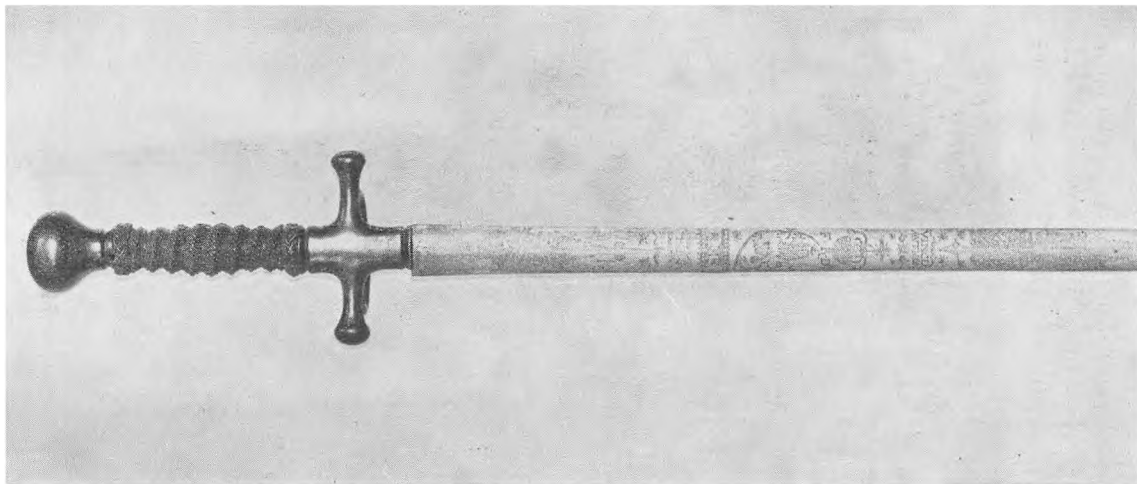

Fig 2. „Heroldsværd“ fra Brøbyværk, med Frederik III's navnetræk og valgsproget „Vincere aut mori“ [sejre eller dø], og på bagsiden „Fecit in Broby 1648“. Stållætsning af David Kohl. Betegnelsen „heroldsværd“ turde måske være ukorrekt, da det på billedet viste fæste ikke er det oprindelige, men er påsat om ved eller efter 1660. Rosenberg 7–183

begierde Jern, Staal och Steenkol, maa toldfri indføres. Derforuden er Hans May: ogsaa naad: tilfreds att dersom participanterne vill levere lige saa gaat geuehr, och for lige saa god kiøb, och bie effter deris betaling som andre, och som rigens middel kand strecke till, dennem att betale, saa vill H: May: lige saa gerne handle med dennem som andre, mens att forskriffue sig till med ingen anden end dennem att handle, det holder H: May: betenkeligt att lofe“. Og det kan man vel ikke fortænke den iforvejen ret stærkt bundne konge i.

Den kreds af personer, der sammen med Anders Bille opnår disse privilegier, participanterne i Brobyværk, vil vi lige her gøre til genstand for en kortere omtale.¹⁸⁾ Som et fælles træk ved dem alle kan nævnes, at de hørte til deres stands øverste lag, rigsrådsadelen. Endvidere synes de alle at have været temmelig velhavende og de fleste tillige på en eller anden måde at være knyttet til Fyn. Endelig indtog de næsten alle betydeligere stillinger indenfor hæren.

Dette var bl. a. tilfældet med de to fættre Gregers og Niels Krabbe. Gregers Krabbe til Torstedlund, var en gammel ven af Anders Bille, bl. a. fra, da det skib, som førte Valdemar Christian og hans hofstat, som Gregers Krabbe havde ledet, hjem fra Rusland 1642, på Øsel tog Anders Bille med bort fra de mange ubehageligheder, han der som lensmand havde været udsat for.¹⁹⁾ Endvidere var han gift med en datter af Corfits Rud, Anders Billes gamle kompagnichef, og havde efter ham 1630 fået Enggården (nu Gyldensteen, Skovby herred), der vel lå noget borte fra Anders Billes gårde, men dog indenfor samme landsdel. 1632 var han desuden bleven løjtnant i Henning Valkendorfs rytterkompagni, der udskiltes fra Anders Billes.²⁰⁾ 1644 var han bleven landkommissær

i Jylland, hvilken post han beklædte, indtil han 1651 blev statholder i Norge.

Af Niels Krabbes tilknytning til Anders Bille kan før 1648 ikke spores andet end, at også han var gift med en datter af Corfits Rud. Men dels ved sådan at være kommen ind i Anders Billes omgangskreds og dels derved, at han 1647 var bleven landkommissær i Skåne, kan hans interesse for et værk som Brobyværk tænkes at være opstået. Senere kommer han til at stå Anders Bille ganske anderledes nær; 1652 blir han efter i 3 år at have været enkemand gift med Mette, Anders Billes datter.²¹⁾ 1654 køber han Nakkebølle af fru Karen Bille, Falk Gøyes enke, og bliver dermed næsten nabo til Damsbo, Anders Billes hovedopholdssted i de år.

Henning Valkendorf, Henningsen, til Glorup, var allerede tidligt kommen i forbindelse med Anders Bille, idet denne 1624 købte en part af hovedgården Damsbo af ham, og på denne blev fynbo. At grundlæggelsen af en våbenfabrik i Danmark, hvorfra hæren kunde få gode og billige våben, særlig måtte interessere Henning Valkendorf, er alene af den grund sandsynlig, at han flere gange havde været krigskommissær, ligesom han også havde været en af adelens deputerede ved forhandlingerne 1638 om landeværnets indretning. At han endvidere har været så velhavende, at han har kunnet sætte penge i foretagendet, kan skønnes deraf, at han i tidens løb havde haft råd til at købe 3 hovedgårde.

En lignende velstand fandtes hos de to fættre Christen Skeel, Albretsen og Christen Skeel, Jørgensen. Den førstnævnte hørte gennem sit ægteskab med Birgitte Rud, Corfitsdatter, til den Rud'ske familiekreds på Sandholt, sådan som vi så levende ser den fremstillet på det kendte Rud'ske familiebillede på Rygaard.²²⁾ Når han i ansøgningen om privilegier for værket underskriver på Chri-

sten Skeel, Jørgensens foruden på egne vegne, skyldes det, at denne, der var en snes år yngre end sin fætter, endnu ikke var vendt hjem fra sin store udenlandsrejse.

Til Skeel'ernes kreds hørte også Manderup Due (Taube) til Halkjær, idet han var gift med Anne Skeel, Albretdatter. Manderup Due var en dygtig officer, men vist noget voldsom.²³⁾ 1645 var han bleven vicelandkommissær på Sjælland²⁴⁾ og året efter landkommissær i Jylland.²⁵⁾

En særlig skæbne fik Claus Sehested til Tim og Ørslev; ved anbefalinger fra ærkebispens af Bremen, den senere Frederik III, hvis hofmester han havde været, fik han 1643 lenet Hingsavl og kom således i forbindelse med den fynske adel. Han skulde ikke nå at se dette foretagende, han var med at iværksætte, rigtig folde sig ud; i Januar 1649 døde han ved et vådeskud.

Endnu 2 af participanterne døde i værkets første par år, omend de dog nåede at se indtægterne begynde at flyde ind fra værkets villige kunde, men knap så villige betaler, kronen. Dette var nemlig tilfældet med Henrik Ramel til Bækkeskov og Henrik Huitfeld til Lillø, der begge oprindeligt tilhørte den skånske adel. Henrik Ramel, der 2den gang var gift med en kusine til de to Christen Skeel'er, var en intelligent og dygtig mand. I 1648 havde han været den menige adels ordfører overfor rigsrådet, hvori han — måske netop derfor — blev optaget i Maj 1649.

Henrik Huitfeld havde med hæder deltaget i såvel Kalmar- som 30 årskrigen, begge gange som ritmester. Dernæst havde han i en lille menneskealder siddet som lensmand på fæstningen Landskrona og desuden beklædt stillingen som kommissarius i Skåne, så også hans interesse for våbenfabrikken er let at indse.

Også hans svigersøn, den senere og sidste rigshof-

mester, Joakim Gersdorf til Tundbyholm, var participant i Brobyværk. Det har sikkert været af stor betydning for værket at have en så indflydelsesrig mand, som Gersdorf allerede dengang var, som interessant i foretagendet.

Flere af participanterne var ved slægtskabsbånd knyttet til Anders Bille. Dette gjaldt således Mogens (Banner) Høg til Kjærgårdsholm, der var gift med Christence Rosenkrants Jacobsdatter, en søster til Anders Billes hustru, Sofie. Tilmed var han næsten nabo til Brobyværk, idet hans sædegård lå i Salling herred, hvortil jo også Broby hørte.

I Slægt med Anders Bille var også, som navnet siger det, Steen Bille, Eriksen, til Kjærsgård, Anders Billes kvartfætter og ven. Han synes at have spillet en vis rolle i værkets ledelse, jfr. det førnævnte brev fra Anders Bille til Thomas Brodersen (se s. 77).

Som en slags „Wahlverwandter“ til Anders Bille stod den som bogsamler kendte²⁶⁾ Laurits Ulfeld til Egeskov. Denne gård solgte han imidlertid kort før Brobyværks oprettelse til Oluf Parsberg, Christoffersen, en nordjysk godssamler, der vel ved nu at blive nabo til Brobyværk har fået interesse derfor. Ialtfald, participant var han.

I en særlig stilling til værket stod Henrik Rantzau til Rosenvold, idet han nemlig i adskillige år havde ejet Brobygård, på hvis jorder værket jo lå, indtil han 1635 solgte den til Anne Rosenkrants, Anders Billes svigerinde, der døde 1645. Ved skiftet udkøbte Anders Bille på sin hustrus vegne medarvingerne og blev således ejer af gården.

Tilbage står at omtale den eneste af participanterne, der ikke havde nogen tilknytning til Fyn, generalmajor Friedrich von Buchwald til Bülk. Han havde i Torstensonskrigen udmærket sig sådan, at Anders Bille senere

havde foreslået ham optaget i det faste krigsråd.²⁷⁾ Senere indtrådte der, uvist af hvilken grund, en stærk modsætning, der på sit højdepunkt bevirkede, at von Buchwald, da han 1657 i marskens fravær førte befaling over hæren i hertugdømmerne, forlod denne og gik i gottorpsk tjeneste.²⁸⁾

Efter at nu værket havde faaet de førnævnte privilegier, gik dets virksomhed sin rolige gang. Hvor stor dets produktion har været i de forskellige år, er det os ikke muligt nøjagtigt at sige, da der ikke fra værket selv er bevaret regnskaber. Derimod kan vi give et mindstemål for produktionen visse år, idet vi fra Tøjhuset har en del regnskaber over, hvad der dertil indkom fra Brobyværk. Da vi imidlertid ikke kender noget til salg til private -- hvormed dog ikke være sagt, at værket ikke kan have fremstillet våben til private, t. e. jagtvåben -- og da kronen har modtaget den væsentligste del af, måske endog alt, hvad den har købt af værket, på Tøjhuset, nærmer vort mindstemål for frembringelsen sig altså ret stærkt den faktiske frembringelse.

De omtalte regnskaber fra Tøjhuset er dels en afregning for værket, der går fra foråret 1650 til Nov. 1652, med en afdeling for, hvad der er leveret og dets pris. og en anden afdeling for, hvormeget der hidindtil er betalt, dels et løst blad med en oversigt over det til og med 1652 betalte, og endelig en fortegnelse, optaget 19. Okt. 1652, over hvad der fra 16. Juli 1649 til foråret 1652 fra værket var indleveret på Tøjhuset for Kjøbenhavns slot. Desuden endnu nogle bilag.²⁹⁾ Hertil kommer en post i de egentlige Tøjhusregnskaber,³⁰⁾ men på grund af dens nøje overensstemmelse med fortegnelsen over det for Kjøbenhavns slot indleverede kan vi her lade den ude af betragtning.

Gennemgår man nu disse regnskaber, ser man, hvor-

dan allerede temmelig hurtigt antallet af indleverede blanke våben er ret stort, mens skydevåbnene først efterhånden kommer i større tal. Således er der indtil midten af Juli 1650 indkommen 2600 commisdegener, dvs. menig- eller fodfolkskårder, 653 rytterdegener, 6 par pistoler og 358 musketter, endvidere 500 krydshakker og 600 schakhaner, dvs. små entreøxer. Uvist hvorfor angiver fortegnelsen over det for Kjøbenhavns slot indleverede (fremtidig nævnt som Kjbhvns. slot) og dermed også selve Tøjhusregnskabet, som ovenfor vist, 2598 commisdegener i modsætning til den egentlige afregning (nævnes som afregn.), med dens 2600. Ligeledes har Kjbhvns. slot 650 mod afregn.s 653 rytterdegener. Måske har afregn.s overskydende antal været fremsendt som prøver. Hvad musketterne angår, synes de at være bleven købt ubeskudt, altså ikke prøvede. Ialtfald nævnes i Kbhvns. slot som den første post af modtagne musketter netop 358, af hvilke 86 sprang ved beskydning. Denne synes først at have fundet sted i April 1651 (Kjbhvns. slot), men må dog utvivlsomt gælde de samme 358 musketter, som de i afregn. nævnte.

Den 6. Maj 1651 finder der igen en aflevering sted, der består af 456 musketter, 120 flinterør, 32 par pistoler og 32 karabiner med flintelåse, 362 rytterdegener og 600 commisdegener. Her viser de to regnskabsrækker overensstemmelse, dog at afregn. kun angiver, hvor mange flinterør og musketter der var i behold efter beskydningen, nemlig henholdsvis 87 og 409. Man studser over den vældige afgang, men efter velvillig oplysning fra museumsinspektør, kaptajn Smith, skal disse tal ingenlunde være usædvanlige. Den 4. Feb. 1652 finder vi en ny aflevering, der kun er opført i afregn. Der indkommer ved den 200 musketter, 25 flinterør (de afrundede tal lader formode, at de to poster angiver tallet

af ubeskudte våben), 51 par pistoler og 800 skibspamperter, dvs. huggertter. I Novbr. samme år afleveres igen 400 skibspamperter, 400 schakhaner og 107 karabiner.

Længere går nu disse regnskaber ikke, og vi er derfor henvist til at søge oplysninger andre steder. Desværre er det kun lykkedes forf. eet enkelt sted at finde en oplysning af lignende art som de førnævnte regnskabers. I Juli 1655 bestilles nemlig „nytt offuer och under gevehr“ til 1600 ryttere af det jyske regiment.³¹⁾

Vender vi os nu til den anden side i regnskaberne, betalingssiden, finder vi for det første i afregn. en betalingsside, hvor dels de betalte rede penge er opført, dels naturalieydelseerne med angivelse af deres pengeværdi. Hertil er knyttet en revisions bemærkning om, hvad man samme år har givet for tilsvarende naturalier, købt „til K: M: behoff“. Dernæst i samme læg et løst blad, hvorpå der er opført, hvad „Brobyes participanter haffer bekommed“ indtil sommeren 1652 (dette blad nævnes i det følgende som Brob. part.). Endelig findes der, som det nedenfor skal vises, rundt om i Sjællandske og Fynske Tegnelse og Fynske Registre samt i Odensegårds og Skanderborghus lens regnskaber det desværre ikke særlig fuldkomne kildestof, vi disponerer over.

Det første skridt til betaling sker i Juli 1650, idet rentemestrene får ordre til at akkordere med participanterne om betalingen og om terminerne for denne.³²⁾ Efter afregn. var der da leveret for lidt over 7000 rdlr. I Nov. udsteder kongen så et patent,³³⁾ efter hvilket værkets participanter får kronens „indkomst af Rug byg og are (o: havre) udaf St. Hans klostres underliggende bønder . . ., saa vit det sig efter kand købes“. Denne sidste klausul er det vel, der gør, at vi kun finder værket betalt med byg, nemlig 30 læster,³⁴⁾ hvilket efter kilderne eenstemmige opgivelse svarer til 2160 rdlr. I Maj

1651 får værket 400 rdlr. og i 1652 Odensegårds lens „intrader“ fra 1651 til 1652, antagelig med samme klausul som før, siden værket kun får byg og smør, henholdsvis 15 læster og 9 tønder. Her såvel som ved næste års betaling findes der en mindre uoverensstemmelse mellem afregn. og Brob. part. i vurderingen af naturaliernes værd. Således regner afregn. smørret fra 1651—52 til 16 rdlr. tønden, mens Brob. part. og revisionsanmærkningerne i afregn. sætter prisen til 20 rdlr, til hvilken pris smør er købt „til K: M: behoff“. Der opstår således her en forskel på 36 rdlr., men om den skyldes en skødesløshed eller af Brobyværks agent har været tænkt som en bifortjeneste, får stå hen. Det samme gælder forskellen på den pris, byggen året efter sættes til, nemlig i afregn. 14½ mk. td., men i Brob. part. 15 mk. Revisionsanmærkningen i afregn. har mærkværdig nok ingen pris, og bemærkningen i Brob. part. 16 mk. Forskellen blir her 75 mk., altsaa 12½ rdlr. I Januar 1652 er der fra rentekammeret udbetalt 4000 rdlr., så vi finder, da afregn. og Brob. part. slutter i løbet af 1652, at værket ialt har fået 10250 (Brob. part., men kun 10139 efter afregn.) Da der til samme tid er leveret for 15765 rdlr. afregn. og Brob. part.), skylder kronen altsaa på dette tidspunkt værket 5515 (5626) rdlr.

Når participanterne har fået disse penge, ved vi ikke, altfald finder vi ingen udgiftspost til dem før 1655, hvor rentemesteren får ordre om at gøre Brobyværk participanter udvisning i Skanderborghus lens afgift for 3000 rdlr.³⁵⁾ Dette var ubetinget en regnskabsmæssig forenkling, idet Anders Bille, der på denne tid sad inde med lenet, altsaa kunde få ialtfald nogle af sine — eller rettere værkets — penge bare ved at trække fra i sin lensafgift. Året efter findes Brobyværk igen i vore kilder, idet ren-

temesteren får ordre til at betale Brobyværks participanter 2000 rdlr. til jul 1656.³⁶⁾

Endnu et enkelt sted kan vi finde en post, der angår Brobyværk, nemlig i told- og acciseforvalter Ludvig Lorents afregning med kronen.³⁷⁾ Ludvig Lorents var tolder i Kjerteminde,³⁸⁾ hvorved han vel er kommen i forbindelse med værket eller Anders Bille. Allerede i 1648 ser vi ham som værkets agent i Kjøbenhavn overlevere de s. 78 nævnte partisaner til kroningen. Det er dem, han ønsker betalt og derfor har opført forrest i sin afregning. Åbenbart har han lagt de 120 rdlr. ud til værket, eller det har måske været hans løn for forskellige hverv at få betalingen for partisanerne. Til uheld for Ludvig Lorents blandes denne fordring med andre af mere tvivlsom karakter. hele forholdet afføder retstrætter, erklæringer og bilag i stort antal, og imens går tiden. Endnu 1664 har han ikke fået sine penge.

Afleveringen af våben fra Brobyværk den 25. April 1651 er Ludvig Lorents' sidste. Ved den næste aflevering, der finder sted den 6. Maj 1652, optræder på værkets vegne en Cornelius Hansen. Han synes ikke at have været tilstrækkelig energisk, ialtfald finder vi et brev fra Anders Bille til vennen, borgmester Thomas Brodersen (Riisbrick) i Odense³⁹⁾, hvor der klages over Cornelius Hansens „langdrægtighed“. Anders Bille ber derfor borgmesteren og Knud Pedersen om at drage ud til Brobygård og forhøre Cornelius Hansen og mesteren, hvis de kunde få borgmester Knud Jacobsen med derud, „da skeede... alle participanterne en stor tjeneste herudi“. I dette brev, dategnet Friederichsodde 11. Dec. 1652, ser vi mærkværdigvis Thomas Brodersen og Peder Pedersen kaldt „medparticipanter udi voris verch“, men herudover er der intet spor af, at den oprindelige parti-

cipantkreds er bleven udvidet senere, og det endda med borgerlige.

Som en slags forvalter, måske som Cornelius Hansens efterfølger, skal efter Atlas Danicus dette værks forfatters, Erik Pontoppidans oldefar, Knud Eriksen Broby, have tjent.⁴⁰⁾ Om ham ved vi ellers intet af interesse for værket, men om andre af de på værket beskæftigede, nogle af våbensmedene, er vore oplysninger lidt fyldigere.

Dette gælder således om bøsse-makeren Andreas Neidhart. Han havde arbejdet for den udvalgte prins Christian, Frederik III's bror, 1641—46 og var ved værkets grundlæggelse bleven kaldt derover af Anders Bille. 1653 kommer han igen bort fra værket, måske krænkert over den ovenfor omtalte undersøgelse af hans og Cornelius Hansens forhold, og samme år får han bestalling som bøsse-maker ved Tøjhuset, med 24 kurantdaler og en klædning om året.⁴¹⁾ På Tøjhusmuseet findes ikke så få smukke hjullåsrifler, der bærer Neidharts mærke A. N. eller A. N. H., undertiden forbunden med en springende hest eller hjort, således nr. 157—62 og 413—14. Bekendt er den stang- eller papegøjeriffel, han har fremstillet til Anders Bille (gl. museumsnr. A 280). Den bærer på piben indskriften „H. Anders Bille Reichsmarchalt“ og har en smukt indlagt kølbe, der viser en fugleskydning. At Neidhart har været en ikke ubetydelig kapacitet i sit Fag, kan vi t. e. se deraf, at Boehems Handbuch der Waffenkunde, Leipzig 1890, nævner ham blandt de et par hundrede bedste i verden.⁴²⁾

Det samme er tilfældet med to andre håndværkere fra Brobyværk, våbensmeden Caspar Kohl og hans søn, stål-ætseren David Kohl,⁴³⁾ den sidste endog med en stjerne, der betyder „Meister von besonderem Rufe“. De indkaldtes begge 1648 af Anders Bille, David Kohl endnu som ganske ung, idet han er født 1628, men forlod begge ret

snart igen værket. Af David Kohls arbejder findes adskillige endnu, både på Rosenborg (det s. 78 omtalte heroldsværd), Frederiksborg slot (to partisaner) og Tøjhusmuseet (bl. a. partisanerne nr. 211—14). David Kohl, der signerede sine arbejder D. K., kendes ofte på en ret usædvanlig ornamentik, hvor han bl. a. kransstiller det danske rigsvaabens enkelte dele istedetfor at anbringe dem efter heraldikens regler. Efter at have forladt Brobyværk kom begge Kohl'erne til Wira bruk i Sverige (Caspar K. dog vistnok først til Garpstrøm bruk), og 1684 (Boheim, nævnte værk: 1685) døde David Kohl som rustmester for Det store rystkammars i Norra Tälje. På Kungl. Livrustkammarn i Stockholm findes en Række af Kohl'ernes senere arbejder.

Når det ovenfor (s. 85) er sagt, at vi intet kender til, at Brobyværk har solgt til private, må det dog nævnes, at et enkelt træk kunde udtydes i denne retning. I et brev til Thomas Brodersen,⁴⁴) dagtegnet Hafnia d. 2. Janu: (1657) taler Anders Bille om 500 speciedaler, som en Morits Frich⁴⁵ skal betale „paa regnskabet“. Men om dette regnskab måske skulde være Brobyværks, kan vi desværre ikke sige.

Det svage skær på den østlige himmel, der indvarslede dagen d. 24. Oktober 1657, indvarslede med den Brobyværks undergang. Endnu før daggry kastede Carl X Gustav sine stormkolonner mod Frederiksodde, og efter få timers kamp havde han denne, Fyns yderdørsnøgle, i sine hænder. Men en ulykke kommer sjældent alene. Sådant også her. Brobyværks egentlige leder, sjælen i foretagendet, Anders Bille, var fanget, såret og dødsmerket. Den 9. November gik han bort fra fortvivlelsen og nederlaget, mens hans politiske og private modstandere på det skamløseste søgte at bagvaske ham hos hans konge. Han slap også for at opleve, hvad der sikkert

vilde have været ham en hjertesorg. Brøbyværks ødelæggelse af Svenskerne. Denne må sikkert have fundet sted i de første dage af Februar 1658.

Tiden gik imidlertid, og først efter Fyns tilbageerobring i Oktober—November 1659, ja vel egentlig først efter fredsslutningen d. 23. Maj 1660 kunde man begynde at tænke på en genoprettelse af Brøbyværk. For at få at vide, hvad der skulde gøres med værket, lod Børge Trolle, der gennem giftermål med Pernille Bille, Andersdatter, nu var bleven ejer af Brobygård, „giøre Requisition til bemeldte Værks Interessenter, om de forment sig fremdeles at have nogen Prætension derpå, men som de nu alle renoncerede, blev intet videre tænkt på dets Istandsættelse, men Vaaningerne blev bortfæstede ligesom andre Huse.“⁴⁶⁾ Således endte den virksomhed, der få år tidligere skildredes som „it meget berømt Verch“.⁴⁷⁾

Et halvt århundrede gik, inden man opdagede, hvad man havde mistet.⁴⁸⁾

Hermed skulde der være gjort rede for Brøbyværks skæbne, så vidt som de nu kendte kilder tillader det. Det er forfatterens håb, at denne redegørelse engang må indgå som materiale i en større undersøgelse af denne tids økonomiske problemer. En sådan undersøgelse vil sikkert kunne påregne stor interesse og taknemlighed.*)

*) Under udarbejdelsen af disse studier har jeg modtaget mange gode råd af museumsinspektør, kaptejn Otto Smith, der har henvist mig til de fleste af de benyttede regnskaber. Også de i afhandlingen fremførte håndværkerbiografier skyldes tildels meddelelse fra kaptejn Smith.

A. H.

Henvisninger.

- n. s. = nævnte sted.
 n. som = nævnes som.
 n. v. = nævnte værk.

1) n. v. IV 307. 2) n. v. 171. 3) n. v. 2 I 121 ff. 4) n. v. spredt under afsnittene om Anders Bille. 5) Se Corp. Const. VI 22, anm. 1. Den samme fejltagelse har Meidell i Billeætten, 2 II 17, og Trap, Danmark, 4. udg. IV 746. 6) Se t. e. på Tøjhusmuseet, hvor få af de våben, der kan påvises at have tilhørt danske i det omhandlede tidsrum, der ikke er fremstillet i udlandet. 7) Atl. Dan. III 548. 7a) Kronens Skøder, udg. af Rigsarkivet, II 2. 8) Afr. VII 8a, R. A. 9) Fynske reg. VI 36, R. A. 10) Prof. Norwin i Dsk. Hgdd. II 216 f. 11) n. v. 2 I 127 f. jfr. 124. 12) Trap, Danmark, 4. udg., VII 585. 13) Hans levnedsløb er ret omstændigt, men ikke altid lige nøjternt, gengivet i Billeætten 2 I 389 ff. 14) Afskrift i Bircherod, Marts 1662. 15) Afr. VII 8a, R. A. 16) σ : unterscheidliche. 17) Fynske reg. VI 37. 18) De biografiske oplysninger om disse stammer, hvor intet andet oplyses, fra Danmarks adels årbog og Biografisk Lexicon. 19) Billeætten 2 I 415 og Dks. ydre pol. Hist. II 287. 20) Fynske tegn. 24.4. 1632. 21) Billeætten 2 II 18. 22) Gengivet og behandlet af C. F. Bricka i D. Mag. 4 V 1 ff. 23) Således måtte han 1629 i Odense stå skrifte for et drab, han havde begået i Malmø (Suhms samlinger 1 II 15). 24) Sjæl. reg. 1645 fol. 380. 25) D. Mag. 5 I 280. 26) Festskrift til — — — Erslev. Kjbhvn. 1927, 212 f. 27) H. T. 7 VI 425. 28) Se F. v. B's brev til general Wrangel, Dec. 1657, hvor han omtaler de »sirringer«, der har fundet sted mellem ham og Anders Bille (Skoklosterarkivet, tome II, fol. nr. 68, rigsarkivet i Stockholm). 29) Alle tre i Afr. XIII 12, R. A. 30) Tøjhusregnsk. 1650—51, fol. 25b, Militære regnsk. XI 1, R. A. 31) Sjæl. tegn. XXXIII fol. 308 b. 32) Sjæl. tegn. 1650, 31. Juli. 33) Fynske reg. 1650, 14. Nov. 34) Således både i afregn., Brob. part. og Odensegårds (σ : St. Hans klostres lens regnskaber 1650—51, R. A. 35) Sjæl. tegn. XXXIII fol. 261 f. 36) Sjæl. tegn. 1656, 12. Juni. 37) Afr. VII 8a, R. A. 38) Dette attesteres af Jørgen Sehfeld og Niels Trolle, nævnte afregning, bilag K. 39) Afskrift i Bircherod, Marts 1662. 40) n. v. III 548, noten. 41) Sjæl. reg. 1653, 18. Maj. 42) n. v. 655. 43) n. v., n. s. 44) Bircherod, August 1658. 45) Antagelig den Morits Frich eller Fricke, der 1659 ejer og bebor et hus på Amagerortv, E. Marquard, Københavns Borgere 1659, 24 og 93. 46) Vedel-Simonsen 2 I 125. 47) Wolff, Encomion Regni Daniæ, Kjbhvn. 1654. 48) K. Rochstroh, Udviklingen af den nationale hær II 489.

De vigtigste benyttede kilder.

Trykte:

- Aktstykker, udgivne af Fyens Stifts litteraire Selskab. Odense 1841, n. som Aktstkk. Fyns Stift.
- Corpus Constitutionum Daniæ, udg. ved V. A. Secher, n. som Corp. Const.
- Danmarks Riges Historie, af J. Steenstrup m. fl.
- Danske Herregaarde ved 1920, red. af Louis Bobé, H. Berner-Schilden-Holsten, V. Lorenzen og Palle Rosenkrantz, n. som Dsk. Hgdd.
- Danske Magazin, n. som D. Mag.
- Fridericia, J. A., Adelsvældens sidste Dage, Kjbh. 1894, n. som Fridericia.
- Fridericia, J. A., Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lübeck til Freden i Kjbhvn., Kjbh. 1876, n. som Dks. ydre pol. Hist.
- Historisk Tidsskrift, Kjbh. 1840—, n. som H. T.
- Mollerup og Meidell, Bille-ættens Historie, Kjbh. 1887—93, n. som Billeætten.
- Pontoppidan, Erik, Atlas Danicus eller den danske Atlas, tome I—VII, Kjbh. 1763—81, n. som Atl. Dan.
- Vedel-Simonsen, Bidrag til den fyenske Kongeborg Ruugaards Historie, Kjbh. 1843—44, n. som Vedel-Simonsen.

Utrykte:

- Afregninger VII 8a og XIII 12, Rigsarkivet (o: R. A.)
- Odensegaards lens regnskaber, R. A.
- Sjællandske og Fynske registre og tegnelser, R. A.
- Tøjhusregnskaberne 1649—51, Militære regnskaber XI I, R. A.
- Bircherods dagbøger, Ny kgl. saml. 4to 1986c, Kgl. bibl.
- Desuden er bl. a. de fynske landkommisærregnskaber, Militære regnsk. IV d, nr. 3, R. A., gennemgået uden resultat.

UDDRAG AF REGNSKABET

FOR
„SVENDBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND“

1. Decbr. 1931 — 31. Oktbr. 1933.

INDTÆGT

Beholdning overført	Kr.	21,74
Medlemsbidr. og Portogodtgør. 1931	,,	1388,50
do. do. 1932	,,	1347,00
Salg af ældre Skrifter ved Formanden og i Boghandelen	,,	183,35
Tilskud fra „Det 9. danske Hjemstavns Stævne	,,	448,85
Tilskud fra Staten	,,	341,25
Tilskud fra „Fyens Stifts patriotiske Selskab“	,,	50,00
Tilskud fra „Sparekassen for Svendborg og Omegn“	,,	25,00
Indvundne Renter m. m.	,,	16,21
<u>Ialt</u>	<u>Kr.</u>	<u>3821,90</u>

Efterset og godkendt.

Vejstrup, 4. Novbr. 1933.

L. Faurby Stengaard.

UDGIFT

Betalt C. Schönemanns Bogtrykkeri a Konti	Kr.	2390,00
Honorar til Bidragydere	,,	452,00
Porto ved Udsendelse af to Aarskrifter	,,	654,47
Ekspedition af to Aarsskrifter	,,	100,00
Formandens Porto-, Fragt- og Rejsedgifter	,,	105,46
„Dansk historisk Fællesforening“ 2 Aarsbidrag!	,,	43,00
Beholdning at overføre	,,	76,97
<u>Ialt</u>	<u>Kr.</u>	<u>3821,90</u>

„Samfundet“ skylder C. Schönemann's Bogtrykkeri 396 Kr., og ejer ca. 4200 ældre Aarsskrifter.

„Birkely“, Vejstrup, 1. Novbr. 1933.

Thøger Dissing.

INDHOLD

	Side
1. Kammerherre N. F. B. Sehested og hans arkæologiske Virksomhed. Af fhv. Museumsinspektør C. Neergaard, København	3
2. Fra Præstegaarden i Skalkendrup. Af Kommune­lærer Albert Thomsen, Holbæk	43
3. Bidrag til våbenfabrikken Brobyværks historie. Af Museumsassistent Arne Hoff	75
4. Regnskabet	95
